

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

Издавач:

МИНИСТЕРСТВО ЗА ОДБРАНА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Адреса на Редакцијата:

Министерство за одбрана

Списание „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“

ул. „Орце Николов“ бб 1000 Скопје

Телефони: 3282-418, 3282-299 и тел. факс 3113-527

Интернет адреса: WEB на Министерството за

одбрана: www.morm.gov.mk, публикации, СОВРЕМЕНА

МАКЕДОНСКА ОДБРАНА на македонски и на англиски јазик

Списанието излегува два пати годишно.

Цената на еден примерок е 70 денари.

Претплата за 2007 година изнесува 140 денари (плус поштенски трошоци).

Претплата за странство е двојно поголема (плус поштенски трошоци).

СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА

ТЕОРЕТСКО СПИСАНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА НА РМ

ИЗДАВАЧКИ СОВЕТ

Илјаз ХАЛИМИ, претседател

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

Апостол АРБЕЛСКИ

проф. д-р *Росе* СМИЛЕСКИ, полковник

проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ

проф. д-р *Марина* МИТРЕВСКА

Зоран ДИМОВ, бригаден генерал

д-р *Назми* МАЛИКИ

д-р *Петар* АТАНАСОВ

УРЕДУВАЧКИ ОДБОР

проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

проф. д-р *Сокле* КОЧОСКИ, полковник

проф. д-р *Митко* КОТОВЧЕВСКИ

м-р *Жанет* РИСТОСКА

проф. д-р *Зоран* НАЦЕВ

д-р *Оливер* БАКРЕСКИ

Главен и одговорен уредник: проф. д-р *Трајан* ГОЦЕВСКИ

Заменик главен уредник: проф. д-р *Сокле* КОЧОСКИ, полковник

Технички уредник: *Билјана* ИВАНОВА

Компјутерска обработка: *Александар* АТАНАСОВ

Ликовно решение на корица: *Кочо* ФИДАНОВСКИ

Лектор: м-р *Жанет* РИСТОСКА

Печат: АД „Коста Абраш“ - Охрид

Сите права се резервирани

Се забранува репродуцирање на публикацијата и нејзините делови, како и нивно трансформирање во разни медиуми: електронски, магнетни ленти, механичко фотокопирање, снимање и друго, без писмено одобрение на издавачот и авторите.

All rights reserved

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means: electronic, electrostatic, magnetic tape, mechanical photocopying, recording or otherwise, without permission in writing from the publisher and authors.

Според мислењето на Министерството за култура бр. 07-7144/2 од 27. 12. 1999 година, за списанието „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА“ се плаќа повластена даночна стапка.

СОДРЖИНА

КОН ЧЕТИРИНАЕСЕТТОТО ИЗДАНИЕ НА „СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА.....	9
---	----------

1 *Општо-теоретски, доктринарно-стратешки и дрџџи теми од областа на одбраната*

Митко КОТОВЧЕВСКИ	
РЕВОЛУЦИЈАТА ОДНАТРЕ.....	13
Димче ПЕТРОВСКИ	
ОПШТО ЗА ЛИДЕРСТВОТО И КАРАКТЕРИСТИКИ НА ВОЕНОТО ЛИДЕРСТВО.....	31

2 *Геополитички, геостратешки, военополитички и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната*

Билјана ВАНКОВСКА	
СПРАВУВАЊЕ СО МИНАТОТО: ПРЕДИЗВИК ЗА ПОСТКОНФЛИКТНОТО ГРАДЕЊЕ НА МИРОТ ВО МАКЕДОНИЈА	51
Тони МИЛЕСКИ	
ГЕОПОЛИТИЧКИ МОДЕЛ ЗА ПРОЦЕСИРАЊЕ НА ГЕОПОЛИТИЧКИ НАСТАНИ.....	67

3

Евроатлантски интеграции

Оливер БАКРЕСКИ

**ПОДДРШКАТА НА ЈАВНОСТА ЗА ЧЛЕНСТВОТО ВО НАТО
И ВО ЕУ**..... 77

Стојан СЛАВЕСКИ, Ристо ШАНЕВ

**ПРИСТАПОТ ДО ИНФОРМАЦИИТЕ: ПОМЕЃУ
ТРАНСПАРЕНТНОСТА И ЗАШТИТАТА НА
НАЦИОНАЛНИОТ ИНТЕРЕС**..... 91

4

Техничко-технолошки досийиѓнувања, вооружување и опрема

Драге ПЕТРЕСКИ, Росе СМИЈЕСКИ, Наќе БАБАМОВ

**РАЗВОЈ НА ПОВЕЌЕЦЕВНИТЕ „ГАТЛИНГ“ ОРУЖЈА
ВО СВЕТОТ**..... 105

5

Странски автори

Милан МИЛОШЕВИЌ

ВНАТРЕШЕН ЕКСТРЕМИЗАМ И ТЕРОРИЗАМ..... 117

6

Други рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата

Билјана АВРАМОСКА, Македонка ЧЕСТОЈНОВА

**ЕТИКАТА И ОДНОСИТЕ СО ЈАВНОСТА: СРЕДСТВО ЗА
МАНИПУЛАЦИЈА ИЛИ ПРЕЗЕНТАЦИЈА НА РЕАЛНОСТА**133

Жанета КОСЕ

**МОЖНИ РЕШЕНИЈА ЗА ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА СТАТУСОТ
НА КОСОВО (И МЕТОХИЈА)**.....143

7

Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната

Жанет РИСТОСКА

ПРИКАЗ кон книгата „МЕНАЦИРАЊЕ НА РИЗИЦИ“

од проф. д-р Лидија Георгиева.....161

Тања МИЛОШЕВСКА

ПРИКАЗ кон книгата „КООРДИНАЦИЈА НА БЕЗБЕДНОСНИОТ

СЕКТОР“ од д-р Оливер Бакрески.....167

Кон четиринаесеттото издание на „Современа македонска одбрана“

За се зборува за досџињањата, за стандардите и за аспирациите кон евроатланските вредности, како за Р. Македонија, така и за регионот и пошироко во глобални рамки, претставува предизвик, чест и обврска за секој политичар, но и за секој граѓанин на широкиот семејство слободоумни луѓе, за сите граѓани и институции, кои претставуваат носители на цивилизациските и демократските придобивки на модерниот свет.

Во тие рамки, оваа публикација ја сметам како придонес кон целокупниот овој процес, искрено поддржувајќи ја и длабоко сметајќи ја како дел од нашите активности за мобилизирање на сите наши интелектуални капацитети и нивно учество кон широка научна, стручна и едукативна јавност.

Се наоѓаме во период кога во регионот на Југоисточна Европа доминираат исклучително позитивни стратешко-интегративни процеси како фундаменти на демократијата, стабилноста, безбедноста и економските просперитети, но истовремено и период кога се уште постојат предизвици во изградбата на регион кој од консументи на безбедносни иницијативи, се претвора во нејзин активен создавач и фактор, со сите воени и политички линкови кои водат кон НАТО и семејството на демократиите.

Република Македонија се наоѓа во фаза на комплемирање на тенденциите за заокружување на реформските процеси во одбраната, како еден од клучните критериуми за досџање на НАТО стандардите. Сите реформски зафати, концепти и анализи се во базична функција да ја разбереме и поделиме сегашната состојба на одбранбениот систем, да ја дефинираме

неговиња улога и структура како глобален безбедносен концепт и да конципираме јасни планови за користење на нашиите ресурси, конвертирајќи ги од визија во суштинска домашна и глобална безбедносна реалност.

Иднината на нашиите вооружени сили, се состои во креирање на мали, мобилни, стратешки и лесно распоредливи сили, способни за ангажман како дел од демократскиите тенденции на модерниот свет. Сите реформски зафати во армијата се високо оценети од нашата домашна и меѓународна јавност, но ние мораме овој процес дефинитивно да го заокружине бидејќи не чека уште доста работи, зашто критериумите за НАТО-членство значајно целосни и доследни реформи без никакви импровизации и недоречености, за што како министер, фундаментално и бескомпромисно посветен на вредностите на ајлантизмот, ќе се залагам со целосна лична и професионална посветеност.

Посветеноста на членството во Алијансата претставува врвен приоритет на Владата. Посветеноста висока поддршка на граѓаните (преку 90 %) и сè она што го вложуваме како безбедносни и политички реформи, се силни обврски кон остварување на декларираниите цели за членство на Р. Македонија во најсилниот безбедносен политички сојуз на новото време - НАТО алијансата.

Но, НАТО предизвиците за Р. Македонија се многу повеќе од реформите во одбраната на кои долготрајно и макотрпно се работи. Толку споменуваниа евроатланска интеграција за регионот, а во тие рамки и за Р. Македонија значи историска и цивилизациска шанса, која оваа генерација треба, мора и ќе ја искористи и што не само преку армиските реформи, туку и преку широка поддршка на целокупната државна администрација, како и преку невладиниот сектор, медиумите, локалната самоуправа, студентските, синдикалните и широкиот круг невладини асоцијации.

Активноста на сите споменати сектори во фокусирањето на акумулираната интегративна енергија треба да дојде до најширокото граѓанство, бидејќи е евидентно дека овие процеси се со многу поширок граѓански капацитет на поддршка, но и дека евалуацијата на нивната успешност и ефективноста се дисперзира и на теми од економијата, борбата

и проширив организираниот криминал и корупцијата и реформите во судскиот систем, како стандарди и услов за нашето интегрирање.

Денес Р. Македонија и регионот не се соочуваат со директна конвенционална воена закана. Всушност, и самите сме свесни дека во модерниот свет заканиите доаѓаат од системиите на глобалниот тероризам, оружјата за масовно уништување и организираниот криминал. Поставеноста на Република Македонија на географски, економски и на политички план, не задолжува да бидеме подготвени ише ризици низ разни форми да ги трансферираме од нашето ило. Овие ризици, без разлика дали ќе се обидуваат да го најдат својот пат низ економските интереси на криминалот или некој ќе им даде етничка, верска или социјална боја, се поеднакво објасни и можат да ги поткопаат нашите напори за интегрирање во евроатланското семејство.

Во нашето соседство, ишто така се случуваат динамички процеси, во кои Република Македонија има обврска да биде активен фактор за наоѓање решенија, кои ќе го одведат регионот во посакуваната насока со воспоставување на потребните стандарди. Република Македонија мора да биде демократски и цивилизациски контрибутор во регионот и пошироко, вредносно верификуван партнер на НАТО и на ЕУ со исполнет обврски, пред сè спрема својот внатрешен демократски и институционален капацитет, но и кон реформите за членство во споменатите системи.

И покрај нашите успех, свесни дека влегуваме во завршната фаза од овој историски процес, мора да нагласиме дека не чека уште многу работи: мораме да сфатиме дека НАТО се менува и дека мора да се прилагодиме на овие промени и иштите да ги следиме, посвојано да ги акцентираме и нашите реформи да ги прилагодуваме кон иштите. Нашето континуирано учество во МАП и во ПАРП процесите, во кои оваа година Македонија влезе во осмиот циклус и за кои оценките кои доаѓаат се позитивни и крајно охрабрувачки, во значајна мерка ги олеснува нашите напори. Ишто важи и за регионалниот процес во осигурувањето на потребните стандарди заедно со Р. Хрватска и со Р. Албанија во рамките на активностите на Јадранската група.

Длабоко и искрено го ценам секој труд, анализа, идеја и порака во оваа наша публикација. Интелектуалниот капацитет е еден од најсилните вложови што поседуваме и тоа е влож кој мора и ќе го валоризираме. Ќе го направиме доспајен до секој граѓанин, ќе го вградиме како концепт на сите нивоа на функционирање на нашата држава и ќе биде гарант за економски просперитетна и модерна држава, како дел од најмодерните текови на европската и светската цивилизација, каде што и на регионално и на Р. Македонија им е место.

Со почит,

**Лазар Еленовски,
министер за одбрана
на Р. Македонија**

РЕВОЛУЦИЈАТА ОДНАТРЕ

Митко КОТОВЧЕВСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии

Апстракт: Студијата претставува историски и научен пресек на современите теории за револуциите. Во досегашната наша литература за учењето за револуциите, за нивниот развој, но и за значајните историски предизвици и последици, доминираа ставовите на класиците на марксизмот, Маркс, Енџелс и Ленин. Со оваа научна изолација неоправдано беа исклучени голем број современи теории за револуцијата, кои фрлаат поинаква светлина врз овој значаен општествен феномен во минатото и денес. Значајна новина на студијата претставува новиот и комплексен период во расветлувањето на разликите и односот помеѓу воените конфликти и другите облици на насилство од аспект на учењето на полемологијата. За целосно скенирање на овој феномен презентирана е и анализата за револуциите во иднина, односно иднината на револуциите во современите меѓународни односи.

Клучни зборови: револуција, револуционерни теории, насилства, воени конфликти.

INSIDES OF THE REVOLUTION

Abstract: This paper highlights the historical and scientific intersection of contemporary theories for revolutions. In our literature study for revolutions, their development and also for their significant historical challenges and consequences, were dominant attitudes of Marxism as Marx, Engel's and Lenin. With this scientific isolation, unjustified were excluded a great number of contemporary theories for revolution which throw a different light for this significant societal phenomenon in the past and presently. The important new item and originality of this study is to present a new one and complex approach in tracing differences and relation between armed conflicts and other forms of violence from aspect of polemology studies.

In order to complete scan on this phenomenon, this paper present analysis for revolutions in the future, in fact, future of revolutions in contemporary international relations.

Key words: revolution, revolutionary theories, violence, and armed conflicts.

Поимно–термиолошко определување на револуцијата

Етимолошки, зборот револуција потекнува од неолатинскиот збор „revolutio“ што означува извртување, повторно долетување, кружно движење. Зборот револуција во епохалното дело на Коперник– „De revolutionibus orbium coelestium“, издадено во 1543 година, се употребува за одбележување на кружното движење („пресвртување“) на небесните тела во исклучително ограничена–детерминирана функција на астрономски термин. Иако „астрономската употреба“ на терминот револуција претпоставува постоење на определена закономерност, и тоа нужна, апсолутна закономерност, овој термин употребен во овој контекст подразбирал и определени значења кои не биле неутрални во однос на општествената проблематика и состојби.

Корелацијата помеѓу терминот „револуција“ и општествените науки се појавува во определени расправи од XVII–от век, кога постепено добива и определен политички призвук и предзнак.

Првата употреба на терминот револуција на кој му се придава содржина сосема слична на современата, според една анегдота се случила на 14 јули 1789 година.¹

Без оглед на фактот колку е вистинито ова тврдење на историчарите, значајно е дека по големата Француска буржуаска револуција овој термин конечно го прими своето политичко–социолошко и филозофско значење во новосозданиот историски, културен и цивилизациски амбиент по кој Франција, Европа и светот нема повеќе да бидат она што беа дотогаш.

Револуцијата (revolution) претставува комплексен процес со голем број радикални и драматични епизоди на политичка промена. Со револуцијата, односно со револуционерните промени се врши отфрлање на некој воспоставен поредок. Во суштина, револуцијата претставува „отфрлање на некој воспоставен поредок, при што државната власт се пренесува од едно раководство на друго, често проследено со радикална реконструкција на општествените и економските односи.“²

Исто така, револуциите претставуваат „процеси што вклучуваат и конкуренција меѓу елитите и масовна мобилизација.“³

¹ 14 јули, 1789 година. Угледниот војвода Лианкур дла Рошфуко, сиот исплашен дотрчал пред кралот Луј XVI и го извести дека Бастиља е заземена.

„Но тоа е револт!“ остро рече кралот.

„Не, Сире, тоа е револуција!“ го исправи загрижениот Рошфуко.

² Маклин, М. (2002) Концизен оксфордски речник за политика. Скопје: МИ – АН.306 -307

³ Ибид стр.307.

Значајно е да потенцираме дека револуциите не претставуваат единечни настани, туку процеси, уште попрецизно, револуциите се комплексни процеси во кои „централната власт на општеството ја губи способноста да ги применува своите закони врз голем дел од населението или територијата.“⁴

Во револуциите кои се продукт на долгогодишно, речиси незабележително таложење на нивните причини, различните инволвирани групи, вклучувајќи ја и претходната влада, жестоко се борат да се етаблираат–востановат како централен авторитет. Револуциите изгледаат како да се случуваат спонтано, иако имаат длабоки внатрешни и надворешни корени.

Борбата за власт на спротивставените страни најчесто се манифестира во форма на широка граѓанска војна, брз воен удар или долготрајна герилска војна со страотни последици, односно со голем број човечки и материјални загуби. Но сепак, од аспект на полемологијата, постои разграничување помеѓу револуциите од појавите како што се бунтовите, востанијата, државните удари и слично.

Една од суптинските цели на спротивставените страни е создавањето нови политички, а честопати и нови економски институции, со цел да се заменат старите–во функција на „радикална реконструкција на општествените и економските односи.“

Употребувајќи ја метафората за револуцијата како за болест, Бринтон на еден мошне сликовит начин го изрази ова стојалиште: „Ќе се повикаме дека револуцијата е вид грозница... Во општеството, приближно во текот на една генерација пред избувнувањето на револуцијата, односно во стариот режим, можат да се најдат знаците за претстојното заболување.

Стриктно земено, овие знаци не ги претставуваат сосема симптомите, бидејќи кога симптомите се потполно развиени, болеста е веќе тука. Овие знаци подобро е да се опишат како претходни знаци, навестувања за проникливиот дијагностичар дека болеста е на пат, но дека сè уште не зела доволно замав за да биде болест. Потоа доаѓа период кога симптомите се манифестираат во потполност и кога можеме да кажеме дека револуционерната грозница започнала. Болеста не се одвива правилно, туку низ напредување и заостанување, доаѓа до критична состојба, која често ја придружува делириум, владеењето на најснажните револуционери, владеење на теророт. После кризата настапува период на смирување, по правило придружуван со повремено враќање на грозницата. На крај, грозницата

⁴ Милер, Д. (2002). Блеквелова енциклопедија на политичката мисла. Скопје: МИ–АН. стр.371.

поминува и пациентот се повратува, можеби во нешто зајакнат со искуство, макар за некое време имун за сличен напад, но сигурно не преобразен во нов човек.⁵

Трите карактеристични аспекти на револуцијата–распадот на државата, натпреварот меѓу аспирантите за централната власт и создавањето нови институции не се јавуваат во јасно одделни фази и во конзистентен редослед. Исто така, тешко е да се открие почетокот и крајот на револуциите, додека историјата познава и периоди на револуционерни ситуации кои не завршиле со вистински револуции. Секој од потенцираните аспекти влијае врз другите, но и трпи влијание од другите аспекти на револуцијата.

„Распадот на државата која е резултат на банкрот или воен колапс може да доведе до борба за власт меѓу спротивставените аспиранти за власт; овој модел се случува во Англиската, Француската и Руската револуција. Од друга страна, натпреварот за власт и градењето алтернативни институции може да доведе до распад на државата. Конкурентите за централната власт можат да започнат со организирање на своите следбеници и со создавање нови (паралелни, забелешка на авторот) институции, прво во мал обем, за да ја предизвикаат и евентуално да ја отфрлат централната власт; Кинеската и Никарагванската револуција го следеа овој модел. Распадот на државата, натпреварот за централната власт и градењето нови институции така ја создаваат револуцијата, како конци на таписерија или како атоми во еден молекул: тоа е независна комбинација на делови што ја сочинуваат целината.“⁶

Најистакнатите претставници на социологијата на револуциите (периодот помеѓу двете светски војни) Лифорд Едвардс, Џорџ Пети и Крејн Бринтон се обидоа да утврдат определени правилности во фазите низ кои поминува револуцијата, односно нејзиниот карактеристичен циклус или редоследот на фазите кој е типичен за револуционерниот процес.

Исто така, трите аспекти на револуцијата „може да се појават одделно или во делумни комбинации: распадот на државата без борба за централната власт се јавува во движења за сецесија, селански буни и урбани нереди; распадот на државата и натпреварот без обиди да се градат нови институции се појавува во династичките граѓански војни (на пр. Војната на розите); натпреварот и градењето институции се јавуваат без распад на државата во удари и елитистички реформски движења.“⁷

⁵ Crane Brinton (1965). "The Anatomy of Revolution, revised and expanded edition". New York: Random House. p.p.16-17.

⁶ Милер, Д. (2002), Блеквелова енциклопедија на политичката мисла. Скопје: МИ–АН, стр.371.

⁷ Ibid: стр.371.

Суштинските разлики помеѓу револуцијата и другите видови политичко насилство и облици на примена на убиствена сила произлегува токму од вметнатата, претходно презентираната комбинација на сите три аспекти.

Во политички контекст, револуцијата е феномен што придонесува за значајна промена во постојната влада и општеството. Но не секогаш, и не која било политичка промена претставува револуција. За илустрација, кога после определен државен удар на власт доаѓа определена група на водачи и во ситуација кога државата или општеството се (по)малку засегнати од тоа дејство (чин), не се случува револуција, односно владата која на таков начин дошла на власт, не може да се нарече револуционерна влада.

Револуциите по својата природа се насилни, но политички мотивираното насилство не е исто што и револуција. Иако таквиот вид насилство може да послужи како средство за постигнување револуционерни цели, исто така, може да биде (да претставува) манифестација на социјалното незадоволство (штрајкови, буни и демонстрации) или стравовлада и несигурност (прогонства, „исчезнувања“ на луѓе и рации насочени кон поттиснување на опозиционерските активности). **Според овие констатации сите револуции (со исклучок на новите инстант револуции– „кадифени“, „портокалови“, „багер“ итн.) се насилни, но не сите насилства се револуционерни.**

Пред 1789 година, зборот револуција го имаше она значење што беше поблиску до неговото буквално значење–„враќање на претходната состојба на нештата.“ Во Француската револуција се појави едно ново значење на терминот „револуција“, односно, новото–модерно значење на терминот „револуција“ му го одзеде местото на неговото претходно значење–терминологско определување.

Наместо да се претставуваат како поборници што го остраниваат привременото застранување и „оние“ кои го враќаат традиционалниот ред („враќање на претходната–првобитната состојба на нештата“), водачите на Француската револуција сакале да го дискредитираат целиот режим и да создадат–да отпочне нова ера на политички и општествени револуции што би значело почеток на едно ново време.

Од започнувањето на Француската револуција во 1789 година, идејата за „револуција“ добива модерен и суштински различен контекст од претходниот. Новата идеја за „револуцијата“ почнала да значи не само опозиција на тиранијата, туку воспоставување на целосно нова организација на општеството со што би започнал и процесот на создавање на едно ново време–нова епоха. Француската револуција во суштина била буржуаска револуција која ги отворила проблемите на падот и заменувањето на постарите форми на општествена организација. Овој став ќе постане доминантен во размислувањата на двата највлијателни мислители на револуцијата на

деветнаесеттиот век – Маркс и Токвил.

Во тој период се промовира и идејата дека револуцијата е потребен агенс за промена и дека ваквата промена води кон поголема слобода, од што произлегува дека револуциите се прогресивни и корисни. „Ако Маркс инспирирал традиција што ја гледа револуцијата како прогресивна и корисна – „локомотива на историјата“, Токвил инспирирал предострожност, забележувајќи дека револуцијата често ја зајакнува силата на државата наместо да ја ослабне.

Во подоцнежната револуционерна практика, предострожноста на која инсистирал Токвил се покажала мошне оправдано бидејќи „револуционерните држави“ – револуционерните режими знаеле да здивеат, да се отргнат од општествената контрола и да продуцираат огромни бранови на неконтролирано „револуционерно насилство.“

Повторувајќи го песимизмот на Токвил, Вебер стравувал дека историјата води кон раст на незаменлива и неуништлива биократска држава што поединците би ги сместила во „железен кафез“ на биократското владеење.

Во овој контекст, Фројд изнесува едно интересно тврдење според кое револуционерните толпи дејствуваат нерационално, барајќи чувства на немоќ и незадоволство со што се приврзуваат за еден водач и го следат каде и да ги води. Исто така, Ле Бон конкретно се занимавал со насилството на револуционерните толпи и револуционерното насилство го препишувал на масовната дезориентација и нерационалност.

Најистакнатите претставници на социологијата на револуциите – Лифорд Едвардс, Џорџ Пети и Крејн Бринтон се обидоа да утврдат определени правилности во фазите низ кои минува револуцијата, односно да ги утврдат прашањата на периодизацијата, фазите и динамиката на револуционерниот процес. Овие автори се обидуваа да докажат дека тие фази се „природни“ за секоја револуција.

За разлика од Бринтон кој на еден мошне сликовит начин ја употреби метафората за револуцијата како болест, вид грозница, Едвардс го истакнува стојалиштето дека секоја револуција започнува со одрекување (откажување) на лојалноста на интелектуалците кон стариот режим и со пренесувањето на оваа лојалност на новиот тип општество кое допрва ќе треба да се востанови. Самата револуција претставува облик на реинтеграција на општеството кое не го карактеризира слабеење, туку постепено јакнење на владата. Паѓањето на стариот режим доведува до поголема раздвиженост, до краткотраен период на ширење на оптимизмот, до намалување на бројот на конвенционалните облици на престапи. Во овој период во редовите на револуционерите се истакнуваат радикалите, кои благодарение на својата обединетост и предаденост кон идеалите стекнуваат контрола над владата и владеејќи

насилно, ги остваруваат поставените цели. Понатаму следи познатиот период на терор во кој животите на луѓето постануваат безначајна ставка во настојувањата да се создаде нов тип на општество и влада. Конечно, бидејќи човековата природа не е во состојба да ја поднесе интензивноста на овој период, доаѓа до повторно враќање на нормалната состојба, често под истите управувачи како и пред револуцијата.

Иако и Бринтон и Пети развија слично „сценарио“ по примерот на Француската револуција, сепак тие беа повнимателни во укажувањето на разликите помеѓу францускиот образец и искуствата на англиската, американската и руската револуција. Во овој контекст, значајно е да се потенцира дека ниту во Англиската, ниту во Американската револуција не дојде до поголеми промени во класната структура на општеството, како што на Англиската револуција не и претходеше „дезертерство“ на интелектуалците, ниту дојде до владеење на теророт. Исто така, Американската револуција не означува победа на крајната струја, ниту терор, термидор или појава на диктатор кој воспоставува поредок.

Иако Бринтон, Едвардс и Пети се обиделе да ја развијат „природната историја на револуциите“ што укажувала на повторливи секвенци на настаните, со извесен успех, се потврдило дека секоја револуција и покрај определените „закономерности“ кои неизбежно и историски ги следи, сепак претставува „приказна за себе“ со голем број специфики, со посебна генеза, односно посебни корени на пројавување и манифестирање. Тие во своето учење, сепак, многу малку кажале за тоа зошто се појавуваат револуциите, односно кои се суштинските причини за нивното континуирано пројавување низ историјата. Нивната заслуга е во тоа што укажале дека поимот револуција може да се определи само со посредство на поимот на големите револуции, односно преку темелните промени во структурата, политичкото уредување и вредностите на едно општество.

За разлика од своите следбеници, тие подвлекувале дека се занимаваат само со големите револуции, а не и со појавите кои потсеќаат на револуцијата само по некои периферни обележја (бунтови, немири, државни удари и слично).

Типови (вариетети) на револуции

Револуцијата како облик на општествениот развиток (радикална промена во политичкиот систем на едно општество), претставува и суштински напор да се ослободи од нешто, односно анатомија на општествените бунтувања, првенствено е анатомија на напорите да се биде слободен (дури и во оние случаи кога целите биле насочени кон освојување на власта). Слободата како една од задачите на револуцијата, фигурира универзално во сите бунтови во текот на сите историски епохи.

Разнообразноста и богатството на револуционерните настани неизбежно нè насочуваат кон заклучокот дека револуциите во стварноста се манифестираат како низа типови, а не како единствен феномен, со што се усложнува поделбата и теоретската шема. Во теоријата за револуциите генерално се издиференцирани два основни критериуми со кои се врши разликувањето на револуционерните настани како одделни типски целини:

А. со оглед на идеолошките содржини, т.е. основните насоки на револуционерната акција;

Б. според методите со кои таа се изведува, па во најтесна врска со тоа, според местото–подрачјата (село–град) во кои се изведуваат револуциите.

Првиот тип поделба е позначаен, посуштествен и повеќе применлив, додека втората поделба станува поактуелна во шесеттите и седумдесеттите години на минатиот век.

Како појдовна основа за класификацијата на првиот тип често се наведува разликата меѓу револуциите кои се инспирираат со релативна автохтона, сопствена оригинална идеологија. Во втората категорија на револуции според идеолошкиот предзнак, спаѓаат револуциите кои не поседуваат таква идеологија, туку „сопствената идеологија“ ја преземаат со помали или поголеми модификации во согласност со сопствените општествени економски, политички, културни и други специфични услови.

Во средините на револуционерните настани кои изградуваат и практикуваат сопствена идеологија се воведува натамошна диференцијација на револуциите кои се спремаат кон реставрирање на некој поранешен политички систем, и револуции чија цел е изградување сосема нов, во политичката пракса непознат поредок.

Во суштина, револуцијата (револуциите) секогаш имаат јасно определен правец кон новото, а не кон старото (никакви археолошки реанимации на некој политички поредок).

Политичкиот пресврт кој своите основни цели ги насочува кон реставрација на еден (стариот) политички поредок, задржува некои инструментални белези на револуцијата, но поради обратниот правец тој се нарекува контрареволуција.

Во вториот тип револуции спаѓаат револуциите кои ја увезуваат својата идеолошка основа, односно прифаќаат туѓи идеолошки матрици. Како карактеристични случаи од овој вид ќе ги потенцираме револуциите во државите кои беа зафатени со силниот бран на антиколонијалната револуција во периодот после Втората светска војна. Тоа е периодот на водење антиколонијални војни кога држави записнати од новите револуционерни војни неизбежно беа доведени во ситуација да увезат странски тип на општествено-политичка организација, односно да прифатат некои од

поставените модели на политички систем. Овој „избор“ неминовно се наметнувал од неможноста за развивање на сопствена политичка култура и традиција во услови на тотален колонијален мрак и немилосрдна експлоатација и ропство. Овој еклетички пристап, овој наметнат избор не се смета за некој голем грев, тоа е само историска нужност која прави овие типови револуции да се разликуваат од типот „оригинални“ револуции кои создаваат сопствена идеологија и кои, на тој начин, претставуваат еден вид автентични, оригинални и во тој контекст, авангардни револуции.

Но сепак, со оглед на фактот што револуцијата никако не се исцрпува само со нејзината идеологија, јасно е дека и трансформацијата на овој парцијален критериум во никој случај не може да биде единствено релевантно мерило за дистинкција и групирање, односно генерализација на определени револуции во посебни типови.

Во класичното разликување меѓу буржоаско–демократската револуција и пролетерската или социјалистичката револуција, постои поинаков контекст карактеристичен за нивното разбирање и толкување. Во овој случај, основен критериум претставува класата која ја изведува револуцијата и класа која, во која историска епоха ја покренува и изведува револуцијата. Низ историјата, во зависност од развојот на општеството, различна класа ја презема оваа историски прогресивна улога на револуционерно менување на општеството. Но, во секој случај, неминовно е да се избегнува замката во која може да се западне, односно мора да се прави разлика што е тоа вистинска револуција и она што само се претставува како револуција, односно псевдореволуција.

Врз основа на вториот критериум за утврдување на типовите, односно вариететите на револуции, разликуваме примена на повеќе видови вооружени дејства (облици и видови на вооружена борба), односно водење поголеми вооружени конфликти против политичките режими на државите зафатени со пламенот на револуцијата. Во овој контекст можеме да ја потенцираме герилата– герилските дејства (градска и селска герила), конспирацијата, сенародните востанија, спонтани востанија кои дополнително се развиваат со паралелно изградување и прифаќање на идејно– политичката платформа, грижливо и внимателно планирање диверзантски акции на определени диверзантски, воени и идеолошки специјално подготвени ударни групи на професионални револуционери и на други револуционерни групи, сè до изведување на континуирани жестоки терористички напади (најнова практика карактеристична за определени региони во современата меѓународна заедница) и слично.

Од научен аспект на полемологијата, рангирањето на севкупниот „спектар“ на облиците и видовите на вооружената борба како и сите облици на невооружено спротивставување во функција на остварување на револуционерните цели, ќе го

направиме според обемот (големината), односно масовноста, жестокоста на нивното манифестирање, разорноста, штетите и ефектите на уништувањето, бројот на загубените човечки животи и други валидни воени и цивилни критериуми. Според овој методолошки пристап „ранг–листата“ на „крвавиот пат до остварување на целите на револуцијата“ е следната:

- револуционерна војна и војна за независност;
- граѓанска војна;
- масовен вооружен бунт, односно герилска војна;
- вооружен бунт, милитаристички бунт, анархистички бунт;
- бунт во вооружените сили;
- селански бунт;
- жакерија;
- сенародни востанија;
- спонтани востанија;
- движења за сецесија;
- државен удар, завернички државен удар;
- тероризам;
- урбани нереди;
- борби на барикадите во градовите;
- демонстрации;
- диверзантски акции.

Октомвриската, Југословенската, Кинеската и другите револуции водени во ерата на империјализмот, на чело со пролетеријатот на угнетените класи и слоеви, во услови на употреба на најсовремено вооружување и воена техника за тој период (тенкови, авиони и др.) и добро извежбани масовни армии, на воената теорија и практика им „подарија“ богатство од најразновидни облици на воена организација карактеристична за вооружениот народ со паралелно афирмирање на стратегијата и тактиката на револуционерната војна–попрецизно на револуционерното војување.

Облиците на воено организирање, во зависност од конкретните услови, овозможувале обезбедување и контрола на територијата, маневар и концентрација на јаки сили заради изведување удари на најранливите места на непријателот. Во воената практика на овие револуции се појавува формирањето на територијални единици (одреди, диверзантски групи и разни форми и облици на вооружено и невооружено ангажирање на народот во разните облици на вооружена борба и отпор). Во подоцнежните–повисоките „револуционерни фази“ се формираат и поголеми оперативни–маневарски единици групирани во бригади, дивизии, корпуси и армии–организирани како современа војска во зависност од нивните технички можности и други капацитети.

Разните облици на организирање и револуционерната стратегија и тактика, неминовно обезбедувале масовно вклучување на народот во вооружената борба и другите облици на невооруженото спротивставување. Исто така, значајната предност за „револуционерни те маси“ произлегувала и од нивната голема подвижност и еластичност, големата ударна сила и покрај послабата материјално–техничка опременост. Друга значајна предност и квалитет на револуционерните сили претставува и успешното користење на сите предности на фронталните, посебно на партизанските–герилските дејства. Во овие револуции беше создаден нов воен систем кој овозможуваше масовно ангажирање на народот во водењето на војната–систем кој ги соединуваше сите добри страни на милицискиот облик на воена организација и современиот систем на организација на вооружените сили. Тоа претставуваше резултатна, односно нов квалитет во военото организирање со што се мултиплицираше воената сила и вкупната моќ на револуционерните сили.

Режис Дебре во својата книга „Револуција на револуцијата“ врз основа на сознанија од Кубанската револуција ја потенцираше потребата за создавање „нов тип револуција во која доминантната улога ќе ѝ припадне на герилата, при што присуството на јасно и цврсто идеолошко организирано раководство не е неопходно“.⁸

Своите ставови Дебре ги засновува врз оценките на Че Гевара дека „под претпоставка на соодветни теренски околности и глад (недостиг) за земја, во аграрните реони во која и да е латинско американска држава може да успее револуција започната од страна на триесет до педесет добро подготвени герилци“. На овие констатации на Че Гевара–револуционерната легенда на нашите генерации, се надополнува и ставот на Кастро дека „револуцијата ќе успее со или без раководната улога на партијата“.

Оваа револуција од латинскоамериканскиот тип (според географската припадност) не претставува нов тип револуција. Претходно презентираниите ставови на Че и Кастро повеќе укажуваат на новата револуционерна тактика, односно на конкретните практични револуционерни мерки првенствено насочени кон мултиплицирање на ефектите на револуционерната акција за успех на револуцијата– револуциите во новите–видеоизменети општествени, економски, историски и културни околности и услови.

„Слично стои и со аргументите на оние што се повикуваат на големиот распон во револуционерните методи, кој денес навистина оди од екстремно терористички до крајно мирни апели од типот на пасивно седење и пароли

⁸ Види поопширно: Debray, R. (1969). Revolution dans la revolution. Paris, Mespéro.

„водете љубов, а не војна“. Истото може да се рече и за тврдењата дека „новата револуција ќе ја водат луѓето од лумпенпролетеријатот во кој одметниците ќе го најдат својот градски водач . . . и дека ганстерите ќе го осветлуваат патот на луѓето“, односно за ставот кој, во предговорот на книгата на Франц Фанон „Проколнати од земјата“, го застапува Сартр, глорификувајќи го насилството, инспириран од ставовите на Бакуњин и особено Жорж Сорел, и според кој „(. . .) насилството, како копјето на Ахил, ќе ги лекува раните на заразените, а само преку насилството, убивањето, мачењето, проколнатите можат да станат луѓе и да се почувствуваат достоинствено“⁹

Насилството, иако претставува значаен конституенс на сите револуции, во никој случај не може да биде критериум за разликување на типовите револуции. Насилството, односно степенот на интензитетот на неговото „револуционерно манифестирање“ може да има практични, односно морални консеквенци кои ја отсликуваат само манифестната страна на револуциите, а додека ништо битно не менуваат во суштина – во природата и карактерот на револуцијата како историски мошне застапен феномен.

Разликите и односот помеѓу воените конфликти и револуцијата

Во овој контекст неминовно се поставува и прашањето за разликата помеѓу војната (но и сите други облици на масовна примена на вооружено насилство) и револуцијата. Одговорот е релативно едноставен и прецизен – во ниту еден случај не можеме да ја изедначиме војната и другите вооружени конфликти со револуцијата. Дури и кога револуцијата се карактеризира со масовна примена на вооружено насилство, таа никогаш не е само војна (или друг облик на вооружен конфликт). Револуцијата претставува премин или обид за премин од еден општествен квалитет во друг (радикално поинаков општествен квалитет) – тотална негација на стариот општествен поредок. Тоа е нејзиното општествено определување што е примарно и суштинско во објаснувањето на револуцијата. Само со објаснувањето на вооружениот феномен на револуцијата како војна, прецизното и комплексното објаснување на револуцијата ќе биде невозможно. Во историјата на револуциите има ситуации (Југословенската револуција) кога истовремено се води војна (антифашистичка) и револуција (социјалистичка), додека Виетнамската револуција беше антифеудална, антиколонијална, антиимперијалистичка и социјалистичка.

⁹ Мухиќ, Ф. (2005). Доминанција и револуција. Скопје: Аз-Буки, стр. 53.

Како што е познато во историјата (посебно во поновата– современа историја), поистоветувањето на војната со револуцијата претставуваше теоретска основа за воспоставената практика за наметнување или „чување“ на револуцијата по пат на надворешна (меѓудржавна) војна или воена интервенција. Тоа беше изразено пред и во периодот на Студената војна кога имаше обиди за „извоз“ на револуцијата на „бајонетите на Црвената армија“–историска грешка што мошне скапо ќе ја плати СССР, Варшавскиот договор и „социјализмот како светски процес“, односно социјализмот според советскиот модел. Ако во минатото имаше обиди со револуција да се усреќуваат нациите преку „бајонетите на вооружените сили“, односно преку „револуционерните чувари на социјализмот“, денес постои нова практиката за реализирање–наметнување на демократски (контра)револуции во државите со „непослушни“ и „недемократски режими“ со многу пософистицирани и посултилни „ненасилни“ методи, а понекогаш и на крилјата на „демократските“ томахавки (Томахавак ракети) или со примена на „хуманиот“ осиромашен ураниум. „Револуционерната историја“ се повторува, само методите на нејзината реализација се менуваат–држат чекор со предизвиците и достигнувањата на новото време.

Според зборовите на Мао Цедунг револуцијата претставува „израмнување на сметките“, таа нарастува како војната и се завршува како битка. „Револуцијата не е гала–вечера, ни книжевно дело, ни цртеж, ни вез; таа не може да се оствари со толку елеганција, смиреност и деликатност или со толку благост, љубезност, куртоазија, воздржаност и душевност. Револуцијата е востание, чин на насилство со кој едната класа ја трга другата“¹⁰

Спојувањето на војната и револуцијата ја најавува првата аксиома на Клаузевиц која од максималното напругнување на силите го прави методот на секоја „конечна борба“–тие ќе се здружат кога суштината на војната ќе се обелодени во втората аксиома–приматот на одбраната.

Во анализите за поделбата на револуциите, од „Концизниот оксфордски речник за политиката“, ќе ја презентираме и дистинкцијата помеѓу политичките и социјалните револуции. „Политичката револуција доведува до промени во карактерот и на државната власт, како и до промена на самите државници. Трае сè додека монополот на контрола и сила на старата власт не се уништени, и новата хегемонска група не воспостави нова државна власт. Може да предизвика контрареволуција, а некогаш дури и реставрација.“¹¹

¹⁰ Rapport sur l'enquête menée dans la Houan (1927).

Извештај за анкетата водена во Хунан.

¹¹ Маклин, Н. (2002). Концизен одсфордски речник. Скопје; МИ-АН, стр. 307.

Социјалните револуции кои се многу поретки, во истиот речник се дефинирани како револуции во кои „се случуваат политички и социјални трансформации, класна борба и притисок за радикални промени одоздола. Со оваа мобилизација можат да манипулираат други актери за да постигнат свои цели, што може да се спротивни на целите на народните маси. Опфатеноста на општествените трансформации зависи од интензитетот на класната борба, природата на распоредот во класите, стратегијата, организацијата, раководството на револуционерните сили и од издржливоста на оние што се на власт.“¹²

Според учењето на Карл Маркс кој револуциите ги нарекува „локомотиви на историјата“, интензивирањето на класните конфликти неминовно доведува до т.н. „епоха на социјалната револуција“. Маркс, исто така, сметал дека и поголемиот дел од општествените револуции ќе бидат насилни, со определена резерва - можност за мирна транзиција во неколку зрели демократски држави (Велика Британија, САД).

Врз основа на учењето на Џонсон, кој покрај тоа што се обидел да ги испита и да ги систематизира причините за револуцијата, ќе ја презентираме и неговата типологија на револуцијата.¹³ Во својата типологија на револуцијата Џонсон тргнува од четири мерила:

- цели на револуционерната активност (владата, режимот, општеството);
- идентитетот на револуционерните (маси, елити, и едно и друго);
- целите на револуционерната идеологија (реформистичка, националистичка, есхатолошка итн.) и на крај
- одговорот на прашањето дали револуцијата има спонтан карактер или претставува пресметана работа.

Врз основа на овие мерила, Џонсон смета дека постојат шест типови револуции:

1. **Жакерија**, спонтан селски бунт кој не ја порекнува легитимноста на режимот и своите барања му ги доставува на традиционалните авторитети.

2. **Миленаристички бунт**, кој може да биде поттикнат од истиот вид незадоволство како и жакеријата, но кој е насочен кон потполно нов поредок и се потпира и на „помошта“ на натприродните сили (Савонорилниот бунт во Фиренца–1494 година и Анабаптистичкиот бунт во Минестер 1533–1535 година).

3. **Анархистички бунт**, кој претставува реакција против промената

¹² Ибид: стр. 307.

¹³ Види поопширно: Johnson, Ch. (1964). Revolution and the Social System, Stanford: The Hoover Institution, Stanford University.

или модернизацијата и настојува повторно да воспостави еден идеализиран поредок (Вандеја).

4. **Јакобинска комунистичка револуција**, која ја карактеризира темелна општествена промена и дисконтинуитет во општествениот развој (Француската и Руската револуција).

5. **Завернички државен удар** заснован врз дејствувањето на потесната елита задоена со олигархиска и секташка идеологија која ги поттикнува општествените промени по насилан пат (револуциите во Египет и на Куба).

6. **Воен масовен бунт**, односно герилска војна карактеристична за 20 век, кој го води одредена елита, инспирирана со идеологија во која се споени елементите на национализмот и марксистичкиот поглед на свет.

Џонсоновата типологија на револуциите подразбира уште две работи. Прво, конкретните револуции можат да имаат определени својства—специфики кои не им припаѓаат само на еден тип револуција. Второ, во заднината на оваа развиена типологија на револуциите стои една подлабока поделба на различни видови револуционерни преобразби во два основни облици: бунт и револуција во потесна смисла на зборот.¹⁴

Врз основа на сите претходно презентирани сознанија за типовите револуциите, како и основните критериуми за нивната класификација, можеме да констатираме дека најдобро е револуцијата да се разликува првенствено во однос на сите општествени појави, а особено на оние што ѝ се слични, а не да ги утврдуваат разликите на различните типови револуции, (кои се многубројни, контрадикторни, а понекогаш и мошне непрецизни). Најзначајно за ова прашање е да научиме што е тоа револуција, нејзината суштина, нејзините корени, причини и последици, а понатаму сè останато, што значи дека постојните разлики меѓу револуциите ќе бидат третирали како методолошки, идеолошки или географски вариетети на, во основа, еден единствен вид појави, единствен значаен општествен феномен во различен историски контекст.

Револуциите во иднина—иднината на револуцијата

Во историјата и теоријата на револуциите, во суштина постојат две основни револуционерни традиции, американската и француската. Американската револуција била ограничена револуција со ограничени цели (според голем број автори—значаен предуслов и фактор за нејзиниот успех). Водачите на Француската револуција, за разлика од пореалниот американски

¹⁴ Види поопширно: Johnson, Ch. (1966). Revolutionary Change. Boston: Little and Company Brown, p. 135-149.

дупликат, ја согледале револуцијата не поинаку и не поинакво од радикална и како целосна промена во социјалната, политичката и моралната структура на сопствената земја.

Од политичка гледна точка, револуцијата вклучува значајна промена на националната влада. Таквите промени станале секојдневни во голем број делови од светот за време на модерната ера.

Прашањето (прашањата) дали револуцијата е посакувана или не е, беше поставено на жестока дебата до доцниот XVII век, кога Едмунд Барк ги нагласил опасностите поврзани со револуцијата и кога Томас Пејн ги потенцирал нејзините придобивки. Порано Џон Лок зазел помодерен став: според него револуцијата е потребна и оправдана кога владата станува угнетувачка.

„Откако започнавме да сонуваме големи, политички соншпта– се чини дека доживуваме и разочарувања. Француската револуција на нозе подигна милиони и ги восхити сите што учествуваат во неа. Изгледаше како да зазорува ново доба. Набрзо потоа, еден од нејзините најрани обожаватели, Вилијам Вордсворд, напиша една горчлива жална песна, „Прелидиумот“, заради огромната штета што револуцијата ја остави зад себе. Руската револуција, што започна како „Десетте дена што го потресоа светот“, за многумина, една генерација подоцна, стана Господ којшто не успеа.

Оваа приказна толку јасна за предводниците на Француската и Руската револуција, бескрајно се повторуваше за време на некои други политички настани што ги нарекуваме „револуции на современиот свет“.¹⁵ Но и покрај сите овие контрадикторности и дилеми, револуциите сепак биле и остануваат важен елемент во историјата на современиот светски систем затоа што промениле важни параметри во начините на кои светскиот систем се развивал како целина.

После големата Француска и Руска револуција можеме да откриеме големи промени во гекултурата на светскиот систем кои се последица на двете големи револуции, промени што се одразиле во секуларните трендови на светскиот систем како целина. „И тоа е вистина, дури и ако за револуциите се вели дека „пропаднале“–во смисла дека револуционерните влади (и владите кои дошле веднаш по нив, а кои тврделе, или биле сметани дека се нивни наследници) биле срушени со контрареволуција“.¹⁶

¹⁵ Волерстин, И. (2002). Утопистичка или Историските избори на 21-иот век. Скопје: ТЕМПЛУМ, стр. 9.

¹⁶ Ibid: стр. 17-18.

За крај, едноставно се наметнува уште едно есенцијално прашање: „Дали револуциите во иднина се веројатни или се неизбежни“? Но, пред да одговориме на ова значајно прашање, неопходно е да одговориме на уште едно прашање— Дали луѓето што се на власт доброволно ќе ги препуштат своите привилегии? Одговорот е секако не. Тоа никогаш и не го правеле. Според Имануел Волерстин, тие понекогаш ќе остапат делови од привилегиите, но само за повеќето од нив да ги задржат за себе. „Луѓето што се на власт во современиот свет никогаш до сега не биле толку моќни и толку богати. На луѓето кои немаат моќ (или барем на големото мнозинство од нив) никогаш не им било толку лошо. Поларизацијата е поизразена отколку и да кога било досега, што значи дека благородното одрекување од привилегиите е најневеројатниот исход.“¹⁷

Во овој контекст како одговор (мошне прифатлив) Волерстин нуди одговор (констатација) според кој „во текот на педесетгодишниот период ќе се појави нов поредок што ќе биде обликуван како функција на сè што ќе биде направено во тој интервал— било од страна на оние кои имаат моќ во сегашниот систем—било од страна на оние што ја немаат“.

Денес кога револуциите, односно правењето револуција е во голема мерка и отежнато, практично речиси невозможно, резултатата на овие „блокади“ закономерно се трансформира во тотално спречување на историското созревање на определени народи. Нивното организирање на принципите на слободата и демократијата по нивна мерка (во согласност со сите нивни историски и културни посебности) е трајно попречено, но не и згаснато во целост. Доколку револуцијата сè повеќе и повеќе се оневозможува и задушува на сите можни начини и со примена на сите современи технологии, таа станува сè понеопходна и насупна-животно потребна. На народите и поединците што се притеснети од „канците на современите давители“—кои сè повеќе и повеќе ги задушуваат, воздухот им станува најпотребен. Нивните очи вечно се насочени кон сонцето, кон воздухот и кон слободата и револуциите ќе стануваат понеопходни, поизвесни и понеизбежни во новата констелација на историски и цивилизациски односи.

Во светлината на овие „чудни“ констатации за „феноменот револуција“ на почетокот на дваесет и првиот век“ мошне коректно прозвучуваат ставовите на Макијавели, кој на прагматичен начин револуцијата ја гледал како ризик што владетелите со право го навлекувале ако биле слаби и тирани. Тој советувал дека можат да ја зачуваат својата власт ако избегнуваат фатални комбинации на грешки.

¹⁷ Ibid: стр: 94.

Нејзиното височество–Револуцијата ќе продолжи да ги охрабрува сите луѓе кои се надеваат дека ќе остварат суштински порационален, поправеден и подобар свет од оној во кој сега живееме. Барањата за морална и праведна еднаквост за сите луѓе, како и барањата за слобода се и ќе бидат вечни како што ќе бидат вечни револуциите сè додека трае нејзиниот близнак–доминацијата.

Или уште попрецизно, новите типови револуции чукаат пред портите на современата цивилизација. Централното револуционерно барање на сите епохи: целосно и слободно самоуправување, односно дефинитивно укинување на сите форми на општествено регулирана и поддржана доминација, сè уште одекнува во зборовите (пораката) на Маркс искажана во Комунистичкиот манифест–„Слободниот развиток на секој поединец е услов за слободниот развиток на сите“. Револуцијата–револуциите како одговор на сите неправди–продукт на современите општества, без оглед на какви средства ќе бидат реализирани, ќе бидат актуелни сè додека не се изврши суштинското определување на човекот. Сите револуции во историјата се подигнати само со една цел, која токму и е суштинско определување на човекот, и која ќе се остварува сè додека потполно не се афирмира. Тоа е извесноста дека секоја власт е неправедна, затоа што ниту една власт не го создала животот ниту на еден човек. Сè додека ќе опстојува оваа „извесност“, сè додека ќе постојат неправдите, експлоатацијата и доминацијата, сè дотогаш ќе имаме

„Revolutio – ante portas“!!!!!!

ОПШТО ЗА ЛИДЕРСТВОТО И КАРАКТЕРИСТИКИ НА ВОЕНОТО ЛИДЕРСТВО

Димче ПЕТРОВСКИ

Армија на Република Македонија

Апстракт: *Промените во меѓународната стратегијска средина после 90-тите години од XX век, доведоа до преиспитување на сите прашања поврзани со воената организација, вклучувајќи го и военото лидерство.*

Проблемите со изградбата на современи воени лидери, на стратегијско, оперативно и тактичко рамниште, претставува еден од најсложните процеси во военото образование.

Во текот се претставени современите сфаќања за лидерството и карактеристиките на военото лидерство како одраз на промените на задачите на армијата, развојот на военото дело и техничкиот прогрес, задржувајќи го традиционалното разбирање дека најсуштествениот елемент на борбените можности е компетенцијата и уверливо раковојство.

Клучни зборови: *лидерство, менаџмент, организација, армија, многунационална операција.*

GENERAL ABOUT LIDERSHIP AND MILITARY LIDERSHIP CHARACTERISTICS

Abstract: *The changes in the international strategic environment after the 90's from the XX century, lead to revision of all questions, related with military organization, and also military leadership.*

To create a modern military leader, on strategic, operational and tactical level is one of the most complex processes in the military education.

Further in the text will be presented the modern understanding of the leadership and military leadership characteristics as a reflection to the changes in the army tasks, the development of the military action and the technical progress keeping the traditional understanding that the most essential element of the combat capabilities is competent and concrete management.

Key words: *leadership, management, organization, army, multinational operation.*

“Една мирновремена армија може да се одликува со добро администрирање и менаџмент на сите рамништа на хиерархијата и со добро лидерство на врвот. Но, една военремена армија има потреба од комбинетино лидерство на сите рамништа. Се уште никој не разбрал како ефективно се управуваат луѓето во битка - едноставно, тие треба да бидат водени!” (Kotter, 2001).

Вовед

Промените во вредносниот систем, принципите на воениот професионализам и умешноста да се реагира адекватно на новите предизвици генерираат потреби од неопходни способности кои треба да ги поседуваат современите лидери.

Примената на лидерскиот модел на воспитување на старешините се наметнува како првостепен приоритет. Затоа треба да биде создаден модерен систем за подготовка на лидери на сите рамништа.

На тактичко и на оперативно рамниште неопходни се лидери, подготвени резултатно да го применуваат т.н. модел на **„командување во мисии“**. Командувањето во мисии треба да биде разработено теоретски и нормативно и вообличено во модерна тренинг-концепција.

На стратешко рамниште подготовката на старешините треба да се фокусира преку изградувањето на капацитет за донесување воени решенија во национален, сојузен и коалициски формат, во согласност со развојот, подготовката и употребата на вооружените сили.

Заедништвото во дејствувањето и однесувањето на старешините се наметнува не само како оперативен приоритет, туку и како предуслов за успех на меѓународните мисии. Тоа претставува длабок психолошки и мотивирачки капацитет, наречен **култура на мислењето и дејствувањето**, кој на особен начин се јавува како потреба во меѓународните операции.

Постигнувањето синхронизација од лидерските капацитети на старешини припадници на армии од различни држави, обединети од општа, политичка, оперативна или хуманитарна задача е клучен предуслов за успех во меѓународните мисии.

Комплексноста на таа цел е впечатлива како содржина, и затоа истата бара дефинирање на нов пакет од знаења и умеења, изградба на широки комуникациски можности, формирање лични вредности и умеења за разрешување на конфликти, како што се: „тврдина“ на карактерот, целенасоченост на решенијата и увереност во дејствијата.

Тоа бара одговор на прашањата што е тоа воено лидерство како поим, што претставува и кои се неговите карактеристики.

Одговорите на тие прашања претставуваат базична состојба за правците по кои треба да се обучуваат старешините.

Целта на трудот е да даде скромен придонес во разоткривањето на потребите кои ги бара военото лидерство во изградбата на воени лидери кои треба да командуваат со единиците и составите во вооружените сили.

1. Општо за лидерството

1.1. Што преставува поимот лидерство?

Интересот кон лидерството датира многу одамна, но научното истражување на оваа многу карактеристична материја започнува пред помалку од едно столетие. Досега се спроведени голем број истражувања, чија основна цел е да го објаснат лидерството како поим. Како резултат на тие истражувања, создадени се многу теории со кои се објаснува поимот лидерство.

Во досегашните истражувања голем број научници се обиделе да дадат одговор на тоа прашање, но одговорот не е ни малку лесен.

Заедничко за сите истражувачи во тие напори е тоа што лидерството го дефинираат врз основа на индивидуалната перцепција и аспект кој најмногу ги интересира.

Така, Ралф Стогдил, кој се смета за еден од најреномираните научници од оваа област, во однос на сложеноста на дефинирањето на лидерството говори дека:

„... има толку многу дефиниции за лидерството, колку што се и луѓето, кои се обиделе да го дефинираат.” (Stogdill, 1974, p. 259).

Често цитирани дефиниции во научната литература се следните:

„Лидерството е влијание” (Maxwell, 1995).

„Лидерството е способноста за влијание над групата за постигнување на целите” (Robins, 2003, p. 314).

„Лидерството е способност за влијание врз другите за постигнување на целта... и создавање свет, кон кој луѓето сакаат да тежнеат” (Dilts, 2002, p. 17).

„Лидерството е практикување на специфично поведение и квалитет, како придобивање на знаења, стратешко мислење, комуникациски умеења и развој на другите” (Sindell & Hoang, 2001, p. 1).

„Лидерството е процесот на давање цел (насока која има смисла) на колективните напори, кој води до нејзиното достигнување.” (Jacobs & Jaques, 1987, p. 8).

„Лидерството е способноста на еден човек да влијае, да мотивира и да им дава можности на другите да придонесат за ефективност и успехот на организацијата” (House et al., 1999, p. 184 цит. по Yukl, 2002).

„Лидерството е процес на влијание на другите за разбирање и постигнување на согласност за тоа, што треба да биде направено и како да биде направено ефективно, а воедно процес на потпомагање на колективните напориза исполнување на споделени цели” (Yukl, 02, p. 7).

„Лидерството е комплексно заемно дејство, кое вклучува лидер, следбеници и ситуација” (Fiedler, 1996, p. 242).

„Лидерството е определување на тоа, како треба да изгледа иднината, насочување на луѓето во таа насока, за да може таа иднина да се случи независно од опкружувањето“ (Kotter, 1996, p. 25).

„Лидерството е акт на давање насока, давање енергија на другите и добивање на нивната доброволна посветеност на лидерската визија“ (Cook & Hunsaker, 2001, p. 491).

„Лидерството е процес на социјално влијание, во кој лидерот бара доброволно учество на потчинените во напорите да ги постигне целите на организацијата“ (Schrieman, Toliver, Behling, 1978, p. 35).

Во посочените дефиниции преовладува мислењето дека лидерството е процес на влијание за постигнување на определени цели или визија. Во дефинициите до средината на 80-те години на минатиот век повеќе се акцентира процесот на социјално влијание, а во последните двадесет години – на визијата на лидерот.

Дополнителна нејаснотија за описот на феноменот лидерство во литературата внесува и неговото поистоветување при употребата на други поими, како менаџмент, контрола, власт, авторитет, раководство и управување. Од практичен аспект, еден од приодите за неговото разбирање е на основата на неговото разграничување од менаџментот.

И во тоа разграничување има разлики меѓу научниците - едни не прават големи разлики, а други велат дека разликите се суштествени.

Сепак, поголем е бројот на авторите кои сметаат, дека разликите се суштествени, затоа што менаџментот се занимава со реализирање на плановите и стратегијата на организацијата, додека лидерството е создавање на визија за иднината. Некои менаџери ги исполнуваат и двете улоги и можат да бидат претставени како лидери, но лидерите со сигурност не ги имаат тие способности.

Професорот од универзитетот Харвард, Џон Котер во неговата статија „Што прават лидерите“, вели:

„...не прават планови, не разрешуваат проблеми, тие дури и не ги организират луѓето. Тоа што лидерите го прават, е да ги подготват организациите за промена и да им помогнат да се справат со ситуациите, додека преминуваат низ неа“ (Kotter, 1990–2001, p. 85).

Тој предлага четири основни разлики помеѓу менаџментот и лидерството од гледна точка на основните процеси и очекуваните резултати :

Менаџмент	Лидерство
Планирање и изготвување буџет - детални планови за постигнување на краткорочни цели	Давање насока - определување визија за иднината и долгорочните цели
Организирање и раковоство на персонал - организирање на работните екипи и делегирање на одговорности	Привлекување на луѓе - презентација на визијата и остварување на влијание над луѓето
Контролирање и решавање проблеми - контролирање на резултатите од планот, идентификација на проблемите и нивно правовремено решавање	Мотивирање и вдахновеност - влевање на ентузијазам со цел постигнување резултати
Резултати: Се постигнуваат видливи резултати и ред	Резултати: Се постигнува драматична промена

Гари Јукл (*Yukl, 1994*), посочува на тоа дека менаџерите се ориентирани кон стабилност, додека лидерите - кон иновација. Менаџерите ги принудуваат луѓето да ги прават нештата поефикасно, а лидерите им помагаат да постигнат согласност за тоа, какви нешта треба да бидат направени. Во основа, менаџментот е умешноста да ја исполниш задачата со другите луѓе, а лидерството - нив да ги натераш да посакаат да ја исполнат задачата.

Претставените разграничувања покажуваат дека лидерството и менаџментот се суштински различни нешта кои заемно се исклучуваат и не можат да се спроведуваат од еден човек во исто време.

Тие се два различни концепта, но и двете функции или процеси се неопходни за организациониот успех. Повеќето истражувачи се обединуваат околу сфаќањето, дека успехот на секој менаџер го вклучува задолжително и лидерството. **Затоа, одговорот на прашањето како да се интегрираат двата процеса е еден од најзначајните проблеми на истражувачите и менаџерите.**

Друг проблем, поврзан со разбирањето на лидерството, е нивото на концептуализација. Постои голема разлика помеѓу лидерството во мала група, во голема организација, да се биде највисок воен раководител во државата или лидер на цела нација.

Најчесто се споменуваат следните нивоа на концептуализација на лидерството (*Yukl, 2002*):

- лидерство како внатрешноиндивидуален,
- како групов и
- како организационен процес.

Всушност, заради сложеноста да се создаде теорија, која ќе ги опфати сите нивоа, повеќето научници се фокусираат само на едно од тие.

Од друга страна пак, од големо значење е и областа каде што се пројавува

лидерството. Постојат значителни разлики помеѓу военото и политичкото лидерство, лидерството во бизнисот, науката, спортот итн.

Тоа се неколку можни гледни точки за анализа на феноменот лидерство, која е многу сложена или како што посочува Ворн Бенис, „...лидерството е како убавината – тешко е да ја опишеш, но веднаш ќе ја препознаеш, штом ќе ја видиш“ (Bennis, 1994, p. 1).

1.2. Основни теории за лидерството

Постоењето голем број теории за лидерството налага нивно класифицирање, со цел да бидат анализирани на систематски начин. Во хронолошки аспект, од гледна точка на нивното појавно и однесувачко влијание, основните периоди за следење на лидерството може да бидат прикажани на следниот начин:

Период	Период	Основна тема
До крајот на 40-те години на XX век	Теории за карактерните црти	Лидерските способности се вродени
Од крајот на 40-те до крајот на 60-те години на XX век	Поведенички период на или период на лидерските стилови	Лидерската ефективност е поврзана со лидерското поведение
Од крајот на 60-те до почетокот на 80-те години на XX век	Ситуационен период	Ефективното лидерство е предизвикано од ситуацијата
Од почетокот на 80-те години на XX век	Нови периоди кон лидерството	Лидерот треба да има визија

Лидерските теории од гледна точка на типот на карактеристики на кои акцентираат, Јукл (Yukl, 2002), ги сведува на три групи:

- Теории, кои даваат акцент на карактеристиките на лидерот, ги разгледуваат цртите (на личноста, мотивите, вредностите), увереноста и оптимизмот, умењата и експертизата, поведението, чесноста и моралот, моделите на влијателност.

- Теории, кои даваат акцент на карактеристиките на следбениците, ги разгледуваат цртите (потреби, вредности, селф концепти), увереноста и оптимизмот, атрибутите за лидерот, довербата во него, посветеноста на задачите и усилбите.

- Теории, кои даваат акцент на карактеристиките на ситуацијата, го разгледуваат типот на организациската единица, големината на организацијата, позицијата на власт и авторитет, структурата на задачата и

комплексноста, заемната зависност при исполнувањето на задачата, нејасноста и несигурноста на средината, надворешни зависности.

Поголемиот дел од теориите се насочуваат најчесто на една категорија при објаснувањето на ефективното лидерство, што дозволува нивна класификација на пет поопшти приоди, и тоа: **приод на цртите; поведенички приод; приод „власт–влијание“; ситуационен приод; интегративен приод.**

1.2.1. Приод на цртите

Овој приод дава акцент на карактеристиките на лидерите како личности, нивната мотивација, вредности и умеења. До крајот на 40-те години на минатиот век истражувачите констатираат дека **некои луѓе се родени лидери и располагаат со одредени црти, кои недостасуваат кај другите.** Со други зборови, лидерството е поврзано со конкретни карактеристики на личноста, а научниците се обидуваат да ги откријат и определат тие, кои ги одделуваат лидерите од нелидерите. Овие теории им ги припишуваат успехите на раководителите како посебни способности (неисцрпна енергија, интуиција, убедувачка сила, физичка атрактивност и интелигенција).

Приодот на карактерните црти на лидерот кон крајот на 40-те години на минатиот век е подложен на мноштво критики. Врз основа на 124 истражувања, извршени од 1904 до 1948 година, Стогидл (*Stogdill, 1948*) заклучува дека цртите на личноста имаат значење во зависност од ситуацијата, во која лидерот функционира. Истражувањата не идентификуваат какви било црти, неопходни или доволни, за да се осигура неговиот успех. Анализата на истражувањата, извршени до 1959 година од Лорд и други (*Lord et. al., 1986*), наведуваат на констатација дека лидерското поведение може да биде припишано на шест стабилни црти на личноста, како: **доминантност, екстравагантност, интелигентност, мажественост, конзервативност и адаптивност.**

Според мислењето на Киркпатрик и Лок (*Kirkpatrick, Locke, 1991*) лидерите можат да се препознаат по следните карактеристики:

Динамичност - високо ниво на настојување, што се однесува на голема желба за достигнувања, амбиција, енергичност, постојаност, иницијативност.

Желба за раководење - силна желба за влијание и раководење, готовност за преземање одговорност.

Чесност и поштеност - заемност со следбениците, базирана на доверба, верност, усогласеност меѓу зборови и дејствија.

Самоувереност - отсуство на сомневање, самоувереност при убедување на следбениците во исправноста на целите и решенијата.

Интелигентност - умеење/способност да соберат, синтетизираат и интерпретираат големо количество информации; умеење да создаваат визии, да решаваат проблеми и да земаат правилни решенија.

Знаење соодветно на работата - широки познавања за организацијата, индустријата и техничките прашања, кои се однесуваат на дејностите на групата.

1.2.2. Поведенички приод

За разлика од приодот на карактерните црти, поведеничкиот приод е ориентиран кон откривањето и описот на поведението на лидерите, т.е. **што прават тие, отколку какви се.**

Поведеничкиот приод опфаќа две линии на следење.

Првата се обидува да осознае како лидерите го користат времето и нивниот типичен модел на дејности, одговорности и функции, како се справуваат со неопределеноста, ограничувањата и конфликтите при работата. Се мисли дека, лидерската ефективност зависи од тоа колку добро тој ги разрешува конфликтите, се справува со барањата, ги распознава можностите и им одолева на ограничувањата.

Втората линија на следење е фокусирана врз идентификацијата на ефективното лидерско поведение.

Поведеничкиот приод во голем степен е насочен кон опис на поведението, од што следи дека лидерите можат да научат како да бидат ефективни. Констатацијата дека лидерот не се раѓа, а може да се создава, е голем чекор во психологијата. Се смета дека најдобар стил на раководство е тој, кој што може да биде научен од секој.

Како главен критериум за поведеничкиот приод, Курт Левин го посочува *односот кон иницијативата* и посочува три лидерски стила, и тоа: **авторитарен, демократски и либерален.**

Авторитарниот стил се карактеризира со тенденција кон централизирање на власта и строга контрола на состојбите. Лидерот донесува еднолични решенија и не допушта нивно разгледување во групата. Тој ја понесува целата одговорност за исполнувањето на задачата и го контролира поведението на соработниците. И покрај докажаните негативни последици од тој стил, истражувањата покажуваат дека има ситуации, кога тој е прифатлив, дури и единствено можен. Такви се екстремните и ситуациите при дефицит на време.

Демократскиот стил е колективен стил, при кој лидерот управува заедно со соработниците. Тој обично делегира власт на одделни лица од персоналот и предлага соработка при земањето решенија. По тој начин груповите норми се поддржани од сите, проблемите и решенијата се разгледуваат заедно, се обезбедува доволно слобода и иницијатива на членовите, се позаострува заемната размена на информација и соработка. Контролата, исто така, се извршува заеднички.

Либералниот стил се карактеризира со минимална власт на лидерот и максимална слобода на потчинетите. Тие имаат можност сами да ги избираат своите улоги во групата и да ги определуваат потребите и критериумите при исполнувањето на задачите. Секој сам си доаѓа до неопходната информација, контролата не се поддржува и општите решенија се земаат потешко. Тој стил го стимулира развојот на творчката индивидуалност (*Kreitner, Kinicki, 1989*).

Многу автори во своите дела говорат дека, авторитарниот стил е стил на минатото, демократичниот - на сегашноста, а либералниот ќе биде стилот на иднината.

1.2.3. Приод „власт-влијание“;

Приодот „власт-влијание“ ги следи процесите на влијание меѓу лидерот и останатите. Тој се обидува да ја објасни лидерската ефективност од гледна точка на количеството и типот на власт што лидерот ја поседува, и како таа се применува. Власта се разгледува како значајна не само за влијание врз следбениците, туку и врз еднаквите на себе и луѓето надвор од организацијата. Најчесто, власта се определува како потенцијална способност на човекот (или групата) да влијае на друг човек (или група), така што вториот да дејствува соодветно со желбите на првиот. Таа определба посочува односи на зависност. Власта и влијанието не се истоветни. Влијанието е поширок и поопшт термин од власта. И покрај тоа што и едниот, и другиот поим го променуваат поведението, власта го прави тоа со одредена постојаност и располага со определени полномоштва, додека влијанието тоа го нема.

Обидите да се разбере власта вообичаено претпочитаат разграничување на различните типови власт. Френч и Рејвн тоа го прават од гледна точка на нејзиниот извор како власт на **наградувањата**, на **казните (принудувачка власт)**, **легитимна**, **референтна** и **власт заснована на авторитетот** (*Shackelton, 1995*).

Власта на наградите се засновува на можноста за контрола и оценки за потчинетите, определување на нивната плата, градењето на кариерата, назначувањата, статусот, пофалбите, признанијата итн. Но лидерот секогаш треба да процени што претставува вредност за другите. Ако наградата не се проценува од потенцијалниот примател, таа форма на власт е неефективна.

Принудувачката власт се засновува на стравот заради контролата над различни казни. Заплашувањето со казна може да биде силно средство за постигање на потчинетост. Стравот од смена, да бидеш подложен на потсмев или да добиеш друг вид казна, може да биде моќна стимулација за потчинетите. Во таа смисла, лидерот располага со принудувачка власт над потчинетите во таков степен, во каков тие се стремат да ги избегнат казните. За да биде ефективна таа власт, не е задолжително да биде искористена. Во повеќето

случаи доволно е самото нејзино постоење, или поточно, сознанието за тоа. Казните се ефективни, ако се применуваат правилно. Користењето на таа власт бара способност за социјална оценка. Независно од потенцијално негативните ефекти, таа се среќава во многу организации, но најмногу таму, каде што работата е рутина, треба да се запазат рокови за исполнување и не се бара творештво.

Легитимната власт е заснована врз убеденоста дека лидерот управува со другите благодарение на своето право по закон или на некаков нормативен документ. Таа не означува дека некој со повисок ранг може да ги управува сите аспекти од поведението на потчинетиот, туку само над оние, за кои е признато и прифатено како област на одговорност. Легитимната власт е ефективна единствено ако ја прифатат луѓето, над кои таа се распростира. Запрат ли да ја поддржуваат, таа престанува да постои. Нејзиниот степен на интезитет е различен во зависност од типот на организацијата. Таму каде што постои строга дисциплина (вооружени сили, полиција), власта на секое лице е строго определена. Во организации како универзитети и научни лаборатории, кои во поголем степен се ориентирани кон индивидуалните напори, слоевите на власта се послабо забележливи.

Референтната власт е заснована на квалитети, од кои сите се восхитуваат. Таа е резултат од желбата човек да им се допадне на тие, од кои очекува респект. Обично се појавува како вроденост и во многу ситуации наликува на харизматичната власт.

Власта заснована на авторитетот произлегува од специфичната експертиза, специјалните умења или знаења. Професиите се специјализираат потесно и организациите се позависни од експертите. Тоа е власт, заснована на признато мајсторство, способности или знаења во определена област. Повеќето од нас со готовност примаат совет од авторитетен човек. Обично луѓето не се загрижени, кога во животот им влијаат други, за кои сметаат дека се експерти. Затоа, таа власт е најмалку непријатна или несакана од посочените типови власт.

1.2.4. Ситуационен приод

Ситуациониот приод акцентира на значајноста на контекстуалните фактори, кои влијаат на лидерскиот процес. Теориите, кои го користат овој приод, се занимаваат со тоа, како ситуацијата, во која се наоѓаат лидерот и групата, се одразува на лидерското поведение. Прашањето на истражувачите е, во кои ситуации даден тип лидерско поведение е поприфатлив од друг. Одговорот е дека стилот или поведението, попримени од лидерот, зависат од контекстот и конкретната ситуација. Ситуационите теории го опишуваат

заемното дејство помеѓу неговото поведење и ситуацијата. Истражувачите категорично ја отфрлаат идејата за универзален модел на најефективен стил на раководство, применлив во секоја ситуација. Во ситуационите теории се разгледуваат променливите елементи, како карактеристиките на следбениците, карактерот на извршуваната работа, типот на организацијата, карактеристиките на надворешната средина, структурираноста на работната задача, заемниот однос лидер-потчинет, групните норми, достапот до информација, приемот на лидерските решенија од страна на потчинетите и нивната зрелост. Ситуационите теории, условно, можат да бидат разделени на две големи групи.

Првата се обидува да дефинира во колкав степен лидерскиот процес е еден и ист или уникатен во различни типови организации, односно рамништа на управување и култури.

Втората група се стреми да ги идентификува аспектите на ситуацијата, кои ги моделираат заемните односи помеѓу лидерските карактеристики (црти, умеења, поведење) и лидерската ефективност. Хипотезата е дека различни карактеристики ќе бидат ефективни во различни ситуации и една и иста карактеристика не е оптимална за сите ситуации. Теориите, кои ги опишуваат тие заемни односи, понекогаш се нарекуваат теории на непредвидливоста или на непредвидливите состојби (Yukl, 2002).

1.2.5. Интегративен приод

Обично се истражуваат повеќе од една карактеристика на лидерството иако тешко може да се развие теорија која ги вклучува сите карактеристики - црти на личноста, поведење, процеси на влијание и ситуациски контекст. Тие теории обично се определуваат како интегративни, а највлијателните се за харизматичното, трансформирачкото и трансакциското лидерство.

а. Харизматично лидерство

Современите теории за харизматичното лидерство се под силно влијание од идеите на германскиот социолог Макс Вебер. Тој го користи терминот „харизма“ (од грчки, вроен квалитет или способност), за да посочи одреден квалитет на личноста, по силата на кој таа се доживува како надарена со конкретни способности или барем со квалитети, кои отсутвуваат кај обичниот човек. Вебер ја восприема харизмата како адаптација на теолошката концепција за присуството на „небесна благодет“ (божји дар).

Харизмата дејствува од внатре кон надвор, при што ги менува психолошките нагласености, вредности и погледот на луѓето, а оттука и внатрешните услови на живот. Харизматичниот водач има значително влијание

над следбениците. Тие се привлечени од неговиот магнетизам, од исклучителната способност да реагира адекватно во кризни и екстремни ситуации, (Даскалов, 1992, с. 171).

Харизмата е неодделива од лидерството, особено во случаите, кога станува збор за големите политички лидери. Харизматичното лидерство се определува како способност „да ги натераш обичните луѓе да прават необични нешта во услови, кои можат да предизвикаат несакани ефекти“ (Conger, 1991, цит. по Shackleton, 2003).

Теоријата на Роберт Хаус (House, 1977) за харизматичното лидерство е интегративна, ги истражува лидерските црти и умеења, поведенија и состојби, во кои е најверојатно да се пројават. Цртите на личноста на харизматичниот лидер се **необично високата самоувереност, тврдата убеденост во погледите, готовноста за преземање ризик и потребноста од власт.**

Харизматичните лидери се доживуваат како исклучителни заради нивната силна увереност, енергетичност и необично поведение, заради кое нивните следбеници се стремат да бидат како нив. Лидерското одобрување станува мерка за сопствените достигнувања. Желбата да го заслужат одобрието на лидерот, стравот од неодобрување или да бидат отфрлени, се основен извор на мотивација на следбениците на харизматичните лидери.

Повеќето истражувачи посветуваат големо внимание на позитивните страни на харизматичното лидерство. Но, тоа има и негативни страни, како што се следните:

- преголемата посветеност кај следбениците создава заблуда за непогрешливост;
- исклучителната увереност и оптимизам на лидерот го заслепуваат за реалните загрозувања;
- импулсивното, нетрадиционално поведение создава следбеници, но и непријатели;
- зависноста од лидерот го потиснува развојот на компетентни наследници, што создава претпоставки за евентуална лидерска криза.

б. Трансформирачко и трансакциско лидерство

Неколку теории за трансформирачкото и инспирирачкото лидерство се засновани врз идеите на Барнс, но верзијата на Бернард Бас (Bass, 1985, 1998) се здобива со најголема популарност и стимулира редица емпириски истражувања. Тој разгледува два основни лидерски стила - **трансформирачки и трансакцискиот.**

Според моделот на Бас, **трансакциското лидерство** се состои од следните компоненти:

Управување преку исклучоците

Најопшто речено, станува збор за откривањето и поправањето на грешки. Тоа може да биде пасивно, кога лидерот презема дејствија само кога има проблеми и тоа го прави во од, или активно, кога ја следи работата и бара (или бидува известен) грешки. Потчинетите се обидуваат да ги избегнат преку одржување на постојниот статус и неволно прават промени или преземаат ризици.

Веројатни наградувања

Лидерот се обидува да наградува за напорите или доброто претставување. Тој ги определува задачите, кои треба да бидат исполнети и наградува само во случаи на позитивен резултат.

Според истиот модел, **трансформирачкото лидерство** се состои од следните компоненти:

Идеализирано влијание или лидерство засновано на харизмата

Лидерот се обидува да биде модел, со кој следбениците сакаат да се поистоветуваат. Пројавува настојчивост и решеност за постигнување на целите, носи одговорност за дејствијата и демонстрира цврста убеденост во својата визија. Лидерите ги жртвуваат своите интереси во полза на другите и ги споделуваат општите успеси. Следбениците се чувствуваат емоционално поврзани со лидерот, опишувајќи го како харизматичен и демонстрирајќи голема доверба во него.

Вдахновување мотивација

Лидерот ги стимулира останатите со оптимистички претстави за иднината. Ги окуражува потчинетите да ги изразат очекувањата и напорите за постигање на целта. Ја намалува сложеноста на проблемите, сведувајќи ги до клучни прашања и се служи со едноставен јазик, кога ја претставува мисијата на организацијата. Реакцијата на следбениците е готовност за дополнителни напори при исполнување на мисијата.

Интелектуална стимулација

Лидерот ги стимулира следбениците да го искористат своето знаење, да бараат нови приоди за решавање на проблемите и да се учат од грешките.

Индивидуален приод

Претпочита интерес од страна на лидерот кон личната и професионалната надградба на следбениците. Тој се интересира за потребите на потчинетите и им овозможува надградба и предизвици, делегирајќи им сложени задачи. На тој начин следбениците ги зголемуваат и ги развиваат компетентностите и се подготвени да учествуваат во нови иницијативи. Споредбата на двата стила покажува дека трансакциското лидерство повеќе наликува на менаџментот, отколку на современите разбирања за лидерството. **Ако се базираме на социјалниот и економскиот однос помеѓу лидерот и**

неговите следбеници, трансформирачкото лидерство се засновува повеќе на внатрешната мотивација на следбениците. Тоа го поврзува на емоционално рамниште лидерот со потчинетите, кое недостасува при трансакциското лидерство (Bradley, 2001).

Трансформирачкиот стил е стил во развој. Тој дава акцент на индивидуалниот растеж (не само професионален, туку и личен) и на организацискиот развој:

„Трансформирачкиот лидер го формулира и фокусира вниманието врз јасна визија за иднината, придобива харизма од заемното дејство со следбениците, грижејќи се за нивните индивидуални потреби. Тој ги изменува следбениците така, што ќе ги подредат сопствените интереси во името на колективната цел, и управува со промените, комплексноста и екипите” (Walk, 1997, p. 62).

Особено важно како карактеристика на личноста е тоа што трансакцискиот лидер работи со утврдена култура, додека трансформирачкото лидерство создава култура на промената. Најчесто, разграничувањето помеѓу двата типа се мери по скалата традиционалност-новаторство. Трансакциското лидерство вклучува размена помеѓу лидери и следбеници, која ја претставува традиционалната форма на „управување со помош на целите”.

Едноставно, трансформирачкиот лидер влијае не затоа што е началник, туку затоа што е посветен на создавањето свет, кон кој луѓето (потчинетите) сакаат да се стремат.

Трансакциското и трансформирачкото лидерство се одделни процеси, но не се исклучуваат меѓусебно. Ефективниот лидер може да го користи едниот или другиот стил, но најчесто ги применува и двата во различни ситуации. Согласно со претставениот модел, трансформирачките лидери, за да бидат ефективни во определени ситуации, должни се да бидат и трансакциски.

2. ВОЕНО ЛИДЕРСТВО

2.1. Суштина на военото лидерство

Проблемот за военото лидерство не е нов. Низ целата човечка историја воените лидери се судирале со прашањето како да ги водат своите војски, од Сун Цу Ву, преку Клаузевиц, до современите воени теоретичари. Едни исти единици командувани од команданти со различни професионални и интелектуални квалитети, имаат различни резултати во мирно и во воено време. Од офицерот се очекува да биде учител, командир, водач. За да биде добар водач, офицерот треба да поседува цел комплекс од квалитети. Ако има многу добра професионална подготовка, но не поседува неопходна општа

култура, тој не е водач, туку во најдобар случај добар војник.

Отсекогаш се води полемика околу проблемот може ли добриот мирновремен командант-командир да биде добар и во воено време. Тие во мирно време обучуваат и воспитуваат, додека во воено време дејствуваат и командуваат. Следствено, во првиот случај, неопходни се повеќе интелектуални квалитети и општа култура, а во вториот, професионални квалитети и пред сè талент, кој според Наполеон е дар божји. Но, бидејќи службата во воено време е продолжение на службата во мирно време, командантите-командирите не треба да се само предавачи, туку и водачи, а тоа треба да е резултат од методичка мирновремена подготовка.

Офицерот треба да ги поседува следните квалитети: **професионални** (воена подготовка), **психолошки и педагошки**, **физички и интелектуални** (да поседува широка општа култура).

Кон крајот на 90-те години на минатиот век разбирањето за военото лидерство беше суштествено развиено како процес на **влијание** над луѓето преку давање цел, насока и мотивација додека **дејствуваат** за исполнување на задачите и **усовршување** на организацијата.

Целта ги определува приоритетите и важноста на задачите. Ги мотивира воените лица за совладување на тешкотии во стресни ситуации, ефективно и дисциплинирано.

Насоката им дава на воените лица ориентација, како да бидат исполнети задачите врз основа на приоритетите. Стандардите, кои се наложени, им обезбедуваат на воените лица чувство на јаснотија, ред и предвидување, а тешката обука им дава верба во себе, во лидерот, во единицата и оружјето.

Со **мотивирањето** се овозможува влијание над воените лица да дадат сè, за кое се способни, за да ја исполнат задачата. Тоа ги поттикнува кон иницијативност и активност, кога има потреба од тоа. Мотивирањето на потчинетите е возможно преку пројавување грижа за нив, интересна обука, сплотена екипа, наградување за успеси и доверување на одговорности, со кои тие можат да се справат.

Промените во сфаќањата за военото лидерство на почетокот на 21 век се поврзани со разбирањето дека армијата се менува преобратувајќи се во организација која обучува, која соодветствува на разнообразните барања поврзани со технолошкиот прогрес и кардиналните промени во светот. Таквите организации се изградени, екипирани и структурирани така да се обучуваат многу брзо и динамично. Тие се адаптираат, опстојуваат и израснуваат преку искористувањето на можностите на сите членови. Преовладува мислењето дека самообучувачките организации можат да бидат избрани само во контекстот на системското мислење и во таа смисла тоа е парадигмата на успешните лидери во иднина.

Основните принципи на военото лидерство се формулирани на следниот начин:

- осознавај се, самоусовршувај се и барај го тоа од потчинетите;
- биди технички и тактички подготвен;
- преземај одговорност за своите дејствија и барај одговорност од другите;
- донесувај добро основани и навремени решенија;
- биди за пример со личното поведење;
- запознај ги своите потчинети и грижи се за нив;
- информирај ги потчинетите доволно;
- развивај чувство за одговорност кај подчинетите;
- увери се дека задачата е разбрана, преконтролирана и исполнета;
- изградувај и развивај своја екипа;
- употребувај ја единицата соодветно на нејзините можности.

2.2. Рамништа на военото лидерство

До почетокот на 90-те години во специјализираната литература и воените доктрини се разграничуваат две рамништа на военото лидерство - **директно** (помладо) и **организациско** (постаро), а лидерските функции и стилови се анализираат од два аспекта - **директно** и **индиректно** лидерство.

Кон крајот на 90-те години голема популарност придоби поделбата на три рамништа на военото лидерство: **директно** (помладо), **организациско** (постаро) и **стратешко**. Еден од признатите авторитети во таа област, Бас (Bass, 1998) посочува дека основните принципи на военото лидерство не се променети - променети се само условите во кои тие се применуваат.

Методолошката основа на поделбата на рамништата на военото лидерство е системската теорија. Таа е средство за анализирање на комплексноста на барањата од воените лица од најниското до највисокото ниво на воената хиерархија и дозволува разграничување на трите рамништа на лидерство во секоја воена организација.

Директно (помладо) воено лидерство.

Тоа е поврзано со директното исполнување на конкретни задачи и фокусирано е на користењето на технички и комуникациски умеења. Лидерите ја исполнуваат дејноста преку директно мотивирање на потчинетите за исполнување на задачите. Директното лидерство се применува преку лично влијание на потчинетите, се фокусира на сегашноста и на блиската иднина, поврзано е со управувачки дејствија и супервизија, насочени кон структурата, задачите и постигањето на целите. Обемот на работата вклучува развој и воведување на процедури и дијагностично решавање на проблеми. За

директниот лидер техничките, тактичките и комуникациските умења се исклучително важни, додека концептуалните се добиваат од повисоките раководни структури.

Организационо (постаро) воено лидерство.

Ова лидерство ги опфаќа средните нивоа на командување во армијата. Организационите лидери влијаат индиректно, преку повеќе нивоа на потчинетост. Дополнителните нивоа на потчинетост ја усложнуваат можноста за директно набљудување на резултатите од дејноста. Организационите лидери имаат екипи (штабови), кои им помагаат да раководат и управуваат со организационите ресурси. Тие се грижат за организацијата на дејноста по ресори и планираат задачи за следните две до десет години. Организациониот лидер треба да се справи со поголема комплексност, со поголема несигурност и со поголем број неочекувани ефекти од дејноста. Тој треба да поседува повисоко ниво на концептуални умења.

Стратегиско воено лидерство.

Ова лидерство ја формира организациската култура, ги распределува ресурсите, дава стратегиска визија и ги подготвува потчинетите единици и армијата за нејзините идни задачи. Стратегиските лидери работат во нејасна средина над комплексни проблеми, влијаат на состојбите или се под влијание на состојби надвор од армијата. Комплексноста произлегува од неопходноста за разбирање на средината надвор од армијата - законодавна и извршна власт, медиуми и др. Одговорноста на стратегиските лидери е да ги интегрират организациите во долгорочна перспектива со надворешната средина. Тие ја легитимираат организацијата во поширок контекст. Треба да ги поседуваат истите умења, неопходни за пониските рамништа на воено лидерство, а исто така и поголеми концептуални умења. Тие создаваат стратегиски визии и умења за постигање консензус и донесување на решенија во екипа, затоа што работат со не помалку влијателни лидери, кои не им се директно потчинети.

ЗАКЛУЧОК

Презентираните сознанија за военото лидерство и за лидерството воопшто, покажуваат дека најголемиот предизвик пред воените организации ќе биде воспоставувањето модел за современо образование на воените лидери.

Современото мислење ја определува средината, кон која воените организации треба да се приспособат и интегрираат, за да се справат со новите предизвици.

Начинот, на кој општеството го третира военото лидерство, е од стратегиско значење за достигнување високо ниво на безбедност и стабилност.

Можеби најголем предизвик за современото и идното образование на воените лидери ќе биде воспоставувањето баланс помеѓу човечкиот фактор и технологијата, при што не треба да се заборава дека, независно од развојот на технологијата,

човечкиот фактор секогаш ќе биде решавачката сила, затоа што не може со технологијата да се заменат моралот, единството, личниот пример на посветеност и одговорност, кои воениот лидер треба да ги носи во себе.

Суштинската улога на воените организации да дејствуваат при типично воени операции, се пренасочува кон изградба на сили за зачувување на мирот и ангажирање во операции со хуманитарни цели. Тоа значи дека доминирачкиот белег на воените раководители, да применуваат насилство, постепено се заменува со атрибутот „защитник“, во кој се откриваат задачите, исполнувани при операции за поддршка на мирот и при хуманитарни операции.

Основниот предизвик за современите воени лидери треба да биде како да ја ослободат интелектуалната сила на соработниците и како да ја управуваат стабилноста и промената на воените организации.

Од анализата на истражувањата се потврдува дека современиот воен лидер треба да се соочи со организациони промени, како што се растечката заемна поврзаност помеѓу воената и цивилната средина; суштинското намалување на вооружените сили; промена на целите и задачите од водење на војна до нетрадиционалните мисии, што ја зголемува потребата од професионализација на вооружените сили; учеството на армиите тежишно во меѓународни мисии, кои се санкционирани или се со прогласена легитимност од правно лице (меѓународна организација), различно од националната држава и мултинационалност на силите, како резултат на целосна интернационализација на вооружените сили,

Денес нема место за обука и создавање на фиктивни лидери. Само реалниот пристап во обуката на воени лидери ќе овозможи приспособеност на содржината на предаваното знаење и реалната примена на истата од нивна страна, наспроти потребите на ситуацијата.

ЛИТЕРАТУРА

- Aditya, R., R. House, S. Kerr.** Theory and Practice of Leadership: Into the New Millennium. **Army Leadership**, Field Manual, 1 22–100, Headquarters, Department of the Army, Washington, DC, 31 Aug. 1999.
- Avolio, B.** Winning With a Full Range of Leadership. *Military Review*, Mart-April, 2001.
- Barlett, C., S. Ghoshal.** Changing the Role of Top Management: Beyond Strategy to Purpose, *Harvard Business Review*, 85, Nov.-Dec., 1994.
- Bass, B., B. Avoilo, D. Jung, Y. Berson.** Predicting Unit Performance by Assessing Transformational and Transactional Leadership. – *Journal of Applied Psychology*.
- Bennis, W., R. Thomas.** *Geeks and Geezers: How Era, Values and Defining Moments Shape Leaders*. Boston: Harvard Business School Press, 2002.
- Bradley, P.** Distinguishing the Concepts of Command, Leadership and Management.
- British Defence Doctrine**, Joint Warfare Publications 0-01, 2th Edition, chapter 7, oct. 2001.
- Brown, A.** The use of Intuition in the Decision Making Processes of Public School Superintendants.
- Burns, J.** *Leadership*, New York: Harper & Row, 1978.
- Conger, J. & R. Kanungo.** *Charismatic Leadership in Organizations*, Jossey-Bass, 1998.

- Cook, C. & Ph. Hunsaker.** Management and Organizational Behaviour. McGraw-Hill Companies, Inc, Third edition, 2001.
- Dilts, R.** Visionary Leadership Skills. Meta Publications, CA, 2002.
- Fiedler, F.** Theory of Leadership Effectiveness, 1967.
- House, R.** A Path-Goal Theory of Leader Effectiveness. Administrative Science Quarterly, 1971
- Jacobs, T. & Jaques, E.** Leadership in Complex Systems.
- Johnson, D. & Golden, J.** How Psychological Type Influences Effective Leadership: The Survey of Management Practices and the Type Differentiation Indicator.
- Keircey, D., M. Bates.** Please Understand Me. Gnosology Books Ltd, 1984.
- Kirby, L.** Introduction: Psychological Type and the Myers-Briggs Type Indicator.
- Kirkpatrick, S., E. Locke.** Leadership: Do Traits Matter? The Executive, 5 (2), 1991
- Kreitner, R., Kinicki, A.** Organizational Behavior, BPI IRWIN, 1989.
- Kotter, J.** Leading Change, Harward Business School Press, 1996.
- Likert, R.** New Paterns of management, NY: McGraw-Hill, 1961.
- Lord, R., C. DeVader, G.Alliger.** A Meta-Analysis of the Relationship between Personality Traits and Leadership Perception
- Mackie, J.** An Empirical Investigation of the Impact of Personality Type on Supervisor-Subordinate Relationships in a Budgetary Setting. 1986.
- Maxwell, J.** Developing The Leader Within You, Thomas Nelson, 1995.
- Micewski, Ed.** Responsibilities of the Future Soldier and Military Leader. – How is Military Ethics Today, 2000.
- Mills, J., D. Robey & L. Smith.** Conflict-Handling and Personality Dimensions of Project Management Personnel.
- Reynierse, J. & J. Harker.** The Psychological Types of Line and Staff Management.
- Robins, S.** Organizational Behavior, Prentice Hall, 2003.
- Schrieman, C., J. Toliver, O. B.** Leadership Theory: Some Implications for Managers. 1978.
- Shackleton, V.** Business Leadership. Thomson Learning, 1995.
- Stogdill, R.** Handbook of Leadership: A Servey of the Literature, NY: Free Press, 1974.
- Walck, C.** Management and Leadership. –1997.
- Yukl, G.** Leadership in Organization, 2002.
- Zaleznik, A.** Managers and Leaders: Are they different? Harvard Business Review.

СПРАВУВАЊЕ СО МИНАТОТО: ПРЕДИЗВИК ЗА ПОСТКОНФЛИКТНОТО ГРАДЕЊЕ НА МИРОТ ВО МАКЕДОНИЈА

Билјана ВАНКОВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии - Скопје

Апстракт: Пет години по завршувањето на конфликтот од 2001-та, општо е заклучокот за евидентниот прогрес што Република Македонија го постигнала во постконфликтното градење на мирот. Потврда за тоа е и стапусой на држава кандидатка за членство во ЕУ. Но, компаративната анализа на општоесива кои минале низ фази на насилство, но и внатрешните состојби во Македонија, покажуваат дека мировниот процес не може да се смета за успеен додека не мине и низ фазата на помирување, до кое може да дојде низ справување со минатото. Текстови го актуелизира ова прашање заради евидентното отсуство на интерес и напори за соочување со овој предизвик во Македонија. При тоа, се даваат и концепциските основи и се објаснуваат главните категории низ кои може и треба да се разбере овој деликатен процес, низ кој несомнено во своето минато успеено минале и земјите на ЕУ.

Клучни зборови: справување со минатото, градење на мирот, помирување, конфликт

DEALING WITH THE PAST: A CHALLENGE FOR THE PEACE-BUILDING PROCESS IN MACEDONIA

Abstract: Five years after the end of the 2001 conflict there is a wide-spread opinion that the Republic of Macedonia has made a significant progress in regard to the post-conflict peace-building. It has been strengthened by the fact that Macedonia became a candidate state for EU membership. However, comparative analysis of the experiences of societies which have gone through violent phases, as well as the internal situation in Macedonia, imply that the peace process cannot be considered a success unless it goes through reconciliation through dealing with the past. The paper actuate the issue of dealing with the past, because of the evident lack of interest and efforts to face this challenge in Macedonia. At the same time, the paper elaborates the conceptual basis and the main categories through which this delicate

process is to be understood. This is undoubtedly a path that has been successfully passed by many EU member states.

Key words: *dealing with the past, peace-building, reconciliation, conflict*

1. За потребата од соочување со минатото: ние и другите

На прв поглед, секој кој заговара потреба од отворање процес на соочување со минатото во која било балканска земја се соочува со ризикот да се вплетка во парадокс. Според мнозина, Балканот се свива под бремето на долга и тешка историја; или како што вели една изрека, Балканот продуцира повеќе историја отколку што може да консумира. Па, зошто тогаш да се заговара уште едно свртување кон минатото, и тоа токму сега кога како приоритет се наметнува интегрирањето во Европа? Логичниот одговор би бил дека моментот бара мобилизација на силите и ресурсите за чекорење кон иднината и забрав на најтрауматичниот период од историјата на земјите од поранешна Југославија. Но, дали е тоа така?

И Европа има историја, исто така тешка и болна како и онаа на Балканот. И таа била поделена со ровови и бариери, а некои градови (Берлин) помнат денови кога беа разделени со ѕидови. Она што Европа денес ја прави силна и цивилизаторска сила е токму преку примерот низ кој нејзините народи успеале да ги надминат исцрпувачките војни, да положат основи за траен мир меѓу традиционалните непријатели (како Франција и Германија, на пример), и да го изградат она што денес се нарекува безбедносна заедница (security community). За да дојдат близу до Кантовата претстава за вечниот мир, секоја од нив, но и сите заедно, требале да минат низ одредена катарза, низ соочување со сопствените злосторства сторени врз другите, за конечно да ја институционализираат идејата за „никогаш повторно“. Конкретни примери за тоа е процесот на денацификација на Германија, чии млади генерации мораа да се соочат со последиците што фашизмот и ужасите на Холокаустот, Нинбершкиот процес или оној во Токио на кој им се судеше на воените злосторници, или дури и создавањето на ЕУ низ кој реконцилијацијата (помирувањето) зема форма на прагматично функционално поврзување.

Примери за соочување со насилното минато, во кое дошло или до масовни кршења на човековите права или до крвави граѓански или меѓуетнички судири, има многу. Секој национален пример е специфичен, и по содржина, и по формите.

2. Соочување со минатото во балканска верзија

Земјите на Балканот безброј пати биле соочени со дилемата и предизвикот дали и како да се соочат со конфликтното минато. Но, доминира отсуство на желба да се мине низ тој процес, отсуство на искуства за залечување на траумите, но и отсуство на култура за мирно справување со конфликтите и нивните последици. Најчесто применуваниот лек бил заборавот (амнезијата), кој кај некои (особено помалите и понемоќни) народи продрел во националниот менталитет изразен низ изреките од типот „тури му пепел“. Кај христијаните постои традиционалниот празник Прочка, како ден во кој луѓето си простуваат за неправдите и навредите сторени, намерно или не, во текот на изминатата година. Еден друг, иако политички по својот карактер, механизам беше паролата за „братство и единство“ во поранешна Југославија. Крвавата Втора светска војна, реално имаше елементи на братоубиствен конфликт, но официјално беше презентирана како заедничка херојска битка против окупаторот и внатрешните предавници. Елитите ја промовираа идејата дека кај сите народи и народности имало и јунаци и злосторници, дека херојството и злосторот биле рамноправно поделени, па дека духот на заедништво и гледање кон иднината на новата федерација треба да надвлее над соочувањето со вистината. Според некои теоретичари, петте децении на братство и единство беа повеќе прекин на огнот, отколку основа за траен мир.¹ Младите генерации беа фатени во замката на шизофрена интерпретација на историјата: од една страна, официјалната вистина промовирана во училиштата и во општеството, а од друга - наративната вистина ширена во семејните кругови, со шепот и без јавно признание. Фактот што перцепциите за трауматичните настани беа сочувани со децении, но се разликуваа радикално, еден автор го објаснува на следниот начин: „Најголемиот број на овие перцепции, кои извираат во семејните традиции или од политичката пропаганда, имаат *поголема или помала* историска поткрепа; но тие се разликуваа по однос на тоа *колкумина* беа убиени, *ситејенои* во која различните народи земале учество во тоа, како и по однос на тоа дали настаните биле *истинични или инцидентни*. Сите групи се гледаа себе си како историски жртви на брутална опресија, па дури и геноцид. По 1945 година, овие чувства беа потиснати во име на националното помирување (братството и единството); но, тие не исчезнаа, туку и понатаму се пренесуваа, на пример, преку семејните

¹ Интервју со Жарко Пуховски, „Помирење без истине“, *Време*, бр. 544, 7 јуни 2001

традиции. Она што за една група претставува автентична историска неправда обично се отфрла од другата група како митско или монструозно претерување; ова само ги влоши трауматските односи, додавајќи уште една дополнителна траума - *да не бидеш слушнат*.²

За мнозина, почетокот на крајот на поранешна Југославија настана во процесот на пребројување на коските на жртвите од Јасеновац (Хрватска), Блајбург (Словенија), или дури Газиместан (Косово). Неразјаснетата историја, со сите детали кои одат во прилог или на штета на нечија (индивидуална или колективна) улога во историјата, претставува погодно средство за фабрикување и ширење на полувистини, како и за глорификација на траумите и херојството на сопствената нација наспроти другите. Испреплетените истории на балканските народи, често резултираат со слични интерпретации за историски неправди и страдања, така што низа автори укажуваат дека фабулата е секогаш иста и доволно е само да ги замените имињата, датумите и географските поими за да добиете национална (еднострана) верзија на настаните. Глорификацијата на воената историја, и особено на траумата и националните страдања, всушност, е вградена во темелите на етосот на нацијата/државата. Со такво бреме започна распадот, а новите конфликти само го зголемија историското наследство со нови трауми и чувство на неправда/неправди. Овој историски материјал им даде изворедно средство за манипулација на оние кои имаа моќ да ја интерпретираат историјата. Методологијата се состоеше во селективно гледање и интерпретирање на историјата согласно принципот дека победниците ја пишуваат историјата.

Петнаесет години подоцна, народите и државите од поранешна Југославија не најдоа начин да се справат со минатото на начин кој ќе обезбеди мирна и демократска иднина. Требаше да мине фазата на т.н. постконфликтна нормализација за да започнат одредени обиди за справување со минатото. Таму каде што конфликтот беше најтежок (масовни жртви, силувања, етничко чистење и сл.) приоритетот беше на правните механизми, т.е. судењата за воени злосторства пред Хашкиот трибунал и, подоцна, низ националните трибунали. Некаде имаше амнестија на поранешните борци (Босна, Македонија), а имаше и два (неуспешни) обиди за воспоставување на Комисија на вистината и помирувањето. Почна да се негува и регионалниот принцип во работењето на невладините организации, кои се главно фокусирани на работа одоздола (grass-

² Haakan Wiberg, "Societal Security and the Explosion of Yugoslavia", во Ole Waever et al (eds.), *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (London, Pinter Publishers, 1993): 97-98.

root level) низ јавни трибини, сведоштва и формирање на документациони центри итн. Со помош на меѓународната заедница се работеше на санирање на психолошките трауми, рехабилитација на инвалидите, реконструкција на разрушените градови и села, враќање на бегалците, и сл. Навидум, прогресот е незамисливо голем во споредба со тоа од каде започна, но сепак, општ е заклучокот дека најтешкиот дел - соочувањето со минатото и помирувањето - не се ни започнати и ќе бидат (можеби) дело на неколку идни генерации.

3. Соочување со вистината за минатото: каква и чија вистина?

Соочувањето со минатото претпоставува соочување со вистината (за тоа минато). Целта е да ѝ се погледне на вистината за минатото во очи, односно да се продре зад понекогаш романтизираната или дури и измислена сторија за настаните, кои биле поврзани со тешки повреди на човековите права и за појавата и последиците на насилството. Членовите на заедницата научуваат да живеат со минатото (бидејќи не можат да го изменат), но и да извлечат поуки за иднината. Тоа претпоставува и демистификација и деглорификација на минатото. Како што вели Мајкл Игнатиеф, целта е, низ внимателното собирање на сознанија и сведоштва за конфликтот да се редуцира бројот на лагите кои циркулираат во јавниот живот, што создава почва за одржување на траумата и семето на идното насилство. Во конфликти во кои нема очигледен победник, т.е. таму каде што до прекин на непријателствата дошло по пат на меѓународен притисок или медијација, во општеството истовремено циркулираат повеќе верзии на настаните, а секоја од нив да упатува на различни неправди, на различни жртви и да обвинува различни сторители на неправди или воени злосторства и да глорифицира различни херои. Во практичната неможност да се исконструира заеднички прифатлива сторија, оние кои се директно инволвирани во мировниот процес го запоставуваат фактот дека граѓаните имаат право да знаат што се случувало, затоа што никој нема монопол над вистината. Обидот за создавање на една вистина нужно би довел до забोधување на некои факти, при што може да дојде и непризнавање на вистинските страдања низ кои минале дел од луѓето во општеството.

Првата пречка за ваквиот процес е погрешното сфаќање дека постои само една, единствена „вистинска вистина“. Ако за тоа што е минато, нема дилема, тогаш одговорот за тоа што е вистина е малку покомплексен. Како и за многу други работи, можат да постојат различни призми на гледање на истата суштина, а кои истовремено можат да бидат легитимни и признаени како такви. Затоа логично е да се постави прашањето - за чија вистина ќе говориме, па дури и за чие минато? Досега, се чини, највредното дефинирање на вистината потекнува од Комисијата на вистината и помирувањето на Јужна Африка,

чии членови утврдиле постоење на четири вида вистини:

- **Фактичката или форенсичката вистина** - претставува збир на материјални и проверливи факти, информации од објективен карактер, а кои се однесуваат на еден конфликт (што се случило, кому, кога, како). Тие можат да се соберат со примена на научни методи и низ непристрасни процедури. Тука се создава една слика за вистината сочинета од податоците за загиналите, повредените, исчезнатите, но и за материјалните разурнувања. Овие податоци, јавно дистрибуирани, оневозможуваат ширење на атмосфера на одрекување или создавање лажно алиби за дејствувањето на организации или групи (особено кога овие настојуваат да ја одрчат вистината за систематско кршење на човековите права или ја префрлаат вината на некои исклучоци).³ Станува збор за процес на собирање на делчиња за објективните случувања, кои можат да послужат било за реконструкција на настаните, криминалната правда, архивски и музејски експонати и сл. Самото собирање, систематизирање и документирање на настаните зборува само по себе, т.е за цената на чинење на конфликтот.⁴ Некои постапки на собирање материјални факти се болни сами по себе, како ископувањето на масовни гробници, утврдување на идентитетот на жртвите преку ДНК анализа, или правењето датабаза на загинали, со нивните основни генералии (возраст, потекло, социјален и брачен статус, и сл.). Идентификацијата на инволвираните страни, пак, дава реална рамка и за процесот на помирување: само тогаш може да се знае со кој треба да настане помирување - или кому треба да се прости (што е личен чин).
- **Личната или наративната вистина** е субјективна, бидејќи понекогаш тешко се верификува низ форенсични методи. Тоа не ја намалува нејзината вредност, затоа што конфликтите не се апстрактни И големи приказни за случувањата во општеството, туку се трауматични случувања кои се прекршуваат низ индивидуални судбини. Големите слики зборуваат за судбините на државите или колективитетите, што создава впечаток дека личните судбини се неважни или дури и прифатлива цена за општествената промена. Според Дезмонд Туту, инсистирањето на можноста да се чуе сечија (лична) вистина, може на

³ Michael Ignatieff, "Article of Faith", *Index of Censorship*, 25:5, 1996

⁴ Marie Therese Fay et al, *The Costs of the Troubles Study*, (Belfast: University of Ulster and UNU, 1999).

еден ист настан да сврти различна светлина - кога настанот е раскажан низ сведоштвата на непосредната жртва (или нејзините најблиски), на извршителот на делото (односно вооружените протагонисти), но и низ призма на оние кои биле пасивни набљудувачи на случувањата. Доколку на ваквите сведоштва не им се даде официјален канал за јавна артикулација, тие наоѓаат други алтернативни форми; во најлош случај, завршуваат како семејна традиција, се пренесуваат од колено на колено, со што траумата, болката и омразата се шират, со нужно додавање на елементи на лажност во секое наредно колено.

- *Социјална вистина* се генерира преку општествените интеракции, дискусии и дебати за случувањата поврзани со конфликтот. Таа се нарекува *вистина на дијалогот* или *вистина низ дијалог*, во кој општеството е вклучено во потрагата по причините за конфликтот. Таа овозможува да се откријат мотивите на оние кои биле инволвирани во насилните акции, што е од извонредна важност за постконфликтните стратегии за градење на мирот и превенција на идни насилства.
- *Ресторативна вистина* уште се нарекува вистина која лекува. Тоа е вистина која се воспоставува заради залечување на раните и постигнување на репарација, колку што е тоа можно и таму каде што е тоа можно. Значи, одејќи чекор плус во однос на она што се случило, оваа вистина треба да ги покаже патиштата за репарација на штетите од минатото, повторно како чин на превенција за евентуални идни злодела и злоупотреби. Самиот чин на јавно споделување на вистината има моќ да им го врати дигнитетот на жртвите и претставува доказ дека личната болка е јавно признаена, и и е искажан должен респект. Правото на да се знае вистината е основа за правото на ефективен лек за болката.

Во практиката можат да се издвојат неколку најпознати начини за справување со минатото. Велиме, справување со минатото, затоа што една од опциите може да биде заборавот - колективната амнезија за проблематичниот дел од историјата.

1. *Амнезијата* - претставува понекогаш најлесен одговор за дилемата дали треба да се соочиме со минатото и дали е тоа гаранција за помирување и траен мир. Навидум изгледа дека многу посериозни се аргументите кои

⁵ Brandon Hamber, "Remembering to Forget: Issues to Consider when Establishing Structures for Dealing with the Past", во книгата Brandon Hamber (ed.), *Past Imperfect: Dealing with the Past in Northern Ireland and Societies in Transition*, (Derry/Londonderry: INCORE, 1998)

заговараат несоочување со вистината, отколку спротивните.⁵ Имено, самите жртви многу често посакуваат да заборават, затоа што живеењето со спомените е неподносливо. За генерациите кои не биле сведок на случувањата може да биде подобро да чекорат напред. Отворањето на прашањето што се случило и зошто, може да разгори нетрпеливост и желба за одмазда. Конечно, нема гаранција дека обидот за барање на вистината и соочување со минатото нема да биде манипулирано и дури лажирано. Од искуствата, познати се примерите на пост-Франкова Шпанија, во која политичките елити се сложуваат да го закопаат минатото на граѓанската војна и да тргнат кон иднината, но и оној на поранешна Југославија. Главниот проблем е во неможноста да се спречи постоењето на паралелна неофицијална историја, која низ годините може да се митологизира и искористи за подоцнежн бран на етнополитичка или друга мобилизација. Извршителите минуваат неказнети, а жртвите непризнаени.

2. *Амнестијата* е политичко-правен облик на затворање на книгата на историјата. Учесниците во конфликтот се ослободуваат од одговорност, па дури и од обврската да ја кажат вистината или понесат барем морална одговорност. Амнестијата е погодна во ситуации кога е тешко да се одделат жртвите од сторителите, односно отворањето на вистината би значело откривање на болните факти дека во најголемиот број семејства имало и жртви и сторители. Амнестијата се користи и во ситуација кога односот на силите е кревок, па инсистирањето на правните механизми би довело до обнова на насилството. Таа е резултат на политичка одлука и е облик на самонаметната национална амнезија. Амнестијата е политички опортунa, но во основа значи дерогирање на правото и правната одговорност за стореното.
3. Ретрибутивната правда ги опфаќа класичните методи на судско утврдување на вистината, како и одредување на казна за сторителите, а соодветен надомест за жртвите. проблемот е што, ако се остваруваат во национален контекст, секогаш ќе постои чувството за пристрасност затоа што судовите се органи на државата, а државата често е прекршителот на човековите права, но во неа може реално доминација да има едната страна во конфликтот. Оваа правда е во вид на казнување на сторителите, што може да добие призивок на osveta, и тоа не врз индивидуата, туку врз колективитетот на кој ѝ припаѓа таа. Но, уште поголем проблем е што во постконфликтната држава институциите се ослабнати, па често не е ни можно судскиот систем да функционира адекватно. Затоа, во вакви случаи се оди кон формирање на меѓународни

трибунали за воени злосторства, процес кој кулминираше со воспоставувањето на Меѓународниот кривичен суд. Во ситуации на масовни насилства, и ваквите постапки се селективни, затоа што не е можно сите да се изведат пред лицето на правдата. Во настојување да се осудат големите инспиратори на војните, често се ослободуваат оние кои навистина ги сториле злосторствата, кои за да се обезбедат како сведоци се ослободуваат од натамошно гонење. Елементот на политизација и дури колективизација на вината не е исклучен, што долго по завршувањето на судските процеси оставаат семе на раздор. За трибуналите, како и за судовите, обично се мисли дека ја спроведуваат правдата на победниците (процесите во Нинберг, Токио) и/или на моќните (Хаг). По Втората светска војна им се судеше на сторителите на воени злосторства од страна на поразената Германија и Јапонија, но никогаш не се отвори прашањето за бомбардирањето на Дрезден или на Хирошима и Нагасаки.

4. Комисиите на вистината и помирувањето се популарен механизам за справување со минатото, кој се лоцира некаде помеѓу Нинберг и тоталната амнезија. Тоа е облик на потрага по вистината и нејзино јавно искажување, во замена за целосна кривична одговорност на сторителите. На сторителите им се обезбедува амнестија во замена за јавното признание за стореното и за вината. Општата цел е постигнување на национално единство и национално помирување, низ форма која значи дека се простува ама не се заборава. Искуствата и реалните ефекти од ваквите комисии, кои по првата од Јужна Африка, се проширија во многу други држави, се контроверзни, а за некои дури и неприфатливи во поглед на правната одговорност за сторените злодела. Комисијата во ваков случај се поставува над законите и над правосудниот систем и си го зема правото да ослободува од одговорност - но за возврат ја добива вистината, признанието, па дури и овозможува лична катарза и на жртвите и на сторителите.
5. Другите механизми за справување со минатото опфаќаат форми на колективно помнење (healing through remembering⁶), колективно одбележување на настаните низ меморијали, изложби, паметници или музеи; создавање на документациски центри со материјални докази,

⁶ Најдобар пример за ова е истоимениот проект преземен во Северна Ирска. Види повеќе во извештајот *Healing Through Remembering* (www.healingthroughremembering.org)

архивски материјал, видео и аудио записи, и сл.; креирање на посебни курикулуми за образование за мир и ненасилство; репарации за жртвите; психолошка помош за учесниците во конфликтите; лустрација; итн.

За секој од овие облици можат да се изнесат сериозни забелешки и критики, но и серија позитивни одлики. Единствено релевантно за евентуален избор или комбинација на некои од овие форми е анализата на контекстот, на видот и степенот на насилство или кршење на човековите права, карактеристиките на општеството, регионалниот карактер на некои конфликти, меѓународниот контекст и медијација и сл.

4. Соочувањето со конфликтот во мировниот процес во Република Македонија

Се чини, Република Македонија ја има судбината да биде „успешна приказна“ на Балканот, без оглед дали станува збор за период пред 2001-та или по него. Во периодот од 1991-2001 таа беше нарекувана оаза на мирот (заради мирното напуштање на федерацијата и заради промоцијата на модел на граѓанска демократија и меѓуетничка толеранција) и парадигматски случај на превенција на конфликт (заради уникатната мисија на УНПРЕДЕП, која беше инсталирана пред избувнување на какво било отворено насилство). Сепак, моментот на пресврт го означува токму 2001-та година, која под сомневање ги доведе и дотогашните позитивни квалификации за Републиката. Потпишувањето на Охридскиот рамковен договор го означува моментот на запирање на непријателствата, а неговото преточување во уставните амандмани од ноември истата година, требаше да значи реструктурирање на системот во насока на елиминација на елементите кои значеле структурално насилство. Денес, четири години подоцна, веќе се зборува за целосно имплементирање на Рамковниот договор, но оправдано е и мудро да се постави прашањето дали сите аспекти на мировниот процес се и затворени. Со други зборови, дали постојат сите фундаменти на траен, позитивен мир, во македонското општество?

Се чини, еден од најевидентните парадокси во македонската успешна приказна од 2001-ва наваму лежи токму во фактот што конфликтот беше окончан со политички договор (компромис) наметнат однадвор, а чии решенија (без оглед на нивната суштина, туку гледано низ аспект на начинот на кој е дојдено до нив) на извесен начин сведочат дека насилството може да резултира со промени во структурите, и следствено дека насилството е корисен инструмент на општествена промена. Многу малку е сторено во поглед на адресирање (идентификување) на вистинските причини за појавата на насилството, како

и во поглед на санирањето на нематеријалните последици по луѓето погодени од конфликтот. Забрзаната агенда на мировниот процес се одвиваше низ неколку колосека: демобилизација на борците на ОНА и широка амнестија на сите кои учествуваа во конфликтот, акција за разоружување, етаблирање на новите елементи на политичкиот систем на консоцијациона демократија, трансформација на раководството на ОНА во доминантен политички актер и претставник на албанската заедница, законски реформи, децентрализација, и слично.

Кога станува збор за потфатот наречен соочување со минатото огромните дилеми не се карактеристични само за македонското општество, меѓутоа она што е важно е дека постконфликтните општества кои не се подготвени да им погледнат во очи на грдите слики од минатото се осудени да ги повторат грешките. Токму затоа, експлицитно или не, секое од овие општества минува низ овој процес низ различни форми. Се поставува прашањето дали Република Македонија успеа да ја дефинира својата потреба или став по однос на соочувањето со неодамнешното минато проследено со насилство за кое сè уште не постои официјална или академска дефиниција (дали беше војна, внатрешна или со елементи на надворешна агресија, меѓуетнички судир, воена или безбедносна криза, или дури и „исфингиран“ конфликт). Во времето на „оазата на мирот“ целосно отсуствуваше идејата за некакво соочување со неправдите од минатото, па сега е логично да се постави прашањето за потребата од докомплетирање на мировниот процес и со оваа компонента на соочување со минатото (или со минатата - т.е. она пред 2001-ва и она во врска со неа).

Во светлина на четирите видови вистина, интересно е да се види како стои Македонија во поглед на нивното кристализирање. Донекаде контроверзно, но се чини дека најголеми празнини има во утврдувањето на фактичката вистина, што е главната причина за високиот степен на циркулација на полуистини, меѓусебни обвинувања, опречни сведочења, околу мотивацијата, актерите и нивните цели во 2001 година. Веќе четири години изостанува употреба на аргументирана расправа, документирање на настаните поврзани со конфликтот и употреба на непристрасни методи со цел да се состави големата слика врз основа на онаа т.н. микроскопска вистина. Отсуството на таков зафат дозволува, главно низ медиумите и другите форми на јавно изразување, да се шират најразлични верзии за еден ист настан (како, на пример, Арачиново). Вакуумот што е создаден заради непостоењето на една официјална дијагноза и историска материја за тие случувања остава неограничен простор за некои од поранешните актери да излегуваат со парцијални сведоштва, низ свои мемоари, книги и анализи. Најновиот пример

за тоа се, речиси истовременото појавување во јавноста на книгата на идеологот на ОНА, Фазли Велиу, и најавата за обелоденување на т.н. Бела книга за 2001-та од страна на ДПА. Фактичката вистина не е разјаснета дури ни по однос на (сите) киднапирани и исчезнати лица, како и за точниот број на лица загинали од страна на ОНА (број, потекло, идентитет, социјален и брачен статус пред смртта, и сл.). Бидејќи и распуштањето и разоружувањето на ОНА одеше по доброволна основа, беше пропуштена можноста за регистрација на бившите борци, со потребна анализа за формите за нивна интеграција назад во цивилниот живот. Освен тоа, немањето вакви податоци ја остава во циркулација тезата за предоминантно учество на лица од Косово, односно изведено до апсурд - за агресија од страна на ООН (односно, протекторатот Косово кој е под нејзина јурисдикција). Повремените повици на незадоволниците (Кондовскиот случај, на пример) или политичките барања за социјална и друга заштита на борците на ОНА (еднаква со онаа на државните безбедносни структури), на овој начин, остануваат нецелосно артикулирани и лесно се отфрлаат како политички провокации, без навистина да се има во вид бројот на вдовици, сирачиња и сл. во албанската заедница во Македонија. Раководството на ДУИ, вусшност, политички профитира од својата мистериозност (односно го одржува херојскиот имиџ, како и приказната за огромната надмоќ во текот на воениот судир), вистинските жртви немаат сопствен глас и легитимитет, а можностите за манипулација и обновување на фрустрациите се одржуваат во живот.

Наративната (личната) вистина е сосема запоставена на јавен план. Она што низ медиумите повремено провејува се повеќе комерцијализирани стории, па и политички злоупотребени, отколку начин да се сослушаат различните искуства и перцепции за она што на луѓето навистина им се случувало. Оттука, ниту жртвите се жртви, ниту сторителите - сторители. Досега не е направен никаков обид да им се врати дигнитетот на жртвите или на нивните семејства, а земјата останува заробена во шпекулации, полуистини, шепотења или неартикулирана галама, па дури и меѓусебни озборувања на припадниците на полицијата и на војската, на пример.

Социјалната вистина е во зародиш. Четири години по конфликтот, секоја заедница има солзи и ги слуша само „своите“, без да се создаде заеднички национален форум. Вистински дискусии и јавни трибини нема, што според некои сознанија не се должи само на деликатноста на темата, туку и на отсуството на традиции во дијалогот или култура на дијалог. Ова беше најдобро евидентирано за време на реализацијата на проектот „Соочување со минатото: Зошто и како да се стори тоа?“, кога на самите трибини понекогаш имаше доста молчаливи учесници, кои пристапуваа да поразговараат само насамо за

време на паузите на трибините.

Логично, во отсуство на елементите на останатите вистини, целосно изостанува и **ресторативната**. Амнестираните беа ослободени од одговорност, без притоа да се утврди нивната одговорност или за возврат да се побара вистината. Жртвите (иако, релативно малубројни) остануваат неми, зошто никој и не ги прашува. Тие дури можат и да пречат во период кога интензивно се пропагира голем напредок во евроинтеграциите, така што нивниот глас може само да создаде грда слика, која на елитите им е најмалку потребна. Како што редовно информира и предупредува и Македонскиот хелсиншки комитет, прашањето за репарации и материјални и други компензации на овие лица е на незадоволително ниво. Навидум, како што избегна подраматичен и покрвав насилен конфликт, изгледа дека Македонија успешно избегнува да го отвори прашањето за своето конфликтно минато. Се чини, дека исфорсираниот јавен дискурс за потреба од брза имплементација на Рамковниот договор како услов за интегрирање во НАТО/ЕУ е само друг начин да се каже дека општеството (односно, неговите елити) одлучиле да гледаат напред. Со тоа е промовирана филозофијата на **колективна амнезија**. Меѓутоа, отсуството на политички и национален консензус го прави ова проблематично, затоа што постојано настаните од 2001-ва година се користат како адути во политичката пресметка на партиите во двата етнички блока. Сликата на раскарани елити (дури и оние во власта, кога преговараат за одредени политички и законски потези, користат елементи на заемна уцена и притисоци), кај граѓаните постојано праќа противречни сигнали. Впрочем, една серија извештаи за рано предупредување на УНДП во изминатите години покажува дека граѓаните главните виновници за конфликтот ги идентификуваат меѓу политичарите. **Амнестијата** на бившите учесници во конфликтот за дела сторени во врска со него (освен воените злосторства) изгледа дека значеше затворање на приказната. Од правен аспект, таа доживеа сериозни критики за непрецизноста и преширокиот опфат по однос на делата и по однос на временскиот период, меѓутоа во стварноста беше спроведена до степен на интегрирање на некои од раководните структури на поранешната ОНА во највисоките државни структури. Ова особено беше зацементирано и од политички аспект со трансформацијата на ОНА во политичка партија, која по изборите од 2002 година стана дел на коалиционата влада. Растегливоста на амнестијата, од време на време, ја потенцираат некои нови барања за амнестија на некои од отпадниците и незадоволниците на поранешната ОНА. На страната на етничките Македонци, ваков предлог беше покренат заради политичка заштита на обвинетите во случајот „Раптански лозја“, поранешни припадници на специјалните единици „Лавови“. Амнестијата во Македонија,

сепак, беше повеќе мерка наметната од надвор, отколку што произлезе од некакви меѓусебни преговори на инволвираните страни во конфликтот. Самиот факт што во актуелната политика учествуваат лица кои својот политички легитимитет го засноваа на воените заслуги, го прави прашањето за соочувањето со вистината политички непожелно. *Рейрибуџивнаџа ѓравда* е предизвик кој е наметнат однадвор, и е од релативно понов датум, односно од покренувањето на судење за две лица пред Хашкиот трибунал. Освен тоа, сè уште е проблематична дури и идејата за враќање на четирите останати случаи на воени злосторства пред македонските судови. Меѓутоа, самиот факт дека пред Хашкиот суд се наоѓаат само етнички Македонци, во најголемата заедница создава чувство на неправда. Политичката елита пропушти да укаже дека пред Трибуналот треба да се утврди постоење или непостоење на вина кај двајца поединци, а дека не ѝ се суди на Македонија, која според доминантното уверување само се бранела во 2001-вата. Напротив, пораките од државното раководство уште пред официјалното подигање на обвиненијата за Бошковски и Тарчуловски излезе со препорака до Хаг да биде „избалансиран“ (по етничка основа, секако). Од друга страна, и ДУИ покажува ригидност и целосно ја отфрла можноста од процесуирање на некои од четирите преостанати случаи во кои имаше елементи на воени злосторства, пред националното правосудство, повикувајќи се на Законот за амнестија, иако тој е експлицитен кога станува збор за вакви дела. Значи, и покрај привидното помирување меѓу елитите, сепак, не постои заедничка подготвеност да се преземе историската одговорност за злоделата од 2001-ва. Секако, останува уште попроблематично прашањето дали судењата за воени злосторства ќе придонесат за откривање на вистината, ќе го залечат општеството и ќе создадат услови за траен мир и заемно помирување? Во Републиката, од разбирливи причини, никогаш и не се помислувало за создавање на некаква *Комисија на вистината и ѓомирувањето*. Всушност, единствениот таков предлог дојде однадвор во јуни 2001-та, но не предизвика никакво внимание.⁷ Впрочем, по извршената амнестија, таа опција отпаѓа сосема, барем во таа институционална форма. За жал, општеството покажува слабост и некреативност во однос на инвенција на *друѓи (алиџернаџивни) облици* на потрага по вистината и кажување на вистината (truth seeking, truth telling). Меѓутоа, ако нешто цвџта, и тоа без каква било осмислена артикулација и национална координација, тоа е - културата на насилството. Бројот и видот на симболите кои го овековечуваат насилството, како нешто возвишено и за респект, ги има на двете страни - иако и тука е тешко да се воспостави баланс. Кај албанската заедница постои феноменот на слава, а кај македонската - доминира чувството на фрустрација,

губитништво и пониженост. *Споменициите* се вообичаен декор во поранешниот кризен регион, но и надвор од него. Бидејќи државата (елитите) немаат капацитет да создадат основа за заедништво и по ова прашање (плашејќи се дека ќе го загубат рејтингот кај гласачите), сè е оставено на вондржавни, па дури и парадржавни иницијативи за градење на споменици и меморијали. Фрустрацијата кај Македонците јакне со самиот факт дека тие сè уште очекуваат дека државата е „нивна“ и дека таа треба да се погрижи за изградба на споменици (на пример, кај Карпалак), а таа го нема сторено тоа што го има ветено. Во последно време во јавноста почна да циркулира можноста 13 Август (денот на потпишување на Рамковниот договор) да стане државен празник, па дури и да се прогласи за Ден на мирот. Повторно, иницијативата е одозгора и проследена со нечие уверување дека е доволен декрет за да се сменат состојбите во општеството, а без притоа да се искористи личниот пример (на јавно извинување или покажување од страна на оние кои биле инволвирани во конфликтот, а се денес на раководни позиции да определат што е ден на мирот). За жал, Македонија го има тој толку нужен симбол и обединувачки лик во Мајка Тереза, ама никако не успева да го ослободи од етнополитичките ривалитети и да го направи национален симбол.

5. Наместо заклучок

Имајќи ги во вид параметрите во кои се движеше конфликтот од 2001-та (односно, краткото времетраење, релативно малиот број загинати и малиот број случаи со елементи на воено злосторство, успешниот процес на имплементација на Рамковниот договор, итн.) се поставува прашањето дали е соочувањето со минатото, односно откривањето на вистината за него, навистина важна за идните перспективи на македонското општество? Дали вистината и помирувањето одат заедно, е дилемата на многу филозофски и други размислувања. Еден (скептичен) одговор е дека вистината повеќе оди заедно со вознемирувањето, отколку со помирувањето.⁸ Ако е така, а општеството е уморно од конфликти, тогаш може да реагира со отфрлање на идејата и кон оние кои го заговараат овој процес или се ангажираат во него да се сврти со порака да не се бранува.

Но, избегнувањето на разговорот за вистината и помирувањето може да биде приоритетен интерес и на оние кои во тој процес би загубиле најмногу: не својот мир, туку аурата и јавниот углед, позиција и перспективи. Затоа, легитимно е да се постави прашањето кој и како ќе утврди дали е општеството подготвено да го преземе ризикот на вознемирување и одење по тешкиот пат на откривање на вистината и соочувањето со минатото. Ако ништо друго, тогаш за почеток е важно да се отвори процес на преиспитување на желбата и подготвеноста за ваквиот предизвик во постконфликтното градење на мирот. Ако се утврди дека ова прашање е важно, следниот чекор ќе биде пронаоѓањето на сопствени решенија за најадекватните механизми и стратегии за тоа, кои нема непотребно да ги драматизираат состојбите,

ниту ќе доведат до некаква колективна виктимизација.

Веројатно моментот не е созреан за давање целосен одговор на дилемите, а уште поверојатно е дека ќе мора да се оди по повеќе алтернативни колосеци. Она што граѓаните, речиси еднодушно, го искажуваат е дека не располагаат со доволно сознанија за тоа што навистина се случи 2001-та и зошто. Понекогаш се јавуваат дисонантни тонови и во врска со вистинските актери на кризата и нивната вистинска ролја. За да се соочат со минатото, граѓаните имаат потреба, ама и право, да ги дознаат фактичките делови од тоа минато - како за почеток. Кога еднаш ќе ја дознаат вистината за тоа минато, дури тогаш ќе знаат со кого треба да се помират и кому (евентуално) треба да му простат. Еден важен детаљ од македонската мала војна е отсуството на интракомунално насилство во етнички хетерогените средини. Припадниците на двете заедници (или како што некои од учесниците на трибините во рамки на проектот укажаа: не-Албанците и Албанците) дури и кога учествуваа во конфликтот, најчесто, беа мобилизирани како дел на воени формации, што не е доволно да се каже дека конфликтот бил меѓуетнички. Останува да се дознае нешто повеќе за мотивацијата и целите на дејствувањето на тие актери. За среќа, Македонија не беше ни Хрватска ни Босна ни Северна Ирска. Можеби е претерано да се зборува за некаква реконцилијација, но едно е сигурно: без дијагноза, ќе тлее отворено и прашањето за соодветноста на терапијата за конфликтот.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Ole Waever et al (eds.), *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (London, Pinter Publishers, 1993)
- 2) David Bloomfield et al (eds.), *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, (Stockholm: IDEA, 2003)
- 3) Johan Galtung, *Conflict Transformation by Peaceful Means (The Transcend Method)*, (New York: UN, 2000)
- 4) Michael Ignatieff, "Article of Faith", *Index of Censorship*, 25:5, 1996
- 5) Marie Therese Fay et al, *The Costs of the Troubles Study*, (Belfast: University of Ulster and UNU, 1999)
- 6) Brandon Hamber (ed.), *Past Imperfect: Dealing with the Past in Northern Ireland and Societies in Transition*, (Derry/Londonderry: INCORE, 1998)
- 7) Biljana Vankovska (ed.), *Challenges of the Post-Conflict Peace-Building and Reconciliation in Macedonia*, (Skopje and Geneva: Faculty of Philosophy and DCAF, 2003)
- 8) Jan Oberg, "Moving Macedonia Towards Peace", *PressInfo # 123*, 12 June 2001, http://www.transnational.org/pressinf/2001/pf123_TowardPeaceMac.html
- 7) Jan Oberg, "Moving Macedonia Towards Peace", *PressInfo # 123*, 12 June 2001, http://www.transnational.org/pressinf/2001/pf123_TowardPeaceMac.html
- 8) @arke Puhovski, diskusija na Konferencijata „Vo potraga po vistinata i odgovornosta“, Belgrad, 18-20 maj 2001, http://www.b92.net/trr/2001/diskusija/index.php?lang=srpski&nav_id=51203

ГЕОПОЛИТИЧКИ МОДЕЛ ЗА ПРОЦЕСИРАЊЕ НА ГЕОПОЛИТИЧКИ НАСТАНИ

Тони МИЛЕСКИ

Институт за одбранбени и мировни студии-Скопје

Апстракт: Трудот обработува актуелна тема која се однесува на позицијата и улогата на геополитиката во осигурувањето на националната безбедност. Лошата репутација на геополитиката, особено по Втората светска војна ја правеше геополитиката нежелна на териториите каде што доминираа принципите на одредени идеологии. Настаниите по дезинтеграцијата на Балканот, укажаа дека геополитиката неправедно е занемарена во анализите на академско ниво и практикувањето на политичко ниво. Во трудот, користејќи ги современите сознанија, е направен обид за создавање геополитички модел за анализа на геополитичките настани и нивно протресирање во надворешната и одбранбена политика.

Клучни зборови: геополитика, политика, одбранбена политика, национална безбедност, политичка практика.

GEOPOLITICAL MODEL FOR PROCESING OF GEOPOLITICAL ISSUES

Abstract: This paper elaborated actual thematic related to the position and role of geopolitics in realization of national security. The bad reputation of geopolitics, particularly after Second World War, made the geopolitics not necessary into the spatial, where were dominated the principles of determinate ideologies. The proceedings after the disintegration of Balkans clearly showed that the geopolitics was injustice neglected in academic level analyses and its political level practice.

In the paper, according to contemporary knowledge, has been made an effort to construct geopolitical model for analyzing of geopolitical issues as well as processing of geopolitical issues into external and defence politics.

Key words: Geopolitics, policy, defense policy, national security, political practice.

Вовед

Во многу држави во светот значењето на геополитиката било минимизирано поради сфаќањето дека таа нема никакви допирни точки со науката. И покрај таквиот став на поголемиот дел од научната јавност, политичките кругови и аналитичарите на меѓународните односи, не можеле да ги ескивираат наодите и предупредувањата на геополитиката, како и нивното метаморфирање и склопување со аргументите на географијата или историјата. Од друга страна, одредени поединци се обидуваале да направат нејзина рехабилитација

Подолг временски период доминирале теории кои укажувале дека геополитиката претставува концепција која ја објаснува политиката на државата. Во американската литература таа стекнува статус на општествена научна дисциплина, која се занимава со проучување на ефективностa на етничките, демографските и економските аспекти врз државната политика. На Балканскиот Полуостров, во изминатите педесет години, геополитиката не била доволно вклучена во мултидисциплинарниот инструментариум за проучување на Балканот, поради што доминираа идиличните слики за тој простор. Преовладуваа ставови дека дипломатијата и политиката, економијата и воената стратегија, базирани на идеолошки премиси, ја правеле геополитиката на Балканот непожелна и во голема мерка демантирана. Дезинтеграцијата и воените судири на просторот на поранешната заедничка држава (СФРЈ) покажаа дека таквите ставови биле неосновани.

Потребата за анализирање и навремено осознавање на геополитички акции и одлуки, претставува многу значајна компонента во остварувањето на националната безбедност. Во периодот од осамостојувањето, Република Македонија се соочи и сè уште се соочува со предизвици кои имаат геополитичка основа. Во прв ред би ги напоменале проблемот на Грција околу името на државата, шпекулациите за размена на територии во периодот на конфликтот од 2001 година, како и непризнавањето на делот од северната граница со Косово од страна на косовските власти. Оттука, произлегува потребата да се продискутира за актуелноста на геополитиката, односно за создавање на геополитички модел за анализа на геополитичките настани и нивното процесирање во политичката практика.

Геополитика: реликт од минатото или актуелна политичка практика

Постојат најмалку три причини за лошата репутација на геополитиката во Европа и нејзиното „протерување“ од европските универзитети, особено по Втората светска војна.

Прво, нацистичката употреба, односно злоупотреба на геополитичката доктрина која дала оправдување за потрагата по „животен простор“, за холокаустот и поробувањето на неариевските раси во Источна Европа. Геополитичките идеи до нацистите доаѓаат преку водечките геополитичари од тоа време, Карл Хаушофер и Фридрих Нојман, односно индиректно преку Нојмановиот студент Рудолф Хес, кој станува член на најтесното нацистичко раководство. Хес, на почетокот на Втората светска војна, презема тајна мисија

со цел да договори геополитичка спогодба помеѓу Велика Британија и Третиот Рајх.

Второ, американскиот либерализам после Првата, а особено после Втората светска војна пресудно влијае на обликувањето на меѓународните односи преку доктрината за универзална колективна безбедност, олицетворена во Лигата на народите и Организацијата на обединетите нации. Американскиот либерализам ја детерминира европската геополитика како реликт од минатото, преку уверувањето дека демократиите не војуваат и дека меѓународните односи, исто како општествените односи во рамките на државите, можат правно да се нормираат и уредат преку мрежа на меѓународни политички и правосудни институции.

Третата причина за лошата репутација на геополитиката се наоѓа во биполарната геополитичка констелација која елиминира секаква друга геополитика¹.

Каде се наоѓаат почетоците на геополитиката? Геополитиката, која го има својот зародиш уште од времето на Херодот, стекнува широка актуелност во деветнаесеттиот век и првите години од дваесеттиот век во трудовите на американскиот адмирал А.Т. Махон (*A.T. Mahon 1840-1914*), за улогата на морската сила во завладувањето со светот, германскиот географ Ф. Рацел (*F. Ratzel 1844-1904*) за поврзаноста на географијата и животниот простор, шведскиот професор по политички науки Ј.Р. Челен (*J.R. Kjellen 1864-1922*), за државата како организам и надмоќта на германската раса, британскиот научник Х.Ј. Мекиндер (*H. J. Mac Kinder 1861-1947*), за улогата на „хертланд“ и германскиот генерал и географ К. Хаушофер (*K. Haushofer 1869-1946*) за геополитичките причини на Хитлеровата експанзија. Сите овие ставови, на прв поглед изгледаат доста енигматични и во голема мерка тешки за објаснување.

Дискредитирањето на геополитиката во голема мерка е резултат на нејзиното користење за проектирање и оправдување на германскиот експанзионизам уште во XIX век, а особено во XX век, во контекстот на Првата и Втората светска војна. Исто како што денес се силни тенденциите да се елиминира за сето она што се поклопува со поимот марксизам, така и геополитиката после Втората светска војна е „закопана заедно со Хитлер во неговото подземно засолниште во Берлин“². Наместо врз база на наодите и

¹ *Limes – geopolitèki èasopis*. Beograd: KLIU, 1 i 2-2004.

² Петковиќ, Р. (1996) *XX век на Балкану, Версај, Јалта, Дејтон*. Београд: Службени лист СРЈ, стр.10.

предупредувањата на геополитиката, навремено да се предвидат, согледаат, и по можност да се спречат експанзионистичките пориви на Хитлерова Германија, геополитиката како научна дисциплина е поистоветувана со доктрината на крвта и почвата (*Blut und Boden*), со животниот простор (*Lebens Raum*) и народот-господар (*Herren Volk*).

Ваквите констатации во секој случај не треба да доведат до сознание дека геополитиката претставува симбол на вистината, особено елиминирајќи ги сознанијата и предупредувањата кои произлегуваат од проучувањето на историјата, меѓународните односи, глобалните цивилизациски достигнувања и хуманите стремежи на човештвото. Желбата за моќ не е продукт на геополитиката, напротив, желбата за моќ ја издигнува геополитиката на пиедестал на единствена и неприкосновена вистина. Токму тоа, при геополитичките анализи мора да се има предвид за да не се западне во опасниот лавиринт на заблуди на користената литература, која е можно да има такви тенденции. Тоа несомнено води кон погрешно толкување на политичко-географските процеси и ја детерминира субјективната геополитичката валоризација на политичко-географската положба³.

Геополитиката, честопати се поистоветува со политиката. Но, прашање е дали политиката и геополитиката се прифаќаат како идентична дејност. Политиката е наука или дејност која има задача да ги насочува сите активности во едно општество. Тоа значи дека политиката може да се смета за универзална дејност, која во најголем број случаи има за цел да се создаваат материјални и духовни претпоставки за развој на општеството во кое таа дејствува. Политиката во своите активности опфаќа и дејности, кои што се надвор од проблемите во општеството, т.е. ги нормира односите со другите држави во глобална смисла.

Геополитиката претставува правец во сфаќањето на политичката географија, според кој географските фактори, особено територијата имаат пресудна улога во организирањето на политичкиот облик на општеството и водењето на државната политика или геополитиката претставува дисциплина која истакнува дека територијата на која живее еден народ или на која е организирана државата има пресудна улога во организирањето на политичкиот облик на општеството и водењето на државната политика.

Постоењето на геополитички анализи укажува дека сè повеќе доаѓа до ревитализација на геополитиката, не како научна дисциплина која автоматски произведува вистина, туку како дисциплина преку која може да се постигнат

³Политичко-географска положба претставува динамична категорија врз која влијаат светските политички и економски центри, интеграциските и дезинтеграциските процеси, глобалните и регионални транспортни и информатички оски како и положбата во однос на кризните жаришта на планетата.

поточни и поцелосни сознанија за општествените и меѓународните појави и процеси. Меѓутоа, не се ретки случаите, денес геополитиката да се одвива зад многу затскриени паравани.

Балканскиот Полуостров со сите сопствени карактеристики во изминатите два века претставува вистинска лабораторија за изучување на сите позитивни и негативни својства на геополитиката.

Историски гледано, повеќе истакнати војсководители, државници и научници ја потенцирале врската помеѓу политиката и географијата. Многу погледи за таа поврзаност добивале димензија на детерминизам, но реалните размислувања воспоставиле порационален однос помеѓу политичките феномени на една страна и географските појави и процеси, на друга страна. Ваквиот однос на политиката и географијата претставува широко поле на интерес на геополитиката и политичката географија, при што релациите помеѓу овие дисциплини не се јасно издиференцирани, при што нивниот предмет на проучување неретко се испреплетува и меѓусебно се надополнува. Оспорувањето на геополитиката после Втората светска војна, оправдувајќи го таквиот став со „нацистичката хипотека“, во никој случај не ја намалува вредноста на геополитичките детерминанти и нивната клучна улога во механизмот на светските односи.

Имено, геополитичките детерминанти на положбата на некој простор, место или политичко-територијална единица, спаѓаат во групата на најзначајните квалитативни својства на територијата и претставуваат значаен посреден или непосреден елемент во вкупните политички, економски, демографски, културно-цивилизациони, безбедносни и други процеси.

Геополитички пристапи

Геополитичките детерминанти имаат големо значење за профилирањето на политичко-географската положба на државите. Истите се доста варијабилни, што произлегува, на одреден начин, од променливите ставови за геополитиката. Имајќи ја предвид еволутивната патека на развојот на геополитичките сфаќања В.Д. Мамаду (V.D.Mamadouh) определува неколку различни пристапи кон проучувањето на геополитиката: класична геополитика, неокласична геополитика, субверзивна геополитика, негеополитика (non-geopolitics) (политичка-географија на меѓународните односи) и постмодерна геополитика⁴.

⁴ Mamadouh, V.D. "Geopolitics in the nineties: one flag, many meanings", GeoJournal 46, Kluwer Academic Publishers, 1998, p.p.237-253.

Табела бр.1	Геополитички пристапи	
	Практично/применливо	Академско
Држава	Нео-класична геополитика, геополитика, геостратегија, геоекономија	Негеополитика Политичка географија
Други политички актери	Субверзивна геополитика Интерна и екстерна геополитика	Постструктурална геополитика Критичка геополитика

*Извор: L Mamadouh, V.D., „Geopolitics in the nineties: one flag, many meanings,
GeoJurnal 46, Kluwer Academic Publishers, 1998, p. 239.*

Основните елементи на класичната геополитика, според Мамаду (*Mamadouh*), можат да се објаснат во неколку зборови: државата се подразбира како жив организам, поради што нејзините граници се многу флексибилни, односно границите на државата се зголемуваат во ситуација кога расте нејзината сила. Карактеристично за класичната геополитика е географскиот детерминизам, спротивно од „посибилизмот“ застапуван од Француската географска школа.

Неокласичната геополитика се разликува од класичната геополитика според следните точки: *Прво*, државата не се подразбира како организам, со променливи граници, односно државата се набљудува во светлината на нејзините национални интереси и национална безбедност. *Второ*, се напушта географскиот детерминизам, а во текот на осумдесеттите години од минатиот век се зголемува интересот за т.н. нуклеарна геополитика. Се профилираат неколку „жешки“ точки од аспект на безбедноста: СССР, Заливска војна, вселена, ислам и др.

Субверзивната геополитика (сè е геополитика), чиј протагонист е французинот Ив Лакост (*Yves Lacoste*), како главен предмет на геополитиката ги истакнува територијалните конфликти (многу почесто од државата или државниот систем). Анализите се насочени на природата на барањата на политичките актери во одреден географски простор. Лакост ѝ дава големо значење на внатрешната геополитика (*Internal geopolitics*), односно, на значењето на административните региони во државата. Ваквиот приод, во одредена литература е составен дел на електоралната географија (географија на изборите).

Негеополитика (*Non-geopolitics*) (политичка географија на меѓународните односи), која Мамаду (*Mamadouh*) ја нарекува негеополитика поради нејзината интенција за „неутрализирање“ на геополитиката. Истиот, своите извори ги

има во препородот на политичката географија кон крајот на седумдесеттите и почетокот на осумдесеттите години од дваесеттиот век.

Значајни теми на истражување кај негеополитиката (*Non-geopolitics*) се територијалните карактеристики на државата и нејзиниот политички систем. Односно, просторната дистрибуција на силата помеѓу државите, особено помеѓу големите сили и супранационалните актери како што се Организацијата на Обединетите Нации и НАТО (пр: улогата на ООН во граничните конфликти). Ваквиот дискурс овозможи воведување на „мировни студии“ како спротивност на стратешките студии, односно создава приод кој може да се нарече мировна-геополитика.

Англосаксонските политички географи како што се П.Ј. Тејлор (P. J. Taylor) и Ј. О'Лафлин (J. O'loughlin), геополитичките теми ги класифицираат во две „теории“. „Практична геополитика“ која претставува водилка на надворешната политика на државата и која претставува водич во одредувањето на она што е добро или лошо, односно прави дистинкција помеѓу „Нас“ и „Нив“. И „Формална геополитика“, која се практикува на академско ниво и која се однесува на меѓународните односи, и чија главна задача претставува критичката анализа на „практичната геополитика“.

Постструктурниот или постмодерниот геополитички (критичка геополитика) пристап за прв пат е промовиран во САД⁵. Геополитичките перцепции се проблематизирани, познавањето и дебатирањето за географските карактеристики на меѓународните односи се најчести објекти за истражување. О'Тул (*O' Tuathoil*) идентификува три видови геополитика: *popular geopolitics* (медиуми, кино, романи), практична геополитика (надворешна политика, политички институции) и формална геополитика (стратешки институти, академско ниво).

Македонија и геополитичката практика - препораки за креирање геополитички модел

Геополитиката на Балканскиот Полуостров во изминатите петнаесет години преку нерешените територијални прашања, односно нивното маргинализирање влијае на одлагањето на конечните територијални решенија. Таквата состојба има своевиден придонес и во однос на динамиката на евроатлантското приближување на државите од регионот.

⁵ Според *Mamadouth* терминот геополитика за прв пат се сретнува во докторската дисертација на G. O' Tuathail „*Critical geopolitics: the social construction of state and place in the practise of statecraft*“, одбранета на Univerzitetot Sirakuza, Wujork, 1989 godina, Mamadouth, V.D., „Geopolitics in nineties: one flag, many meanings“, *GeoJurnal* 46, Kluwer Academic Publishers, 1998.

Актуелните преговори околу конечниот статус за Косово и можните решенија кои следуваат, претставуваат безбедносен предизвик за Република Македонија и влијаат на нејзината вкупна политичко-географска положба⁶.

Досега Република Македонија нема изградено стратегија како одговор на евентуалните политичко-географски процеси во регионот кои во голема мерка можат да влијаат на нејзината вкупна политичко-географска положба. Македонски национален интерес претставува заштита на нејзиниот територијален интегритет и суверенитет, како и остварување на курсот кон евроатлантските перспективи. Во таа насока, навременото согледување и проценување на можните геополитички трендови наложуваат создавање на модел за донесување на геополитички одлуки и нивно процесирање во политичката практика.

Покрај традиционалните геополитички константи кои ја детерминираат Република Македонија како простор со изразено конвергентни интереси на околните држави и народи, за релевантно и правовремено осознавање на геополитичката реалност и нејзиното предвидување, неопходна е разработка на геополитички модел со процес за одлучување, кој во голема мерка ќе овозможи релевантна процена на евентуалните надворешни територијални интереси кон Република Македонија. На овој начин ќе се промовира поголема влијателност на геополитичкиот сегмент во надворешната и одбранбената политика.

Се смета дека во процесот на создавање на геополитичките одлуки би требало да се поаѓа од следните аналитички согледувања, односно за донесување на соодветни решенија, следниве седум чекори би требало да бидат неодвоив дел на процесот на создавање на геополитички одлуки:

- *Опис на меѓународниите настани:* Собирање на сите релевантни податоци за одреден настан: негови карактеристики, учесници, причини, закани по мирот, ниво на важност, основни ефекти и др;
- *Видувања и реакции на донесувачиите на одлукиите:* Согледување на настаните како многу важни. Истакнати настани се оние кои се здобиваат со вниманието на лидерите и се процесираат во политиката.
- *Геополиитички модел:* Создавање врска помеѓу настаните и геополитичките перспективи: колку политичката акција е мотивирана

⁶ Во Стратегискиот одбранбен преглед во делот во кој е елабориран стратегискиот контекст се потенцира дека од посебен интерес за Република Македонија е стабилизирањето и унапредувањето на состојбата на Косово преку унапредување на сите демократски стандарди на граѓаните и на институциите со решавање на конечниот статус на Косово, со што во понатамошниот период ќе престане да биде потенцијален генератор на криза. *Стратејиски одбранбен преглед (пополиитичка рамка)*, Скопје: Влада на Република Македонија, 2003, стр. 16-17.

од географски елементи, односно, положбата, ресурсите, население, граници, оддалеченоста и сл.

- *Други модели на меѓународни односи:* Анализа и правење јасна дистинкција дали целиот настан или дел од настанот кореспондира со другите модели на надворешни односи и не бара објаснување преку геополитичката дефиниција. Така на пример: теоријата на реализмот, понекогаш погрешно сфатена како паралелна, па дури и аналогна на геополитиката, ја опфаќа потребата преку сила да се постигне безбедност во анархичниот меѓународен систем, потреба од консензуален мировен светски поредок, потпирање на големи државници и вешта дипломатија за задржување на националните цели на линија со националната сила и ресурсите. Но, фокусот на реалистичката теорија не е на географската положба (политичко-географската положба), па оттука не е идентична со геополитиката. Накратко, помеѓу сите приоди на надворешната политика, геополитичкиот приод е уникатен во нагласувањето на географските фактори во нивното влијание на надворешната политика.
- *Директна акција и одлука кои се геополитички засновани:* Единствено оние надворешнополитички акции и одлуки кои се поврзани со географската положба, имаат врска и со геополитичката дефиниција.
- *Споредба помеѓу државната директна геополитичка акција и одлука и нејзините геополитички традиции:* Секоја држава има широк спектар на геополитички традиции. На пример, Република Македонија како држава која има контактна политичко-географска положба, се карактеризира со централни и коридорски специфики, стравовите да не биде апсорбирана од поголемите соседи со оглед на геополитичките традиции како „јаболко на раздорот“ помеѓу нејзините соседни народи, нејзината евентуална изолираност и сл. Конкретната геополитичка акција/одлука не мора секогаш да биде во согласност со овие традиции.
- *Повратни ефекти:* Креаторите на геополитичките одлуки за идните состојби мора да водат сметка како тие повратно ќе се одразуваат и во каква корелација ќе бидат со политичките и геополитичките традиции.

ЛИТЕРАТУРА

- Дугин, А.** (2004) *Основи геополитике 1*. Зрењанин: Екопрес.
- Дугин, А.** (2004) *Основи геополитике 2*. Зрењанин: Екопрес.
- Кремтгон, Ц.Р.** (2003) *Балкан после другог свейског рата*. Београд: Клио.
- Милески, Т.** (2000), „Поимно определување на политичката географија и нејзиното место во светската академска практика“, во *Современа македонска одбрана*, бр. 2, година 1. Скопје.
- Милески, Т.** (2005) *Македонија: Рубикова коцка на Балканот*. Скопје: Филозофски факултет.
- Петковиќ, Р.** (1996) *XX век на Балкану, Верскај, Јалта, Дејтон*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Степс, М.** (2001) *У врелоу балканизације*. Београд: Службени Лист СРЈ, Институт за геополитичке студии.
- Стратегиски одбранбен преглед (геополитичка рамка)**, Скопје: Влада на Република Македонија, 2003.
- Limes – geopolitički časopis**. Beograd: KLIO, 1,2-2004; 1,2,1s-2005.
- Mamadouh, V.D.**, (1998) „*Geopolitics in the nineties: one flag, many meanings*“, *GeoJournal* 46, Kluwer Academic Publishers.
- Taylor, J.P.** (1993) *Political Geography, World Economy, Nation State and Locality-third edition*. Essex: Longman Scientific & Technical.
- Tuathal, O.G., Dalby, S.** (eds) (1998) *Rethinking geopolitics*. London: Routledge.
- Wallerstein, I.** (1992) *Geopolitics and Geoculture*. London: Cambridge University Press.

ПОДДРШКАТА НА ЈАВНОСТА ЗА ЧЛЕНСТВОТО ВО НАТО И ВО ЕУ

Оливер БАКРЕСКИ

Филозофски факултет, Институт за одбранбени и мировни студии – Скопје

Апстракт: *Македонското општество се карактеризира со изразити динамичности во градењето на концептиот на цивилно општество како услов за евроатлантските интеграции. Паралелно со државното (политичкото) осовременување на Република Македонија се одвиваат транзициски процеси на изразити внатрешни противности и противречности, како на примерот на политиката, така и на примерот на економијата, на социјалната и на културната сфера. Како резултат на оваа динамика (што во случајот со Република Македонија не е во голема мера прогресивна), настануваат промени во вредносните граници на системот - предизвикот за можноста за реструктурирање на политичкиот систем, демографската структура и просторната размешаност на населението, како и политичката култура и структура.*

Целта на овој вовед, кој во голема мера ја описува глобалната состојба во Република Македонија, е да се најде еден пример кон една проблематика или подобро кажано, предизвик за решавање на една општо прифатена заложба на политичките и општествени субјекти во Република Македонија, кои едногласно се за евроатлантските интеграции.

Клучни зборови: *надворешно политички приоритети, евроатлантски интеграции*

PUBLIC SUPPORT FOR NATO AND EU MEMBERSHIP

Abstract: *Macedonian society is characterized by explicit dynamics in the building of civic society concept as a condition for Euro-Atlantic integrations. In parallel with the state (political) modernization of the Republic of Macedonia, transitional processes of outstanding internal contradictions, in the field of politics as well as in the field of economy, society, culture and security are being in progress. As a result of such dynamics, (which in the*

Macedonian case is not a very progressive one) there have been changes in the value limits of the system – the challenge for possible restructuring of the political system, demographic structure and spatial settlement of population as well as the political culture and the structure. The aim of this introduction, which at great extent portrays the global situation in the Republic of Macedonia, is to make a transition towards one issue or better said challenge for resolving a commonly accepted endeavor of the political and social subjects in the Republic of Macedonia who are unanimously for joining the Euro-Atlantic integrations.

Key words: Euro-Atlantic structures, foreign-policy priorities.

Крајот на XX век се манифестираше со огромни тектонски промени во Европа, при што дојде до напуштање на една идеологија и дезинтеграција на голем број држави создадени од неа, во т.н Источен или Комунистички блок. Наспроти ова, на другата страна, се случи проширувањето на ЕУ и промовирање на нејзината заедничка надворешна и безбедносна политика, а НАТО се трансформира во согласност со новата реалност и новите предизвици и ги отвори вратите за прием на нови држави.

Како резултат на глобалните движења во Европа во овој период Балканот го зафати бурата на немири и конфликти. Наместо со процесите на демократизација, модернизација и евроатлантски интеграции, Балканот се соочи со јакнење на националистичките движења и драматичното прашање на малцинските права.

Република Македонија ги избегна кризите и војната што се водеше на територијата на поранешна Југославија во првата половина на минатата деценија. Во тој период таа беше именувана како држава со цивилизациски пристап во решавање на проблемите, мирољубива и проевропска земја. Република Македонија во 2001 година се соочи со кризата која одзеде човечки животи и го наруши мирот во државата. Оваа ситуација негативно се одрази во развојот на државата и во процесите за доближување кон европските и евроатлантските интеграции.

Република Македонија, после кризата од 2001 година, е многу поинаква и поразлична држава од онаа држава од пред Рамковниот договор. Во Република Македонија се промовира нова филозофија на меѓуетнички соживот, и е направен напредок во повеќе сегменти на општествено-политичкото живеење. Може да се каже дека се направени промени во клучните сегменти на општеството, кои понатаму можат да генерираат стабилност и просперитет на државата и нејзино приближување кон НАТО и кон ЕУ.

Сепак, и покрај многуте достигнувања за „трансформирање“ во земја по европски терк, Република Македонија се судрува со суштински внатрешни

проблеми, кои се диспропорционални со процесот на евроатлантско интегрирање. Како клучни би ги издвоиле: политичката состојба, економската и социјалната состојба, спротивставената природа на етничкиот соживот, политичките барања внатре во државата, ефикасноста од исполнувањето на очекувањата на ЕУ и на НАТО, координацијата и соработката меѓу државните институции итн.

Оттука, логички се поставува прашањето „Дали НАТО и ЕУ, чиј аспират за членка е Република Македонија, би толерирале, односно би примиле земја како нивна членка, доколку таа е извор на континуирана латентна или објективна нестабилност (политичка, економска, безбедносна итн.)?“, „Дали од Република Македонија се бара комплетно државно и одбранбено усовршување и осовременување, после кое како логички след би дошло полноправното членство?“ и „Дали треба целосно Република Македонија прво, да ги реши и неутрализира можните извори на загрозување на националната безбедност, за да биде „достојна“ на постојните евроатлантски членки?“.

Република Македонија своето членство во НАТО и во ЕУ го смета како трајна определба. За тоа во државата постои широк општествен и политички консензус. Државната ориентација и определбата на политичките партии воопшто, во однос на надворешната и безбедносна определба е едногласна: членство во ЕУ и членство во НАТО.

Во тој контекст не треба да се занемари, односно не е мало влијанието, односно ставот и акциите на граѓаните кои се индиректни креатори на состојбите во општеството кои треба да се следат и проучуваат. Затоа потребно е да се земе предвид мислењето и дејствувањето на граѓаните во насока на придвижување на Република Македонија во евроатлантските интеграции.

За да може систематски да се оди во решавањето на обврските кои се поврзани со членството во НАТО и во ЕУ од чие што решавање зависи оценката од меѓународниот фактор која е гарант за нашето придвижување кон евроатлантските структури, треба да ги разгледаме клучните проблеми кои раѓаат континуирана криза и ги попречуваат континуираните активности:

- Во современото македонско општество не постои јасно дефинирана цел, која ќе им биде заедничка на припадниците на сите етнички заедници кои живеат во Република Македонија, кои преку нагласка на генералната лојалност кон државата би ги ублажиле етноцентричките чувства.
- Лошата економска и политичка состојба со која се соочува Република Македонија и секако до пред еден извесен период и лошата безбедносна состојба која водеше кон затворање на рамките на етничките заедници, засилување на нивниот етнички идентитет и

- политичка и воена мобилизација врз етничка основа, наместо кон евроатлантските интеграции.
- Поделеноста на идентитетот раѓа чувство на неприпадност кон државата и раѓање на парцијални цели кои не се во согласност со колективните.
 - Постојаното присуство на меѓународниот фактор во моменти на донесување на важни државни и национални одлуки и нивниот притисок во насока на нивно донесување, кај граѓаните на Република Македонија дава слика на слабост на државните и политичките субјекти.

Некои досегашни истражувања за евроатлантските перспективи на Република Македонија

Во последните години во Република Македонија се прават анкетни истражувања кои главно се насочени кон регистрирање на сè она што се случува околу интегрирањето на Република Македонија во евроатлантските структури. Впрочем, тоа се прави и во другите држави кои се претенденти за асоцирање во ЕУ и во НАТО, но во македонскиот случај не само што се симболични емпириските истражувања за интегрирање на Република Македонија во овие институции, туку евидентни се и симболични продлабочени теоретски расправи кои би упатувале на спецификите на општеството, динамиката на промените кои се случуваат и сл. Истражувањата во Република Македонија не ја надминале фазата на собирање на емпириски материјал кој упатува на интегрирање во евроатлантските структури. За ориентацијата, досегашните истражувања изобилуваат со една јасно претпознатлива карактеристика дека станува збор за процес кој е детерминиран од безбедносната состојба во државата (состојба претпознатлива во 1999 и 2001 година), што е докажано со резултатите од некои истражувања кои се препознатливи од оптовареноста на ситуацијата или не. Сигурно за тоа постојат и оправдани причини. Во периодот на брзи и драматични промени, а згора на сè и Косовската криза од 1999 година и кризата во 2001 година кога Република Македонија за првпат од својата понова историја се соочи со реална криза, не е можно истражувањата соодветно и теоретски да бидат проследени и објаснувани. Ситуацијата по молкавичниот распад на социјализмот како да ги остави теоретичарите без зборови, што се чини, во македонската средина трае премногу долго (со исклучок на последниве неколку години).

Оттука се наметнува потребата истражувачките проекти да одат во

насока кон создавањето на една јасна претстава за вистинската улога на НАТО во процесот на превенцијата на кризите и видувањата на граѓаните на Република Македонија по прашањето за идното членство во евроатлантските структури, но секако и улогата на меѓународниот фактор во процесите за македонското придвижување кон истите.

Македонската интеграција во НАТО не би била можна ако не се изврши темелна реформа во безбедносниот сектор на земјата. Одреден број на основни активности, како и внатрешни реформи во одбраната, вклучувајќи ја и засилената демократска контрола на вооружените сили се при крај. Темелната изградба на воените сили отпочна врз база на широк план за реконструирање и модернизација.

НАТО како воено-политичка организација во Република Македонија е присутен повеќе години наназад. Алијансата помога во лоцирање на кризните компоненти од македонската општествено-безбедносна стварност, а со тоа ѝ помага на Република Македонија во подеталното подготвување на нејзиниот оперативно-консултантски план за имплементација на нејзините стандарди.

Меѓу релевантните политички субјекти во Република Македонија постои консензус кога е во прашање членството на Република Македонија во евроатлантските структури. Се работи за константа во надворешната политика која е присутна во задачите на сите досегашни влади.

Приемот на Република Македонија во НАТО не зависи од нејзината волја, туку од одлуките на земјите членки на НАТО, кои се определени проширувањето на НАТО да го вршат со земјите кои ги исполнуваат условите и со чие членство ќе се придонесе за јакнење на мирот и стабилноста во Европа и во целото евроатлантско подрачје.

Во една пригода за аспирациите на Македонија за членство во НАТО и во ЕУ и поддршката која ја има Република Македонија од САД, во својот говор во МАНУ(1997), поранешниот заменик државен секретар на САД, Струоб Талбот ќе каже: „Нема да биде лесно да се постигнат овие цели, но вие веќе ги направивте најважните чекори во оваа насока. Доколку во наредните месеци и години продолжите вака, САД ќе биде со вас. Тоа е основната порака што денес ја носам од Вашингтон во Скопје“.

Во однос на приемот на Република Македонија во НАТО интересни за анализа се податоците добиени од неколкуте истражувања на јавното мислење во Република Македонија. Во нив се содржани одредени сегменти кои укажуваат како на позицијата на НАТО од аспект на ставовите на граѓаните, така и на нивните аспирации и очекувања.

Бројни истражувања кои се правеа на самите почетоци на функционирањето на Република Македонија како независна држава, покажуваат дека во тој период граѓаните не се интересираа премногу за

безбедноста, особено од аспект на колективните системи. Во првите истражувања по независноста, на пример, членството во НАТО како аспирација беше најретко споменувано, не заради нискиот рејтинг на институцијата, туку заради тоа што интересот на граѓаните беше насочен кон други меѓународни организации каде се водеше битка за признавање на земјата (ООН, ОБСЕ, Советот на Европа и сл.). Многу граѓани во анкетите покажаа недоволно познавање за тоа што е НАТО воопшто, кои земји се членки или зошто членството во НАТО би било важно за Република Македонија.

Сличен тренд е констатиран и во наредните неколку години со мал исклучок во 1995 година кога Република Македонија се приклучи кон „Партнерство за мир“ што резултираше и со забележителен пораст на информираноста кај граѓаните за НАТО. Ова се должеше повеќе на присутноста во медиумите одошто на промената во ставовите и приоритетите на граѓаните.

Емпириските истражувања во годините што следеа заклучно со Косовската криза евидентираа интересни резултати. Иако овие истражувања се застарени добро е да се погледнат статистичките показатели за да можеме да го следиме процентуалниот сооднос во наредните истражувања за годините кои се опфатени со слични истражувања.

Според истражувањата на Агенцијата за испитување на јавното мислење „Дата Прес“ спроведено во април и мај 1998 година, околу 40% од истражуваната популација изразила желба за членство во НАТО, а нешто повеќе од 45% за членство во ЕУ.

Прашањето за рејтингот на НАТО, како, впрочем и за другите меѓународни институции, во јавноста разбуди позабележително внимание во периодот од 1999 до 2001 година. Може да се каже дека вредностите и ставовите на граѓаните почнаа да се обликуваат за време на интервенцијата на НАТО врз СР Југославија во 1999 година и за време на кризата што ја зафати Република Македонија. Од тој период за граѓаните на Република Македонија НАТО не е веќе непознаница, туку добива реален лик, како институција која може да иницира конкретна акција за справување со конкретна закана.

Кога се разгледува прашањето за зачленувањето на Република Македонија во НАТО и во ЕУ од аспект на сегашната и идната цврстина на нејзините водечки институции, мошне е важна довербата на овие институции што ја уживаат од граѓаните. Широката доверба во институциите може да се протолкува како израз на распространета перцепција дека овие институции „де факто“ работат во интерес на создавање заеднички вредности. Довербата во меѓународните институции е важна особено кога Република Македонија ги презема неопходните чекори за интегрирање во евроатлантските структури.

Според истражувањата на „BRIMA“, огранок на GALLUP International во Македонија, спроведени во октомври 2000 и јануари 2001 година процентот на оние кои го поддржуваат интегрирањето на РМ во НАТО и во ЕУ е приближно еднаков како и истражувањето на „Дата Прес“ од 1998 година.

Сепак, се чини дека критичната фаза за мерењата на рејтингот на НАТО е всушност врзана за кризата во Република Македонија во 2001 година. Притоа се забележува интересен и ретко манифестиран тренд на мошне радикални промени на расположението на граѓаните во сосема куси временски интервали.

Така, истражувањето што го спроведе НВО „Македонскиот центар за мир и евроатлантска интеграција“ во декември – март (2002-2003) покажа дека кај повеќе од 46% испитаници (примерокот се однесуваше на 650 испитаници) преовладува мислењето во прилог на претходната констатација за негативен тренд заради како што беше посочено „НАТО им дава поддршка на Албанците и има индиферентен однос кон самата ситуација“¹. Потоа, интересно е да се потенцира дека во ова истражување во однос на евроатлантските интеграции (ЕУ и НАТО) има нешто поголем процент на неопределени кој изнесува повеќе од 30% од истражуваната популација во однос на тие кои го прифаќаат ставот за идното асоцирање во овие структури (околу 51%).²

Подигањето на јавната свест за улогата и значењето на меѓународниот фактор е битна претпоставка за поддржување на нашата иницијатива за интеграција во ЕУ и во НАТО.

Со зголемување на временската дистанца од кризата се зголемува и интересот на граѓаните за европската и евроатлантската перспектива на Република Македонија. Така, истражувањето кое го спроведе „Центарот за етнички и безбедносни прашања“ при Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во Скопје во мај 2003 година покажа дека 63.8% од испитаниците (1.200 испитаници) сметаат дека зачленувањето во НАТО е најдоброто решение за Македонија.

Позитивниот став за зачленувањето во НАТО беше потврден и со истражувањето што го спроведе НВО „Македонскиот центар за мир и евроатлантски интеграции“ во октомври (2004) според кое НАТО ужива доверба со 76,78% од вкупниот број испитаници (1.200 испитаници).

Со цел да се зголеми рејтингот за НАТО преку целосна информираност на граѓаните за правата и обврските на Република Македонија од евентуалното членство во НАТО и со цел да се осознаат придобивките по безбедноста и

¹ Пошироко види: *Етничкиот соживој во постконфликтниот период*, ФИОМ и МЦМЕИ, Македонска ризница, Куманово, 2003, 151

² Исто., 145

натамошниот развој на општеството, Владата на Република Македонија во 2005 година донесе „Стратегија за информирање за подготовките на Република Македонија за членство во НАТО“. Со неа треба да се овозможи подигање на нивото на информираност на јавноста за НАТО и обезбедување највисок можен степен на поддршка за членство на Македонија во НАТО со ангажирање на соодветни носители и партнери во имплементација на самата стратегија.

Анализирајќи ги истражувањата може да се заклучи дека постои позитивен став кон зачленувањето во НАТО, кој е генерален тренд во последните години, со голем пад само за време на кризата во 2001 година.

Една теориска рамка за истражување на евроатлантските интеграции

Не можеме добро да го проучиме трендот на развој на придвижување кон евроатлантските структури до колку не се откријат условите во кои тоа се остварува и причините кои доведуваат да негово оспорување, односно бавно напредување, а кои објективно постојат.

Процесот на придвижување и приклучување на Република Македонија во евроатлантските структури, треба да се разгледува во континуитет и во услови на изменета политичко-безбедносна и економска ситуација која го модифицира идниот развојот на политичкиот, на економскиот и социјалниот живот како и безбедноста во Република Македонија. Доколку благовремено се согледаат можните модели на развој на безбедносните и политичките процеси во Македонија и пошироко, може да се делува во позитивна развојна насока поправајќи ги предходните грешки и делувајќи превентивно на причините кои го успоруваат процесот на зачленување во НАТО и во ЕУ.

Во Република Македонија и покрај тоа што постои политички консензус од сите политички субјекти за интегрирање во евроатлантските структури, праксата покажува дека во стварноста се појавуваат различни активности и акции врзани за ова прашање, а кои не одат во прилог на придвижувањето кон НАТО и кон ЕУ. Диспропорција и недостаток на координација можеа да се почувствуваат и меѓу државните органи задолжени за спроведување и имплементирање на реформите предвидени со договорите; диспропорција постои и помеѓу владиниот и невладиниот сектор, вклученоста на науката и граѓанската иницијатива во тие процеси, што претставуваат многу битни елементи за креирање на патот и условите за членството во ЕУ и во НАТО.

Оттука, потребно е благовремено да се согледаат можните модели на развој на безбедносните и политичките процеси во Република Македонија и пошироко на Балканот со што би можело со помош на воената и цивилната експертиза да се дејствува во позитивна развојна насока. Интервенцијата на претходните недостатоци и дејствувањето превентивно на причините кои го кочат процесот на зачленување на Македонија во НАТО, може со сигурност

да го отвори патот кон полноправно членство во НАТО, а со тоа да се обезбеди трајна стабилност и просперитет на Македонија и регионот.

Истражувањата за придвижувањето на Република Македонија кон евроатлантските интеграции служат за добивање податоци кои воедно ќе претставуваат и надополнување на претходните научни сознанија за оваа проблематика.

Со последното истражување што го направивме (резултатите ќе бидат презентирани во следниот поднаслов) ќе се избегне шемата на објаснување на процесите и појавите со користење на застарени и експлоатирани податоци и постапки, а ќе се дојде до дизајнирање на инструмент за истражување кој ќе се однесува на критичките податоци или знаења (искуства) кои недостасуваат, а се однесуваат на овој проблем.

Целта на овој проект оди во насока на (потврдување и испитување) на следниве ставови: испитување на ставот на граѓаните и нивната подготвеност за членство на Република Македонија во НАТО и во ЕУ; испитување на влијанието на економскиот и политичкиот фактор врз општествената мобилизација на припадниците на различните етнички групи во насока на интегрирање кон евроатлантските структури; испитување на влијанието на политичката поделеност врз процесот на спроведување и имплементирање на европските стандарди, кои се услов за членство во НАТО и во структурите на ЕУ; да се види дали зачленувањето во евроатлантските структури е најдоброто за иднината на Република Македонија итн.

Методологија

Во истражувањето се користеше национален репрезентативен мултифазен примерок на испитаници на возраст од 18 до 65 години избрани по пат на случаен избор. Јавната анкета која беше главна основа и главен инструмент на анализите презентирани во резултатите од истражувањето се случи помеѓу 5-10 јуни 2006 година на примерок со големина од 1300 учесници. Истражувањето беше реализирано во 30 поголеми градови во Македонија. Анкетата ја реализираше тим составен од 80 анкетари и десет контролори, распоредени по региони. Анкетарите беа обучени да изберат испитаници по случаен избор.

Резултати од спроведеното истражување

Резултатите презентирани во следните табели се добиени од истражувањето кое го направи НВО „Македонски центар за мир и евроатлантски интеграции“ во кое непосредно бевме ангажирани и истото го

работевме во јуни 2006 г., во кои подетално се гледа рејтингот на НАТО и ЕУ што го оцртува расположението на граѓаните на Република Македонија за членство во НАТО и во ЕУ.

За потребите на проектот најзначајниот белег на статистичкиот примерок (граѓаните), врз кои се спроведе епириското истражување е националната припадност на испитаникот (исто така беа запазени и другите основни белези на популацијата: возраст, вероисповед, итн). Поаѓајќи од оваа одредница ги добивме основните карактеристики на статистичкиот примерок:

Табела 1. Основи белези на статистичкиот примерок

		Национална припадност													
		Македонска		Албанска		Турска		Ромска		Српска		Друга		Вкупно	
		Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Пол	машки	526	54.45	143	55.64	18	85.71	4	80	22	61.11	10	66.67	723	55.62
	женски	440	45.55	114	44.36	3	14.29	1	20	14	38.89	5	33.33	577	44.38
	Вкупно	966	100.0	257	100.0	21	100.0	5	100	36	100.0	15	100.0	1300	100.0
Возраст	До 20 год.	96	9.94	31	12.06	2	9.52	1	20	1	2.78	2	13.33	133	10.23
	од 21-30 год.	274	28.36	86	33.46	9	42.86	1	20	8	22.22	6	40.00	384	29.54
	од 31-40 год.	207	21.43	78	30.35	4	19.05	1	20	11	30.56	1	6.67	302	23.23
	од 41-50 год.	245	25.36	38	14.79	4	19.05	1	20	12	33.33	3	20.00	303	23.31
	од 51-65 год.	144	14.91	24	9.34	2	9.52	1	20	4	11.11	3	20.00	178	13.69
	Вкупно	966	100.0	257	100.0	21	100.0	5	100	36	100.0	15	100.0	1300	100.0

Во однос на приемот во НАТО според националната припадност (при определување на процентуалната застапеност на испитаниците од различна национална припадност се определивме да дадеме приоритет на македонската и албанската популација, притоа не запоставајќи ги другите етнички заедници). Интересно е да се забележи дека и кај двете најголеми заедници постои јасен позитивен став во однос на членството во НАТО што е воочливо во Табела 2.

Табела 2. Република Македонија и НАТО

		Национална припадност	
		Македонска	Албанска
		%	%
Дали сакате РМ да стане членка на НАТО	да	84,7	85,1
	не	6,1	5,4
	не знам	9,2	9,5

На поставеното прашање од отворен тип „Што сметате дека Република Македонија треба да направи во наредниот период за побрзо зачленување во НАТО?“ поголемиот број испитаници одговорија во корист на посочување на главните приоритети на нашата национална политика во однос на скорешното членство во НАТО. Иако во квалитативните одговори има атрибути што се слични по својата природа, сепак не ги вкрстуваме во квалитативни класи за да се согледаат сите варијации на одговорите на испитаниците. Најчести одговори кои ги посочуваат испитаниците од македонската заедница се следните: стабилни граници, економски развој, поголема безбедност од надворешни и внатрешни закани, економска и политичка стабилност, заштита од територијални претензии, зајакнување на демократскиот карактер на државата, зајакнување на одбранбениот потенцијал и моќ на државата, додека испитаниците од албанската етничка заедница како најчести одговори ги посочуваат: заштита од воени закани, подобрување на стандардот, владеење на законот во Македонија, подобрување на воените способности, поголема безбедност од соседите.

Од изнесеното може да се констатира дека многу од испитаниците се убедени дека приемот во НАТО ќе значи гаранција и обезбедување стабилност и безбедност на Република Македонија, а со тоа ќе влијае на јакнењето на соживотот меѓу граѓаните во Република Македонија без разлика на која етничка заедница и припаѓаат.

Република Македонија смета дека членството во НАТО ќе придонесе за обезбедување на македонската безбедносна околина што се гледа и во следната табела.

Табела 3. Колку за Република Македонија е важно членството во НАТО

Клучно	54,70%
Пожелно	32,20%
Прифатливо	5,10%
Може да се толерира	2,30%
Неприфатливо	5,70%

Во поглед на довербата на граѓаните во НАТО влијаат и очекувањата на македонските граѓани. Ова најпрегледно е прикажано во Табела број 4.

Табела 4. Што Македонија би добила од членството во НАТО

	Македонци	Албанци
Поголеми безбедносни гаранции за територијалниот интегритет	49,3%	42,0%
Јакнење на системот за национална безбедност	30,1%	8,1%
Гаранција дека нема да избијат меѓуетнички судири	12,4%	45,3%
Полесен пристап на Армијата до модерното оружје	2,9%	1,2%
Не би добила ништо	3,2%	2,1%
Немаат став	2,1%	1,3%

Порастот на поддршката кон НАТО е делумно мотивиран од нивото на доверба во евроатлантската перспектива на Република Македонија, но и од убедувањето дека приемот во НАТО ќе значи поголеми безбедносни гаранции за Република Македонија и на нејзиниот територијален интегритет.

Република Македонија од почетокот на своето осамостојување се определи за членство во НАТО. Република Македонија, исто така, ја гледа својата иднина во рамките на Европската унија. Република Македонија не може да гради безбедна иднина доколку не даде свој придонес во подобрување на безбедноста во Југоисточна Европа и Европа во целина. Асоцирањето на Македонија во ЕУ има широка поддршка од македонската јавност, што не значи дека НАТО го губи своето значење, што покажува и следната табела:

Табела 5. Дали сакате Република Македонија да стане членка на ЕУ

	Македонци	Албанци
ДА	76,9%	75,2%
НЕ	7,4%	4,0%
НЕМААТ СТАВ	15,7%	20,8%

Евидентно е дека граѓаните му даваат предимство на НАТО во однос на ЕУ поради тоа што оваа институција ја врзуваат за гарантирање на безбедноста на Република Македонија. Може да се каже дека економските проблеми ќе преовладуваат над останатите и во наредниот период, независно од етничката припадност. Сепак, тоа не значи дека членството во ЕУ губи во значење.

Заклучок

Фундаменталните прашања на македонската држава и воено-политичка позиција, односно прашањата од најголемо политичко и државно значење, претставуваат своевидна рамка во која треба да се утврдуваат и да се спроведуваат поединечни политички активности, кои треба да водат кон полноправно членство во ЕУ и во НАТО, како и изградба на оптимален стратешки концепт на одбрана во услови на повеќенационална и повеќеполитичка општествена реалност.

Генерално оние кои се ангажираат за НАТО се многу реални во нивните проценки како да се постигне оваа цел. Тие се свесни и за силите и за слабостите од евентуалното македонско членство во НАТО, исто како и за одговорностите што секоја држава вклучувајќи ја и Македонија мора да ги земе во предвид во обезбедување на адекватен степен на внатрешна стабилност и национална безбедност.

Значи, членството во евроатлантските структури е предизвик за Република Македонија. За таа цел треба да се прилагодат структурите и да се излезе на крај со низата нови појави, кои бараат соодветен теоретски пристап и соодветно приспособување на политиката.

Патот кој води кон членство во евроатлантските структури е доста тежок и претстои сложен и макотрпен процес во кој треба целосно ангажирање на сите субјекти во Република Македонија, како и барање на можности за ставање на сите материјални и други претпоставки во функција за реализирање на оваа стратешка цел.

Резултатите од досегашните анкети покажуваат дека главните проблеми во Република Македонија кои можат да го попречат патот кон НАТО и кон ЕУ можат да се групираат во три главни групи, а тоа се невработеноста и сиромаштијата, криминалот и корупцијата и меѓуетничките односи. И во однос на ова прашање за побрзо зачленување во евроатлантските интеграции како можни предизвици со кои мора да се соочи Република Македонија се: решавање на внатрешните проблеми и безбедноста, подобрување на економската и социјалната положба, намалување на степенот на невработеноста, решавање на меѓуетничките проблеми, борба против корупцијата и криминалот, доследно спроведување на потребните реформи и владеење на правната држава.

Исто така, од посочените истражувања се наметнува заклучокот дека главен проблем во Република Македонија не е позитивниот однос кон НАТО или желбата за членство, туку свеста за тоа што значи овој процес, што треба претходно да се постигне, или сумирано, кои се сопствените одговорности на тој план, имајќи предвид дека информираноста на граѓаните е навистина слабо. Во таа смисла, сите планирани кампањи во оваа сфера треба да започнат со запознавање на граѓаните со две клучни прашања: „Што е НАТО“? и „Што треба да се постигне за да се биде негов член?“. Дури потоа, предмет на кампањата може да стане подигнување на желбата за членство, која и онака во ниту еден момент не паднала под референдумскиот праг. Сето тоа мора да се планира со нужен резект кон менталитетот и вредносната матрица на граѓаните. Пред сè, за да се одбегнат

заклучоци на оние различни злонамерни центри на истражување кои во последно време не убедуваат дека Македонците се против евроатлантските структури, затоа што „немаат доверба во нив“, иако е познато дека зборот „доверба“ кај Македонците буди негативен однос заради „чувството на негрижа“ на меѓународната заедница кон Македонија кое датира од времето поврзано со кризата во 2001 година, но сепак тоа нема никаква врска со желбата за членство во НАТО и во ЕУ.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бакрески О., Координација на безбедносната заедница во Република Македонија, Скопје, 2005
2. Гоцевски Т., Бакрески О., *Политичкиот и економскиот систем и одбраната на Македонија*, Скопје 2005
3. Славески С., *Националната безбедност на Република Македонија и евроатлантските интеграции*, Скопје, 2003
4. Македонија во НАТО, Министерство за одбрана на РМ, Скопје 2003
5. Перспективите на Република Македонија на патот кон НАТО и Европската унија, Министерство за одбрана на Република Македонија, Скопје, 2006
6. *Етничкиот соживот во постконфликтниот период*, ФИОМ и МЦМЕИ, Македонска ризница, Куманово, 2003
7. Smith A.M. and Timmins G., Building a Bigger Europe - EU and NATO enlargement in comparative perspective, Ashgate, Aldershot • Burlington USA • Singapore • Sydney, 2001
8. NATO and Southeastern Europe, Security Issues for the Early 21st Century, Edited by Dimitris Keridis & Robert L. Pfaltzgraff, Brassey's, Inc, 2000
9. Study on NATO Enlargement, September, 1995
10. NATO'S SIXTEEN NATIONS, special issue 2/1998, ZEU-50 YEARS OF EUROPEAN SECURITY, Jules Perel's Publishing Co, Netherland, 1998
11. Prague Summit Declaration, issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague on 21 November 2002
12. Security Dialogue, SAGE Publications/PRIО, vol.31, no. 1, March 2000
13. Годишна национална програма за членство во НАТО, 2005/06
14. Национална стратегија за интеграција на Република Македонија во Европската унија, Влада на РМ, Скопје, септември, 2004
15. Одлука за формирање на комитет за евроатлантски интеграции („Службен весник на РМ“ бр.62/97, 62/97, 59/00)

ПРИСТАПОТ ДО ИНФОРМАЦИИТЕ: ПОМЕГУ ТРАНСПАРЕНТНОСТА И ЗАШТИТАТА НА НАЦИОНАЛНИОТ ИНТЕРЕС

Стојан СЛАВЕСКИ

Ристо ШАНЕВ

Дирекција за безбедност на класифицирани информации - Скопје

Апстракт: За да се постигне посакуваното ниво на транспарентност ние треба да ја разбереме нејзината важност, да ја разбереме суштината на транспарентноста, да се најдат клучните инструменти како што да се постигне. Тоа треба да го правиме, „балансирајќи“ истовремено помеѓу правото на граѓанинот за слободен пристап до информациите и државниот интерес за заштита на класифицираните информации. Во ова смисла законски определено право за пристап до информациите од доверлив (класифициран) карактер има за цел да ги спречи безбедносните закани по интересите на Република Македонија коишто се однесуваат на безбедноста и одбраната на државата, нејзиниот територијален интегритет, суверенитетот и уставниот поредок. Од друга страна, транспарентноста е важна како начин да се иницира јавна дебата за прашањата од безбедносниот сектор, а како резултат на што да се добие јавна поддршка за реформите.

Клучни зборови: транспарентност, национална безбедност, класифицирани информации, информации од јавен карактер

ACCESS TO INFORMATION: BETWEEN TRANSPARENCY AND PROTECTION OF NATIONAL INTEREST

Abstract: In order to achieve the wished level of transparency we need to understand its importance, we need to understand the essence of transparency, to find the key instruments how to achieve it. We need to do that, “balancing” at the same time between the citizens’ right for free access to information and the state’s interest in protecting the classified information. Thus, the right for access to confidential (classified) information determined by law is aimed at preventing security threats against the interests of the Republic of Macedonia related to security and defence of the state, its territorial integrity, sovereignty and constitutional order.

On the other hand, transparency is important as a way to initiate public debate on security related issues, so as to receive public support to the reforms.

Key words: *transparency, national security, classified information, public information*

Вовед

Дискусијата за транспарентноста на безбедносниот сектор е релативно нова појава. Се укажува потреба за аналитички пристап што ќе земе предвид особено две нивоа на интеракција - национален и меѓународен. Првото ниво се однесува на комплексниот однос помеѓу граѓаните, нивните избрани политички претставници и вработените во безбедносниот сектор. Второто ниво е меѓународната димензија на градењето на транспарентноста која ги прикажува достигнувањата на земјите на нивниот пат кон пошироките интегративни процеси на меѓународен план.

Транспарентноста е еден од клучевите за демократијата. Таа е особено важен фактор за успехот на реформите во безбедносниот сектор на Република Македонија. За безбедносните служби честопати се говори дека се „држава во држава“, а во некои случаи и „држава над државата“. Оттука, многу е тешко да се менува нешто додека не се отвори системот кон јавноста. Тоа вклучува нови луѓе и практики, го зголемува интересот на општеството за состојбите и на тој начин придонесува да се совладаат предрасудите и стравовите на граѓаните во однос на безбедносниот сектор.

Оваа задача подразбира транспарентност во чекорите што се прават при реформите на безбедносниот сектор. Пречките што треба да се совладаат, меѓу другото, се: отпорот што го дава персоналот во безбедносниот сектор, недостатокот на законска регулатива за јасна поделба на работите помеѓу различните субјекти во безбедносниот сектор, недостаток на надворешна експертиза и чувствителноста на овој сектор што ја превенира подлабоката меѓународна соработка. Оттука во интерес на секоја земја е да развие стратегија за транспарентност во реформите на безбедносниот сектор.

Транспарентноста е важна како погоден начин да се иницира јавна дебата за прашањата од безбедносниот сектор, а како резултат на тоа да се добие јавна поддршка за реформите. Транспарентноста не е цел сама по себе, туку таа е алатка за да се постигне „безбедност и стабилност“ на безбедносниот сектор. Потребно е тој да им се презентира на граѓаните, односно на тие што плаќаат данок, дека тој работи во нивен интерес, а не во интерес на некој друг. Транспарентноста е една од најважните алатки во борбата против корупцијата и другите прекршувања на законите. Таа треба да ја штити државата, и уште поважно, интересите на граѓаните. На тој начин ќе се придонесува да се исполнат клучните барања за наша интеграција во НАТО и во ЕУ.¹

Транспарентноста во работата на безбедносниот сектор ќе ја анализираме на три нивоа. Прво, ќе ја анализираме достапноста на информациите за работењето на

¹ Slaveski Stojan, *Security of information – precondition for membership of the Republic of Macedonia to NATO*, in *Macedonia in NATO*, Ministry of Defence of the Republic of Macedonia, Skopje, 2003, pp. 171-177.

безбедносниот сектор кои по својата природа се од класифициран карактер. Второ, правото на граѓаните за пристап до информациите од јавен карактер со кои располагаат безбедносните служби. И трето, потребата од изнаоѓање баланс меѓу транспарентноста во работењето на овие служби и заштитата на националните интереси на државата.

1. Пристап до информации од класифициран карактер

Според меѓународните стандарди од областа на заштитата на класифицираните информации, содржината, особено на информациите со повисок степен на класификација, влегуваат во рестриктивната сфера на регулирање, односно заштита.² Овие стандарди налагаат пристап до класифицираните информации на ограничен број лица, во согласност со принципот „потребно е да знае“, заради извршување на нивните функции или службени задачи. Овој принцип е фундамент во меѓународната практика врз чијашто основа се определуваат сите аспекти на безбедноста на класифицираните информации.³

Класифицираните информации, како привилегирани и сензитивни информации, се користат според внатрешното законодавство, а во меѓународната размена според склучените меѓународни договори, во рамките на безбедносни програми, аранжмани, одлуки, резолуции и слично донесени од меѓународни тела. Од друга страна, кругот на корисници на класифицираните информации го определува нивниот создавач. Тие се користат за договорените цели и не можат да се отстапуваат на „трети страни“ без согласност на создавачот.

Уставот на Република Македонија не содржи дефиниција за заштита на класифицираните информации,⁴ но низа негови одредби ја профилираат заштитата на доверливите информации. Така, на пример, во член 16 став 6 од Уставот се гарантира правото на заштита на изворот на информацијата во средствата за јавно информирање. Според член 118 од Уставот меѓународните

² Интересно е да се забележи дека стандардите на НАТО во оваа област се од рестриктивна природа, односно не е дозволено тие да се објават. Од друга страна, Европската унија дел од своите стандарди има објавено во службениот весник на Унијата, додека другиот дел, пред се оние што се однесуваат на информатичката безбедност, не се достапни за јавноста.

³ Повеќе за ова кај: Миодраг Стајиќ, *Безбедноста и заштитата на класифицираните информации кои се чуваат, обработуваат и пренесуваат преку комуникациско-информатички системи*, Современа македонска одбрана, бр.11, јуни 2005, стр. 115-127.

⁴ Класифицираните информации се дефинирани во Законот за класифицирани информации како информации кои се заштитуваат од неовластен пристап или употреба и на кои им се определува одреден степен на класификација.

договори што се ратификувани во согласност со Уставот се дел од внатрешниот правен поредок на Република Македонија и не можат да се менуваат со закон.

До донесувањето на Законот за класифицирани информации оваа материја беше регулирана парцијално во поголем број прописи.⁵ Исто така, во поголем број подзаконски акти оваа проблематика се третираше на невоедначен начин, особено на планот на изречувањето на прекршочни мерки. Покрај тоа, Безбедносната спогодба меѓу Република Македонија и НАТО од 1996 година, како и преземените обврски од други меѓународни договори не обврзуваа оваа проблематика да ја уредиме целосно.

Со донесувањето на Законот за класифицирани информации, не само што се обединија постојните закони и подзаконски акти за заштита на класифицирани информации, туку се доби и нов квалитет во нивната заштита.⁶ Во законот се вградија современи решенија за безбедноста на класифицираните информации, усогласени со нормите, критериумите и стандардите на НАТО и ЕУ. Законот беше испратен на стручна експертиза во НАТО и доби високи оценки од експертите на НАТО и на Европската Унија пред потпишувањето на Спогодбата меѓу Република Македонија и Европската Унија за безбедносните процедури за размена на класифицирани информации, ратификувана во 2005 година. Некои решенија од Законот се пофалени и од меѓународни невладини организации.⁷

Во член 8 од Законот за класифицирани информации⁸ се дадени дефиниции на степените на класифицирани информации и вредностите што се заштитуваат со нив. Притоа, со степен „Државна тајна“ се класифицираат информациите чие неовластено откривање би предизвикало загрозување и нанесување непоправливи штети по трајните интереси на Република Македонија. Со степен „Строго доверливо“ - исклучително сериозна штета на виталните интереси на Република Македонија. Со степен „Доверливо“ - сериозна штета на важните интереси на Република Македонија, додека со степенот „Интерно“ се класифицираат информации чие неовластено откривање би предизвикало штета за работењето на државните органи,

⁵ За илустрација ќе споменеме дека прапањето на доверливи информации во основа беше опфатено во 17 закони, 3 уредби и десетина правилници, упатства и одлуки.

⁶ Повеќе за ова види кај: Ристо Шанев, *Законоџ за класифицирани информации - новина во нашејто законодавство*, Одбрана бр.96, април 2004, стр.16-17.

⁷ David Banisar, *Comments on Legal regulations on Access to Information and State Secrets in Albania*, The Representative on Freedom of the Media/OSCE, <http://www.privacyinternational.org/foi>

⁸ Службен весник на РМ, бр. 9/04.

единиците на локалната самоуправа и други институции кои се од значење за јавната безбедност, одбраната, надворешните работи и безбедносните и разузнавачките активности на органите на државната управа на Република Македонија. Содржината на член 8 од Законот подетално е разработена во член 2 од Уредбата за административна безбедност на класифицирани информации.⁹

Целта на Законот е обезбедување законско користење на класифицираните информации и оневозможување секаков вид на незаконски пристап до нив. Истовремено, за да се избегне можноста за злоупотреба на овие мошне чувствителни информации, во член 9 од Законот, точно се определени лицата коишто можат да определат класифицирана информација со степен „Државна тајна“. Сличен режим имаат и другите степени на класифицирани информации.

За спроведување на утврдената политика за заштита на класифицираните информации, како и за имплементација на меѓународните стандарди во оваа област, формирана е Дирекцијата за безбедност на класифицирани информации. Таа е самостоен орган на државната управа со својство на правно лице и за својата работа одговара пред Владата на Република Македонија. Одделни прашања од работата на Дирекцијата разгледува и Комисијата за одбрана и безбедност на Собранието на РМ. Во согласност со потпишаните меѓународни договори, овластени инспекции на странски држави и меѓународни организации можат да вршат контрола за тоа како се заштитуваат доставените класифицирани информации на надлежните органи на Република Македонија. Од друга страна, за ефикасно и координирано извршување на правата и обврските што произлегуваат од Законот, сите корисници на класифицирани информации се должни да определат овластени лица за имплементација на Законот. Обуката на овие лица ја врши Дирекцијата.

1.1. Пристап до класифицирани информации од страна на надзорен орган

Во демократската практика ниедна област од државното работење, вклучувајќи го и безбедносниот сектор, не треба да биде „забранета зона“ за парламентот. Треба да се нагласи дека парламентарниот надзор над безбедносните и разузнавачки служби е од понов датум, дури и во „старите демократии“. Во средината на седумдесеттите години на дваесеттиот век почнаа да се откриваат случаи на злоупотреба од страна на безбедносните и

⁹ Службен весник на РМ, бр. 82/04.

разузнавачките органи во либералните демократски системи кои се покажаа како голем катализатор за парламентарен надзор насекаде во светот.¹⁰

Оваа демократска практика е прифатена и во Република Македонија. Имено, Собранието во согласност со Деловникот за работа¹¹, именува Комисија за надзор на работата на Управата за безбедност и контраразузнавање при Министерството за внатрешни работи и на Агенцијата за разузнавање. Оваа Комисија има широки овластувања коишто се регулирани со Законот за внатрешни работи и со Законот за агенцијата за разузнавање во кои се пропишува дека директорите на овие институции се должни да и овозможат увид и да и ги достават сите известувања и податоци од делокругот на работа на Комисијата.¹² Сите податоци и известувања изнесени на Комисијата се сметаат за „Државна тајна“, што наведува на заклучок дека овластувањата на ова собраниско тело се широки.

Од друга страна, според член 34 од Законот за класифицирани информации, секој корисник на класифицирана информација мора да поседува безбедносен сертификат издаден од Дирекцијата за безбедност на класифицирани информации. За добивањето на овој безбедносен сертификат, меѓу другото, потребно е да се извршат одредени безбедносни проверки од страна на надлежните служби на Министерството за внатрешни работи (Управа за безбедност и контраразузнавање).

Оттука, се јавуваат неколку дилеми. Прво, дали има потреба од вршење безбедносни проверки за пратениците? Второ, дали со тоа парламентот не се става во подредена положба во однос на извршната власт? И трето, што ако резултатите од безбедносната проверка бидат негативни, односно ако постои безбедносен ризик?

Во однос на првата дилема светската практика е поделена. Во некои земји пратениците се ослободени од безбедносните проверки и имаат непречен пристап до сите информации. Во други земји овие проверки се задолжителни. Во однос на ова прашање одлучувачки е фактот за овластувањата што ги има Комисијата за надзор на безбедносните и разузнавачки служби. Ако оваа Комисија има широки овластувања и треба да има пристап до чувствителни информации тогаш безбедносните проверки се нужни.¹³ Законот за

¹⁰ Некои држави го институционализираа и го легализираа парламентарниот надзор пред средината на седумдесеттите години, како што се САД, Германија и Холандија. Според примерот на САД, Австралија и Канада го озаконија разузнавачкиот надзор, по што бранот се прошири низ Европа.

¹¹ Службен весник на РМ, бр. 60/02.

¹² Службен весник на РМ, бр. 19/95, 33/03.

¹³ За ова повеќе кај: Hans Born and Ian Leigh, *Making Intelligence Accountable: Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies*, Publishing House Parliament of Norway, Oslo, 2005.

класифицирани информации ја усвои оваа практика и е рестриктивен во однос на ова прашање. Имено, листата на исклучоци е прилично ограничена и во неа не се вклучени пратениците.¹⁴

Дали со безбедносните проверки на пратениците Собранието се става во подредена улога во однос на извршната власт е втората дилема. Односно, дали со тоа извршната власт ја контролира законодавната наместо да биде обратно. Ова донекаде е неизбежно затоа што само безбедносните служби се тие коишто се оспособени да ги вршат овие проверки и да дадат проценка за безбедносниот ризик. Но, за да се избегнат злоупотребите мора да постојат јавни, јасни и прецизни критериуми и проверките да се вршат во согласност со нив.

Во македонската практика, критериумите според кои се вршат оперативните безбедносни проверки се прецизирани во Уредбата за безбедност на лица корисници на класифицирани информации.¹⁵ Контролата врз работата на безбедносните служби е двострана. Прво, на барање на Дирекцијата за безбедност на класифицирани информации безбедносните служби се должни да и ги достават на увид резултатите од оперативните безбедносни проверки, член 8 од Уредбата. Ако има потреба Дирекцијата може да побара од службите да извршат дополнителни проверки. Од друга страна, членовите на собраниската Комисија за надзор на работата на овие служби можат да ја контролираат нивната работа. Правото на жалба, доколку биде одбиено барањето за издавање безбедносен сертификат, е регулирано во членот 55 од Законот за класифицирани информации.

Тоа е и третата дилема во однос на издавањето безбедносни сертификати на пратениците. Или со други зборови кажано, кој ќе го има последниот збор, извршната или законодавната власт. Во однос на ова прашање светските искуства се различни. Меѓутоа препораката е Парламентот да одлучува доколку се појават одредени пречки за издавање безбедносен сертификат на некој пратеник. Во член 55 од Законот за класифицирани информации, против решението за одбивање на барањето за издавање безбедносен сертификат може да се поднесе жалба до второстепената Комисија на Владата чие решение е конечно. При идните измени и дополнувања на Законот, според наше мислење, би било корисно ова решение да биде преиспитано и усогласено со доминантната меѓународна практика.

¹⁴ Според член 36 од Законот, безбедносен сертификат без претходна безбедносна проверка добиваат: претседателот на Република Македонија, претседателот на Собранието на Република Македонија, претседателот на Владата на Република Македонија, заменикот на претседателот на Владата и претседателите на Уставниот и на Врховниот суд на Република Македонија.

¹⁵ Службен весник на РМ, бр. 82/04.

Во овој период можеме да издвоиме два настани за кои се заинтересира јавноста, а се поврзани со доследната примена на Законот за класифицирани информации.

Првиот беше спорот помеѓу Народниот правобранител и Министерството за внатрешни работи (МВР). Имено, на барање на Народниот правобранител да добие одредени информации за испитување на случаи коишто се поврзуваат со пречекорување на полициските овластувања од МВР, добил одговор со образложение дека се работи за класифицирани информации и дека за да има пристап до нив треба да поседува безбедносен сертификат.¹⁶ Ова барање Народниот правобранител го доживеа како условување и спречување да ги врши своите законски надлежности.¹⁷ За овој случај се заинтересира и НАТО, затоа што во објаснувањето за процедурата за добивање безбедносен сертификат некој го споменал Националниот безбедносен авторитет на Република Македонија во НАТО контекст (поранешна стручна служба на Владата која подоцна прерасна во Дирекција за безбедност на класифицирани информации како самостоен орган на државната управа со многу поголеми надлежности). По добиеното објаснување од страна на надлежниот орган, претставниците на Алијансата предочија дека тоа е национално прашање и не треба да се поврзува како нешто што е наметнато од НАТО.

Вториот случај беше поврзан со Хашкиот трибунал. Имено, адвокатите на Љубе Бошковски ги обвинија македонските државни органи дека на хашките истражители им дале повеќе од 500 страници доказен материјал, меѓу кои имало и информации со највисок степен на класификација. Според нивното тврдење на претставниците на Трибуналот не им биле издадени дозволи за пристап до национални класифицирани информации, како што пропишува Законот. Од друга страна, од македонските адвокати било барано да поседуваат безбедносни сертификати за да имаат пристап до архивите на МВР.¹⁸ Ова беше разјаснето со образложението дека Законот е во сила од март 2004 година, а информациите се доставени пред тој период. Во понатамошната соработка со Хашкиот трибунал на истражителите им беа издадени потребните дозволи за пристап, по претходно спроведена процедура до страна на Дирекцијата. Ова беше еден тест за меѓународната димензија на Законот, кој успешно го положи.

Интересно е да се спомене дека беше покрената иницијатива за оценување на уставноста на член 54 став 2 и член 55 став 2 од Законот кои се

¹⁶ Според Законот за класифицирани информации, член 34, секој корисник на класифицирана информација треба да поседува безбедносен сертификат.

¹⁷ Утрински весник, 19-20 ноември 2005.

¹⁸ Дневник, 19 ноември 2005.

однесуваат на правото на директорот на Дирекцијата да донесе решение за престанок на важењето на безбедносниот сертификат и пред истекот на неговата важност, односно дека во решението за одбивање на барањето за издавање на безбедносниот сертификат не се даваат причините за одбивањето. Уставниот суд ја одби оваа иницијатива со образложение дека со Законот не се уредуваат права и обврски на граѓаните туку дека се уредува една специфична материја во областа на безбедноста и одбраната и е во функција на обезбедување на трајните, виталните и важните интереси на државата.

Можеме да заклучиме дека во временскиот период од неполни три години, Законот за класифицирани информации е широко прифатен и ги исполнува стандардите на НАТО и на ЕУ во оваа област. Тој, исто така, генерално е во согласност со „најдобрите практики“ за надзорот на безбедносните и разузнавачките служби. Останува потребата за допрецизирање на некои негови одредби, но тоа не претставува пречка за неговата имплементација.

2. Пристап до информации од јавен карактер

Правото за слободен пристап до информации од јавен карактер се темели на идејата дека државните органи информациите ги чуваат не за “себе”, туку во име на јавноста. Согласно овој принцип, поединецот треба да има можност за пристап до сите такви информации, освен ако не постои некој повисок јавен интерес поради кој информацијата би се држела во тајност.

Во последниве години постои зголемен интерес за формално признавање на правото за слободен пристап до информациите. Бројни меѓународни тела, вклучувајќи ги Обединетите нации (ОН) и Советот на Европа (СЕ), ја имаат прифатено фундаменталната важност на ова право, заедно со потребата од донесување на легислатива која ќе го гарантира ова право во практиката.

Уставни или законски одредби што се однесуваат на правото на пристап до информации од јавен карактер постојат во повеќе европски држави, вклучително и во Република Македонија.¹⁹ Повеќе од 60 држави во светот имаат усвоено законодавство за пристап до информации од јавен карактер, од кои половината се членки на Советот на Европа, додека безмалку сите членки на Европската унија ја имаат законски регулирано оваа област.²⁰

¹⁹ За ова повеќе кај: Тоби Мендел, *Слободен пристап до информации: Споредбен правен преглед*, ПРО МЕДИА, Скопје, 2004 година.

²⁰ Најстаро законодавство за пристап до информациите од јавен карактер е забележано во Шведска и датира од 1776 година. Долго време оваа држава важеше за исклучок, дури по Втората светска војна започнува процесот на донесување на национални закони за слободен пристап до информациите, а по 1990 година овој процес се интензивира.

Уставот на Република Македонија, во член 16 став 3, го гарантира слободниот пристап до информациите, слободата на примање и пренесување на информации.

Деловникот на Собранието на Република Македонија и Деловникот за работа на Владата на Република Македонија²¹ содржат посебни глави за јавноста во нивната работа и за начините на информирањето на граѓаните за своите активности. Во нив се дадени неопходните разграничувања за третманот на класифицираните информации и информациите од јавен карактер коишто по правило се редовно презентирани пред јавноста преку средствата за јавно информирање, преку одржување на прес конференции и другите начини на тековно информирање на јавноста. Во Деловникот за работа на Владата предвидена е и посебна можност за соодветно објавување на одделни класифицирани информации за што одлучува Владата.

Исто така и Законот за организација и работа на органите на државната управа²² содржи посебна одредба со која ги обврзува министерствата и другите органи да ја информираат јавноста за својата работа во согласност со Уставот и со закон. Овој пропис ги опфаќа и класифицираните информации, но тој сеуште не е усогласен со Законот за класифицирани информации.

Имплементацијата на наведеното уставно начело во поглед на информациите од јавен карактер целосно се регулира со донесување на Законот за слободен пристап до информациите од јавен карактер, којшто во нашата држава е донесен со извесно задоцнување.²³

Со овој Закон се уредуваат условите, начинот и постапката за слободен пристап до информациите од јавен карактер.²⁴ Во овој Закон, во согласност со меѓународната практика, се наброени исклучоците, кои, меѓу другото, се однесуваат на заштитата на интересите на државата (трајни, важни, витални) кои се поврзани со националната безбедност на државата. Имено, во член 6 став 1, како исклучок се наведуваат информациите кои врз основа на закон претставуваат класифицирана информација со соодветен степен на тајност.

За спроведувањето на одредбите на Законот формирана е Комисија за заштита на правото за слободен пристап до информациите од јавен карактер.

²¹ Законот е објавен во Службен весник на РМ бр.58/06 од 11 мај 2006 година

²² Законот е објавен во Службен весник на РМ бр.58/2000, од 21 јули 2000 година и бр. 44/02 од 27 јуни 2002 година

²³ Законот е објавен во Службен весник на РМ бр. 13 од 1 февруари 2006 година, а стапи на сила од 1 септември истата година.

²⁴ Информација од јавен карактер е “информација во која било форма која ја создал и со која располага имателот на информацијата, односно со неа располага само имателот на информацијата, согласно со неговите надлежности.”

Комисијата е независна во своето работење и во донесувањето на одлуките од делокругот на своите одговорности. За својата работа таа одговара пред Собранието на Република Македонија на кое му поднесува годишен извештај за својата работа. Покрај грижата за спроведувањето на Законот, Комисијата е надлежна да презема мерки на планот на едукација на имателите на информации за овозможување на барателите слободен пристап до информациите со кои тие располагаат. Од друга страна, имателите на информации се должни да определат службени лица за посредување со заинтересираните странки за информации кои имаат јавен карактер.²⁵ Исто такво решение има и во Законот за класифицирани информации.

Ова е нов закон којшто сè уште не е заживеан во практиката. Оттука, времето ќе покаже колку Законот за класифицирани информации и Законот за пристап на информациите од јавен карактер се компатибилни, односно не претставуваат пречка еден за друг.

3. Помеѓу „слободата“ и „заштитата“ на информацијата

Со донесувањето на Законот за класифицирани информации и Законот за слободен пристап до информациите од јавен карактер се создаде правната основа за јасно дефинирање на надлежностите на институциите кои се одговорни за имплементација на наведените закони. За постигнување на посакуваното ниво на транспарентност критичен е балансот кој треба да се постигне меѓу „слободата на информацијата“ и „заштитата на информацијата“.

По дефиниција информациите треба да бидат јавни. По исклучок, имателот на информацијата може да одлучи дека некоја информација е потребно да остане тајна за јавноста, но тоа треба да има законска основа. Законот за класифицирани информации и подзаконските акти кон него детално го регулираат третманот на класифицираните информации. Притоа се води особено сметка тие да бидат со степен на класификација додека е тоа потребно и во разумни временски интервали. Поретки се класифицираните информации со подолги рокови на задржување на класификацијата и тоа е резервирано за особено најбиталните интереси на државата.

Балансот помеѓу транспарентноста и националната безбедност на државата е регулиран со член 6 од Законот за пристап до информациите од јавен карактер во кој се вели „имателите на информации ќе одобрат пристап до информација (која врз основа на закон претставува класифицирана

²⁵ Комисијата е обврзана, во рок од 6 месеци, заедно со Владата, невладиниот сектор и со поддршка на меѓународните организации да спроведе обука на лицата одговорни за спроведување на Законот.

информација со соодветен степен на тајност), ако со објавувањето на таквата информација последиците врз интересот што се заштитува се помали од јавниот интерес што би се постигнал со објавувањето на информацијата“.

Следствено, овластеното лице кое има право да дава степен на класификација на информацијата треба да биде обучено да знае да процени дали со неовластеното откривање на информацијата се прави штета по интересите (трајни, витални, важни) на Република Македонија или пак штета во работењето на имателот на информацијата. Интересите на државата се дефинирани во Националната концепција за безбедност и одбрана и е релативно лесно да се препознаат. Оттука, треба да се направи процена дали користа од објавувањето на информацијата е поголема од евентуалните штетни последици за заштитениот интерес. Ако јавниот интерес е поголем, треба да се даде пристап до информацијата. Ако очекуваната штетна последица е поголема, пристапот треба да се одбие.

На имателот на информацијата му преостанува да процени дали е поголема штетата од необјавувањето на информацијата или од нејзиното објавување, односно од нејзино декласифицирање и со тоа да се овозможи информацијата да биде достапна за јавноста.²⁶ За да се постигне овој баланс потребна е едукација на имателите (како за класификација на информациите така и за значењето на јавниот интерес), искуство во менаџирањето со информациите и безбедносна култура.

Во Законот за класифицирани информации, исто така, постои одредба која оди во прилог на заштита на јавниот интерес. Имено, во член 20 од Законот се вели дека „информацијата која е одредена со степен на класификација нема да се смета за класифицирана информација ако со неа се прикрива кривично дело, пречекорување или злоупотреба на функцијата или некој друг незаконски акт или постапка“. Слична одредба постои и во Законот за пристап до информациите од јавен карактер. Во член 38 е предвидено дека „се ослободува од одговорност вработен во државната администрација кој ќе даде заштитена информација, доколку таа е од значење за откривање на злоупотреба на службена положба и коруптивно однесување...“. Овие одреби се заштитен механизам кој законите ги прават компатибилни со меѓународните норми во оваа област.

²⁶ Неодамна во средствата за јавно информирање беше објавена веста дека во САД се објавени одредени доверливи информации на Пентагон за Ирак врз основа на нивниот Закон за слободен пристап до информациите.

Искуствата покажуваат дека е многу тешко да се достигне посакуваното ниво на транспарентност ако нема модерна администрација која функционира според јасни правила, имплементирана од страна на едуциран персонал, поддржана од информатичка технологија и под постојан надзор. Транспарентноста не може да се достигне само со еднострана ангажираност. Потребни се паралелни напори на полето на легислативата, образованието и селекцијата на персоналот и во воспоставувањето модерни информатички системи.

Само луѓето кои ќе постават прашања и оние другите кои ќе прифатат дека општеството има легитимно право да знае за политиката која ја спроведува безбедносниот сектор, нејзината имплементација, ресурсите, нејзината ефективност и ефикасност, се тие коишто се подготвени да обезбедат транспарентност и да ги искористат можностите што таа ги дава. За да се биде ефикасен и ефективен, системот на селекција и унапредување на персоналот треба да биде транспарентен. Тоа подразбира ефикасност на „второто“ ниво на транспарентноста - менаџментот со ресурси, особено менаџментот со човековите ресурси. Персоналната политика што се темели на објективни оценки, поврзана со имплементацијата на легислативата и другите нормативни акти во духот на реформите и транспарентноста, ќе обезбедат поволна средина за градење на транспарентноста. Персоналната политика базирана на „пријателство“, лични контакти, „фамилијарност“ ја уништува околината за имплементирање на транспарентноста.

Транспарентноста е невозможна без соодветен пристап до сигурна база на податоци. Денес две најважни карактеристики на современиот свет се комплексноста и брзината. Без модерна информатичка технологија е невозможно да се следат донесените одлуки, уште помалку да се анализираат и да се синхронизираат, односно да се надгледуваат и да се контролираат. Дури и добро мотивираниот и едуциран персонал не може да создаде околина за транспарентност без ефикасен систем на публикување на податоците за јавноста во реално време, следејќи ги внатрешните правила за заштита на класифицираните информации.

Улогата на невладиниот сектор, во транспарентноста на работата на безбедносниот сектор, исто така не треба да биде потценета. Воспоставување практика за годишен преглед и оценка на нивото на транспарентност во безбедносниот сектор со евалуацијата на специфични случаи во голема мера ќе придонесе за развојот на култура на транспарентност и поддршка од парламентот и меѓународните организации.

Заклучок

На Република Македонија ќе ѝ биде неопходно во догледно време прецизно да го определи вистинскиот однос помеѓу потребата на општеството да биде информирано за работата на безбедносните служби и другите органи коишто создаваат класифицирани информации и потребата од заштита на одредени информации кои се од интерес за националната безбедноста на државата. Во нагласената желба за поголема транспарентност, што особено доаѓа до израз во невладиниот сектор, може да се обелоденат одредени информации со кои може да се предизвика штета на националните интереси на државата. Од друга страна, ако имателите на информации се многу рестриктивни и вршат прекласификација на информациите, тогаш може да се загрози јавниот интерес, кој е секогаш од променлив карактер. За да се најде вистинскиот баланс потребна е демократска практика и безбедносна култура на што поширока основа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Slaveski Stojan, *Security of information – precondition for membership of the Republic of Macedonia to NATO*, in Macedonia in NATO, Ministry of Defence of the Republic of Macedonia, Skopje, 2003.
2. Стајик Миодраг, *Безбедноста и заштитата на класифицираните информации кои се чуваат, обработуваат и пренесуваат преку комуникациско-информатички системи*, Современа македонска одбрана, бр.11, јуни 2005.
3. Banisar David, *Comments on Legal regulations on Access to Information and State Secrets in Albania*, The Representative on Freedom of the Media/OSCE, <http://www.privacyinternational.org/foi>
4. Hans Born and Ian Leigh, *Making Intelligence Accountable: Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies*, Publishing House Parliament of Norway, Oslo, 2005.
5. Тоби Мендел, *Слободен пристап до информации: Споредбен правен преглед*, ПРО МЕДИА, Скопје, 2004 година.
6. Ристо Шанев, *Законој за класифицирани информации - новина во нашето законодавство*, Одбрана бр.96, април 2004, стр.16-17.
7. Утрински весник, 19-20 ноември 2005.
8. Дневник, 19 ноември 2005.

РАЗВОЈ НА ПОВЕЌЕЦЕВНИТЕ „ГАТЛИНГ“ ОРУЖЈА ВО СВЕТОТ

Драге ПЕТРЕСКИ, Росе СМИЛЕСКИ

Воена академија "Генерал Михаило Апостолоски" - Скопје

Наќе БАБАМОВ

Машински факултет - Скопје

Апстракт: Повеќецевниите „гајлинџ“ оружја од моментиот на нивноото создавање и ставање во функција во воените структури предизвикаа големо воодушевување и задоволство кај воените стручњаци до денешен ден. Во итудот станува збор за историскиот развој на овие оружја познати по имеото на нивниот конструктор д-р Гајлинџ од САД, сè до денешниите современи повеќецевни митралези и повеќецевни лесни топови кои се среќнуваат како формациско воено оружје кај современиите воени воздухоплови. Прејстивавени се повеќецевни современи оружја кои се користат во светот со нивниите борбени и технички карактеристики од каде може да се воочат предностите и борбениите можности со кои иленат овие класични оружја. На крајот од овој итуд е направен заклучок и дадени се правците на развој на современиите повеќецевни оружја.

Клучни зборови: Гајлинџ оружја, оружје за воздухоплов, брзина на гаѓање, број на цевки, движечка сила.

DEVELOPMENT OF MULTIPLE GATLING GUNS IN THE WORLD

Abstract: From the early beginning innovations and becoming a part of military structure up to today, Multiple Gatling guns showed good results in practice and satisfaction between military professional persons. The name of these guns is given according to their constructor, Dr. Gatling (USA). In this paper is covered historical development of these guns up to modern multiple guns and modern multiple light-weight cannon, which can be met as a military weapon at modern aircrafts.

Shown are multiple modern guns, which are in worldwide usage. Also, their fighting and technical properties are given in the same Table. From these data, one can find advantages and fighting capabilities of these weapons.

Conclusion follows at the end of this paper. Also, there are given directions of development of modern multiple weapons.

Key words: Gatling guns, aircraft gun, firing rate, number of barrels, power source.

Вовед

Современото автоматско оружје во поголем број случаи мора да има голема брзина на гаѓање. Ефикасноста во уништувањето на целта во прв ред зависи од брзината на гаѓање, калибарот на проектилот, почетната брзина на проектилот, точноста во нишањењето и сл. Конструкторот при анализа и избор на тие карактеристики треба да бара оптимално решение при создавање на автоматските системи со голема брзина на гаѓање, се стреми да тежи кон обезбедување минимално време на траење на циклусот.

Максималната можна брзина на гаѓање изразена преку бројот на истрелани куршуми во минута е $n_{\max} = 60/T_{\min}$ каде T_{\min} е минимално можно време на циклусот на работа на автоматиката изразено во секунди. Времето на траење на циклусот на работа на автоматот е:

$$T_c = \tau + t_f + t_p + t_u + t_h$$

каде е:

τ - време на горење на капислата;

t_f - време на врежување на проектилот (време на форсирање);

- време на движење на проектилот по водиптетото;

t_u - време на работа на механизмот за активирање и истрелување;

t_h - време на работа на механизмот за донесување и внесување на куршумот (механизам за хранење);

t_p

Идеално минимално можно време на траење на циклусот T_i ќе биде при $t_h = 0$. Кај современите автоматски оружја големината на минималното време на траење на циклусот е $T_i = 0,003 - 0,004s$, што одговара на идеалната теоретска брзина на гаѓање $n_i = 60/T_i$, од 15000 до 20000 проектили во минута.

Заради остварување на автоматската стрелба мора да работи некаков механизам за хранење на оружјето, чие време на работа е ограничено со максимална дозволена брзина на механизмот кој работи во најтешки услови. Времето на работа на механизмот за хранење се одредува по равенката

$$T_h = \frac{X_h}{\xi V_{doz}}$$

каде е:

X_h - вкупен пат на избраниот механизам за хранење при хранењето;
 V_{doz} - максимално дозволена брзина на движење на избраниот механизам за хранење;

ξ - коефициент кој зависи од конструкцијата на механизмот за хранење и од

карактерот на промената на преносниот однос $V_{sre}/V_{doz}, (0 < 1)$.

За зголемување на брзината на гаѓање на конструкторот му стои на располагање смалување на времето на донесување и внесување на куршумот-време на работа на механизмот за хранење. Во Табелата 1 е дадена големината на траење на поединечните активности од кои се состои времето на хранење на оружјето t_h за најчесто применувани шеми на автоматско оружје.

Табела бр.1 Составни елементи на времето на хранење

Р.бр.	Активност	Релативно време на траење на активност во однос на циклусот	
		t_i / T_c	$\%_{cp}$
1.	Донесување на куршумот	0,18 - 0,58	38
2.	Извлекување и исфрлање на чаурата	0,11 - 0,57	34
3.	Внесување на куршумот	0,07 - 0,3	18
4.	Отворање на затвораот	0,012 - 0,04	2,4
5.	Затворање на затвораот	0,05 - 0,02	3,4

Оваа табела покажува дека кај обичните шеми со постепено движење на деловите кои „трзаат“ најдолго траат три активности: донесување на куршумот во приемникот, извлекување и исфрлање на чаурата и внесување на куршум во лежиштето. За зголемување на брзината на гаѓање, конструкторот може да користи неколку можности:

1. Зголемувањето на брзината на гаѓање може да се оствари со скратување на патот на подвижните делови, со смалување на празните одови, со скратување на времето на извлекување на чаурата итн.

2. Зголемување на брзината на гаѓање е можно со зголемување на брзината на движење на подвижните делови. Меѓутоа тоа зголемување е ограничено со дозволената брзина на сударот на елементите.

3. Зголемувањето на брзината на гаѓање може да се оствари и со намалување на масата на деловите кои „трзаат“, меѓутоа таа можност е ограничена со цврстината на елементите и со сигурноста на работата на механизмот.

Со анализа на работата на автоматиката се покажало дека намалување на времето на хранење е можно при паралелно изведување на потребните активности во циклусот. Ако активностите донесување, внесување, извлекување итн. се изведат паралелно наместо сериски, времето кое се троши на нивно извршување значително се намалува. Таквите автоматски оружја кои се базираат на принципот на паралелни активности во циклусот се веќе конструирани и во денешно време се повеќе се применуваат како авионски и противавионски оружја. Во овие системи кои работат на принципот на паралелни активности спаѓаат повеќецевните оружја и оружјата со повеќе лежишта за куршуми. Познато е дека за хранење на оружјето треба да се отвори цевката, да се извлече и исфрли чаурата, да се донесе куршум во приемникот, да се внесе куршум во лежиштето, да се затвори цевката и да се изврши наредно истрелување. Овие активности може да се извршат на различни начини, па според принципот на хранење автоматското оружје може да се подели на следниве групи:

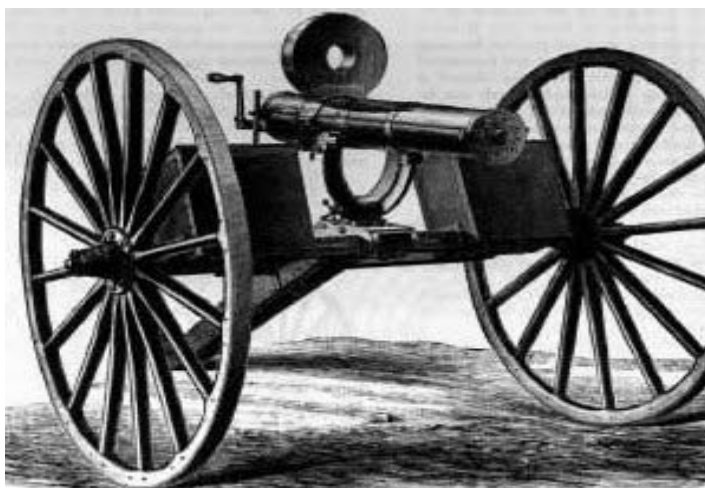
- едноцевно оружје;
- повеќецевно оружје;
- едноцевно оружје со повеќе лежишта на куршуми.

Развој

Авионските топови кои се со калибар од 20 до 30 мм мора да имаат што е можно поголема брзина на гаѓање и што помала маса, па ако се зголеми бројот на автомати на еден носач би се зголемила и масата на истиот. Овде конструкторите се среќаваат со проблемот за зголемување на брзината на гаѓање со помош на едновремено одвивање на повеќе операции во циклусот. На овој начин се тргнало кон создавање на повеќецевните системи каде не се работи за просто обединување на неколку автомати во еден блок, туку се работи на создавање на повеќецевни системи со органски поврзана автоматика.

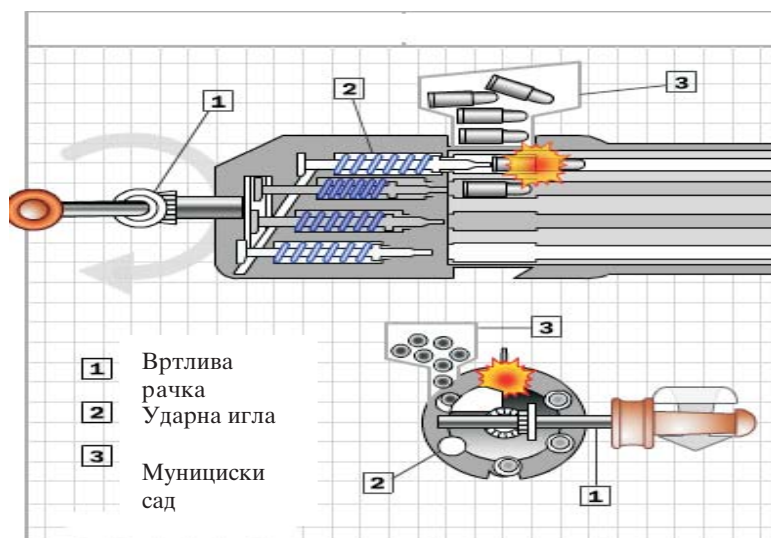
Да се вратиме назад, во 1862, маркантната личност д-р Ричард Џордан Гатлинг од САД патентирал за индустриско производство оперативен повеќецевен механички митралез, еден од повеќе успешно направените и применети во воените формации. „Гатлинг“ оружјата обично имаат 6 до 10 цевки, монтирани во вртлив цилиндер. Кога рачката се врти, оружјето се ротира заедно со снопот од цевки. Секоја цевка има свој сопствен затворац, кој го комплетира потполно повторното полнење за едно вртење на снопот на цевки.

 t_h

Сл. 1 Оригинално „гајлинџ“ оружје од 1839 год., работи на принцип на рачно вртење на цевките со помош на рачката.

Овој начин на конструкција и работење во тоа време резултирал со брзина на оган поголема од 200 проектили во минута, со кое бил постигнат доволно добар успех во ерата на единична стрелба.

Сл. 2 Начин на функционирање на повеќецевно „гајлинџ“ оружје

Сл. 3 Реална ситуација на дејство на „гајлинг“ миниоружје

Првите митралези од овој тип на оружје стекнаа голема распространетост и популарност, се состоеја од шест до десет цевки позиционирани во цилиндер. Секоја од овие цевки има свој затворач и ударна игла за иницирање на капислата. За ракување на оружјето и отворање на оган од него, мора да се врти рачката, која ги врти цевките заедно со цилиндерот. Секоја цевка со своето кружно движење кога ќе дојде под муницијскиот сад за полнење во нејзе се става нов куршум. Автоматиката на ова оружје може да ја задвижува и електромотор. Во внатрешноста на сандакот на оружјето ротира блок на цевки и затворачи. Движењето на затворамот назад и напред се остварува со движење на испустот на затворамот по профилираните жлебови во сандакот. До истрелување доаѓа кога цевката се наоѓа во горна положба.¹

Со автоматизирањето во работењето овие оружја станале се повеќе оперативни, но еден период до пред 1940 година „гатлинг“ средствата биле малку заборавени. Во тоа време, динамиката на воздухопловите во воздушните борби станала многу голема, така што еднаквото брзо пукање со конвенционалните митралези станала голема потреба и потреба за исфрлање на голем број проектили за многу кратко време при средбите со непријателските авиони. Овие потреби го исфрлија познатиот проект на

¹ Hogg Ian, Janes Guns Recognition handbook, Collins, 2002.

повеќецевното „гатлинг“ оружје наречено „вулкан“, ова оружје беше наменето за супербрзо пукање при воздушните борби за потребите на Воздушните сили на САД. Проектот бил раководен од General Electric Co. Првите тестови биле направени во доцните години на 19 век, и имале со електрично управување наместо рачно управуваната рачка за вртење. Овој непосреден технички напредок обезбедил брзина на гаѓање од околу 4000 куршуми во минута, која била многу импресивна бројка во тоа време. Напредокот во развојот на индустријата резултирал во некои успешно реализирани експерименти во 1956 година, 6 цевниот 20 мм Т171, електрично управуван стана службено прифатено оружје за воените воздухоплови означено како М61.² Ова оружје може да пука со брзина на гаѓање од 4000 до 6000 проектили во минута. Овој успех е можен со прифаќање на фактот за постоење на повеќе цевки, додека брзината на гаѓање за една цевка е околу 1000 проектили во минута или помалку. М61 стана главно авионско оружје во САД, исто така беше користено како копнено противвоздушно оружје со ознаки М161 и М163 „вулкан“. Морнарицата исто така го става во функција ова оружје означено како „вулкан“-Phalanx CIWS.³

Вулкан под крилото на авионот

За време на Индо-Кинеските недоразбирања во 1960, САД ги обезбеди своите армиски хеликоптери за борба против пешадијата со дополнителна огнена сила. Овие идеи резултираа во краток временски период General Electric

² <http://www.pyrkal.gr>

³ <http://www.revistanaval.com>

да дизајнира М61 „гатлинг“ оружје со калибар 7,62X51 mm НАТО муниција. Познато како М134 миниоружје (Minigun), можеше да отвори оган со брзина на гаѓање од преко 4000 проектили во минута, и наскоро се создаде тип на оружје со можност да се постави на хеликоптер.⁴ Беше поставено под кабината на пилотот и под крилото на јуришниот хеликоптер АН-1G кобра, а на вратата за влез на транспортниот хеликоптер УН-1 Ниеу, и на многу други хеликоптери и воздухоплови, вклучувајќи го фамозниот авион како А/С-47 и А/С-119.

Вообичено, АН-1G кобра носи еден или два „гатлинг“ миниоружја под пилотската кабина, со 2000 или 4000 куршуми муниција. Хеликоптерот УН-1 може да носи една или две миниоружја на различни места прикачени со 12000 проектили муниција ставени на располагање за моментно дејство по непријателот.

Со воведувањето на муницијата со калибар од 5,56 мм во воена употреба, Американците се потрудија од „гатлинг“ миниоружјето да создадат оружје, познато како ХМ-214 микрооружје (Microgun).⁵ Ова оружје има 6 цевки со калибар од 5,56 мм, електрично е управувано и може да отвори оган со брзина од преку 10000 проектили во минута. Калибарот 5,56 мм беше слабо применет за дејство на цели од воздух-земја или земја-воздух (противвоздушна одбрана). Во пешадијата МикроГатлинг оружјето скоро и не беше ставен во функција, комплицирано и дејствува со многу голема брзина на оган и има голема реактивна сила, која при потполно дејство со оган изнесува преку 110 кг со ова оружје.

Сл. 5 „ганиган“ М134 поставен на јуришен хеликоптер УН-1 Гро

⁴ <http://www.fas.org/man/>

⁵ <http://www.thesupplybunker.net/weapons>

Сл. 6 „Чудовиштиџе“ GAU-8/A 30 мм со 7 цевки

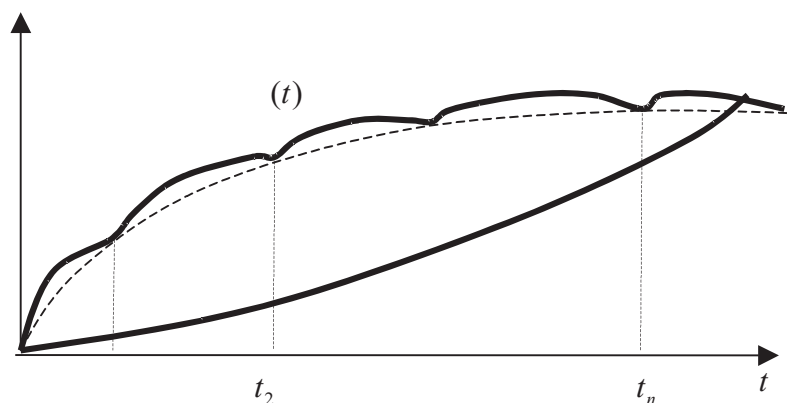

иосиавен на авионоиј A10

САД, исто така, изградија соодветен број други „гатлинг“ типови оружја дизајнирани на принцип на гасна комора со калибар од 20 мм, 25 мм и 30 мм повеќецевен лесен топ GAU-8/A со име „чудовиште“, показан на Сл.7, со можност за поставување на A10 воздухопловот.⁶ САД не е единствена земја во експлоатацијата на „гатлинг“ идејата за овој тип на оружја. Русите вградија

⁶ <http://www.fas.org/man/dod-101/sys/ac/equip/gau-8.htm>

на неколку воздухоплови ваков тип на оружја. За хеликоптерите користат 4 цевни митралези со калибар од 7,62 мм и од 12,7 мм, а за воените авиони користат 23 мм и 30 мм повеќецевни оружја.^{7/8} Некои повеќецевни 30 мм типови оружја Русите го употребуваат на воените бродови, но со недоволно голема далечина на гаѓање.

Сл. 8 Криви $\varphi = \varphi(t)$ за блок цевки на повеќецевен тип

Повеќецевните системи имаат доста сложена конструкција и по правило релативно голема маса. На Сл.10 се дадени графици за промена на аголната брзина на блокот цевки при секое истрелување и законот за промена на аголот на ротација на блокот цевки. За повеќецевните оружја карактеристично е што не е потребно да се прекине ротацијата на цевките за време на истрелувањето како во случај кај револверското оружје каде барабанот застанува за време на истрелувањето.

⁷ www.zid.ru/en/products/military/gsh23.html

⁸ <http://www.zid.ru/en/products/military/gsh30.html>

Модерни „гатлинг“ оружја

Табела: Модерни „гатлинг“ оружја со основни податоци

Модел	Потекло	Калибар	Бр. на цевки	Брз. на оган пр/мин	Сопс. тежина на оруж	Движечка сила	Долж.	Макс. повратна сила
XM214 Microgan	САД	5,56 mm НАТО	6	преку 10000	15 kg	електр.	0,69 m	110 kg
M134 Minigan	САД	7,62 mm НАТО	6	4000-6000	18,8 kg	електр.	0,8 m	120 kg
GShG-7,62	Русија	7,62x54 mm R	4	6000	19 kg	барутни гасови	-	120 kg
YakB-12,7	Русија	12,7x108 mm	4	4000-5000	45 kg	барутни гасови	-	520 kg
GAU-19/A	САД	12,7x99 mm	3	1300	64 kg	електр.	1,37 m	120 kg
M61 Vulkan	САД	20 mm	6	преку 6000	114 kg	електр. или хидраул.	1,83 m	-
GSh-6 23M	Русија	23 mm	6	10000	73 kg	барутни гасови	-	-
GAU-12/U	САД	25 mm	5	4200	120 kg	пнеуматик	-	-
GSh-6 30	Русија	30 mm	6	6000	149 kg	барутни гасови	-	-
GAU-8/A	САД	30 mm	7	1800 или 4200	281 kg	хидраул.	2,9 m	> 4 ton

Клучната предност на модерните, функционални и моќни Гатлинг тип на оружја, е екстремно големата брзина на гаѓање, вообичаено од 4000 до 6000 проектили во минута, понекогаш повеќе од 10000-12000 проектили во минута. Оваа брзина на гаѓање е потребна за уништување на цели кои се многу подвижни и динамични, а кога даденото време за акција е многу кратко. Таквите цели се во најголем број случаи воени авиони и хеликоптери, или, пак, цели на земја гаѓани од воен воздухоплов. Повеќецевните системи се релативно комплексни, прилично тешки и бараат надворешна движечка сила за активирање (електрична, воздушен притисок или хидраулика). Има неколку самоподвижни (со помош на барутни гасови) „гатлинг“ типови на оружја, но тие се пообемни и потешки во однос на сродните едноцевни оружја. Важна карактеристика на „гатлинг“ оружјата, која е битна за воздушни борби е времето потребно за активирање на ова оружје за дејство со огромна брзина на гаѓање по притискање на соодветното копче. За М61 „вулкан“ за готове за оган е потребно време од околу 0,4 секунди .

Заклучок

Од претходно кажаното за повеќецевните оружја можеме да ги извлечеме следните карактеристики:

- Развојот на самата конструкција се базира на принципите кои овозможуваат паралелни активности во циклусот на работење на автоматиката на оружјето;
- Зголемена брзина на гаѓање заради големата динамика на целите во воздух и брзата промена на борбената ситуација, што бара брза подготовка и отворање на оган;
- Голема точност и прецизност со цел да се зголеми ефектот, што гарантира поголема веројатност на извршување на борбените задачи со помала потрошувачка на муниција;
- Високо ниво на техничка сигурност при ракувањето;
- Лесно и ефтино одржување.

Покрај споменатите правци на развој се испитуваат и многу други потенцијални можности за понатамошно усовршување на техничките и борбените елементи на современите повеќецевни оружја.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Hogg Ian, *Janes Guns Recognition handbook*, Collins, 2002.
2. Bonds Ray, *The Illustrated Directory of Modern American Weapons*, Motorbooks International, USA, 2002.
3. Hoog V. Jan, *Machine Guns*, Krause Publications, 2001.
4. G.M. Moss, D.W. Leeming, C.L. Farrar, *Military Ballistics*, London – UK, 1995.
5. Д.Петрески, Динамичка анализа и компјутерска симулација на осцилаторните движења на механизмите кај автоматските оружја, докторска работа, Скопје, 2005.
6. <http://www.thesupplybunker.net/weapons>
7. <http://www.pyrkal.gr/medium>
8. <http://www.wpaafb.af.mil>
9. <http://www.periscope1.com>
10. <http://www.fas.org>
11. <http://www.shipunov.com>
12. <http://www.world.guns.ru>
13. <http://www.aviation.ru>
14. <http://www.globalaircraft.org>
15. <http://www.atk.com/defence>
16. <http://www.hill.af.mil>
17. <http://www.military.cz/usa/air>
18. <http://www.longcamp.com>
19. <http://www.spartacus.schoolnet.co>
20. <http://www.army.mod.uk>

ВНАТРЕШЕН ЕКСТРЕМИЗАМ И ТЕРОРИЗАМ

Милан Милошевиќ

Полициска академија, Белград

Апстракт: Во илудој се анализирани внатрешниот екстремизам и тероризам од аспект на оние нивни манифестации кои најсериозно до загрозуваат уставниот поредок и безбедноста на државата или на друг соодветен ентитет. Конкретно, согледани се поимот и разграничувањето на внатрешниот екстремизам со сродните појави на загрозување на националната безбедност, постојат формите на манифестирањето на внатрешниот екстремизам и тероризам, односно поединечни акти на насилство (апоениати, гребнувања и сабоиажи), како и најважните форми на организирање на носителите на внатрешниот екстремизам и тероризам - феномените на илегални организирани собири (групи и организации) и одметништво. Најпосле, бидејќи е евидентно дека илудоствојо на која било форма на меѓународен тероризам дејствува охрабрувачки и на сите внатрешни екстремисти и терористи, најкрајко е укажано и на разликата помеѓу внатрешниот екстремизам и тероризам и тероризмот со меѓународно значење (илуднационалниот тероризам).

Клучни зборови: внатрешен екстремизам и тероризам, апоениати, гребнување, сабоиажа, илегално организирање, одметништво.

INTERNAL EXTREMISM AND TERRORISM

Abstract: In this paper, the author analyzes internal extremism and terrorism from the point of view of their manifestation which seriously jeopardized constitutional order and security of state or any other appropriate entity. Specifically, the author takes into consideration the concept and determination of internal extremism and terrorism from similar manifestations that jeopardize national security, then forms of demonstration of internal extremism and terrorism, that is to say, individual acts of violence (assassination, kidnapping and sabotage), as well as the most important forms of organizing internal extremism and terrorism-the phenomena of illegal organized groups and organizations and outlawry. Finally, since it is evident that the presence of any kind of international terrorism, encourage all internal extremists and terrorists, it is pointed on the difference between internal extremism and terrorism, and international terrorism (transnational terrorism).

Key words: internal extremism and terrorism, assassination, kidnaping, sabotage, illegal organisation, outlawry.

1. Поим и видови екстремизам и тероризам

Терминот „екстремизам“ (лат. *extremum*, што значи крајност, исклучивост) е синоним за едностраност, исклучителност, непомирливост и нетрпеливост, додека под политички екстремизам подразбираме сфаќања и однесувања кои суштински и значително отстапуваат од конвенционалните, општествено прифатливи политички ставови и однесувања. Во согласност со тоа може да се заклучи дека екстремизмот во поширока смисла на зборот, ги опфаќа сите политички сфаќања и однесувања (на поединци, групи и организации) кои драстично отстапуваат од она што е прифатливо, легално и легитимно во политичките односи и борби во едно демократско општество. Во потесна смисла, под **екстремизам** се подразбира подготвеност за употреба на насилство и воопшто на најгруби методи и средства поради остварување на сопствени политички цели¹. Ваквите однесувања редовно предизвикуваат сериозни политички и безбедносни проблеми во секое општество.

Како особено негативна и за општественото уредување во целина разорувачка појава, екстремизмот во практиката различно се манифестира. Најопшто, видовите на манифестирање можат да се поделат на: 1) клершовинизам и верски фанатизам (екстремизам во меѓуверските односи); 2) екстреман национал-шовинизам (екстремизам во меѓунационалните односи); 3) регионален партикуларизам и сепаратизам; и 4) тоталитаризам (екстремизам од редовите на тоталитарните и антидемократските политички организации и движења). Со право се смета дека секој политички екстремизам претставува негација на демократската уставна држава, без оглед на тоа како се манифестира во практиката (расизам, национал-шовинизам, ксенофобија и сл.)².

Политичките екстремисти воопшто користат многубројни постапки, методи и средства за остварување на своите цели. Иако не исклучуваат ни употреба на легални методи и средства, тие најчесто користат незаконски средства, кои, во суштина се сведуваат на разни форми на политички криминалитет. Некои автори сметаат дека екстремизмот првенствено се манифестира во форма на *авантюризам* - земање заложници, грабнување авиони, уништување на политички мети и сл³. Целта на таквите акции е да се

¹ Илић Предраг, „Унутрашњи екстремизам и тероризам“, во: Савић А. и др., *Основи државне безбедности*, Београд, Образовно-истраживачки центар, 1998, стр. 73.

² За поимот и видовите на манифестирање на политички екстремизам види: **Nolen Diter** (ured.), *Politološki riječnik: Drava i politika* (prevod), Osijek itd. : Panliber, 2001, str. 310-314.

³ Subramanijan S. I, *human rights and police*, Hyderabad: Assosiation for Advancement of Police and Security Science, 1998, p. 142, 143.

испровоцира државата да реагира со прекумерна сила за да демонстрира дека владее со целата ситуација. Во такви ситуации дел од популацијата кој не е поврзан со извршителите на политичкото насилство доживува трауми и развива своевидна нетрпеливост кон државните органи. Поради тоа, тие не соработуваат со властите во настојувањата да се совлада насилството, туку често пружаат поддршка на екстремистичките елементи. Вака сфатениот авантуризам прераснува во повисока форма на *политички екстремизам*, за кој е карактеристично пропагирањето на идејата дека до власт се доаѓа само „преку цевката на оружјето“ и во залудноста на демократскиот поредок.

Покрај легалните политички средства екстремистите во реализацијата на своите намери користат и други средства, како што се субверзивната пропаганда и соработката со странски разузнавачки служби и со други странски политички субјекти (организации на политички емиграции, меѓународни терористички организации и др.). За носителите на екстремизмот е карактеристично и разузнавачкото дејствување за институциите на политичкиот систем на државите чиј, со устав утврден, поредок го загрозуваат. Основна цел на тоа дејствувањето е во функција на контраразузнавачко делување, т.е. офанзивен продор во споменатите институции поради доаѓање до податоци за тоа колку тие институции знаат за самите екстремисти. Останатите цели главно се врзани за потребите на пропагандно-психолошкото дејствување на екстремистите, односно за обидите за компромитирање на претставниците на системот, за внесување недоразбирање, забунување и поттикнување на нелојална конкуренција внатре во институциите на системот, односно за негово „ангажирање“ сам со себе, а не со борбата против екстремистите. Присутна е и соработка со носителите на класичниот криминалитет во земјата и во странство, поради доаѓање до материјални средства, оружје и вршење на терористички и други екстремистички акции.

Од овој степен политичкото насилство прераснува во *тероризам* („ставање на луѓето во состојба на страв од смртта“). Во најширока политичка смисла, тероризмот се сфаќа како метод на политичка борба за кој е карактеристична употребата на систематско насилство сведено на интимидација (заstraшување) на противникот и кршење на неговиот отпор. Во таа смисла и самиот термин тероризам претставува кованица составена од зборовите „терор“ (од францускиот збор *terreur* кој значи сеење страв) и суфиксот „изам“. Можеме да заклучиме дека **тероризмот** претставува плански акт на насилство или на закана со примена на насилство кое го преземаат одредени општествени групи со цел да влијаат на општествениот и политичкиот живот на една заедница во насока на освојување или зачувување на власта.

Суштината на тероризмот е во планското инструментализирање на насилството кое има за цел со т.н. ефект на резонанса да предизвика страв и несигурност, да ги охрабри истомислениците, а да ги анимира неутралните. Поради тоа, секој терористички акт претставува своевидно „пропагандно дело“ кое го промовираат актерите, т.е. прифаќаат одговорност за неговото извршување. Всушност, екстремистите како политичко малцинство сакаат да го натераат мнозинството од популацијата да ги прифати нивните барања, притоа служејќи се со терор при што атентатите и користењето на мини и други експлозивни направи се користат за предизвикување паника во јавноста. Со загрозувањето на нормалниот живот на луѓето, јавното мислење постепено ја губи довербата во способноста на државните органи. Создадената психоза на страв кај популацијата често ја користат и аполитичките (криминални) групи за вршење на криминални активности под закрилата на терористите. Ако во овие фази доживеат успех, политичките екстремисти пристапуваат кон *бунџи*, т.е. планираат и изведуваат организирана вооружена побуна⁴, која најчесто има за цел *сецесионизам*, под што се подразбира губење на административната и на политичката контрола на државата над делот од својата територија.

Според тоа, тероризмот, како сложена општествено-политичка појава, се појавува во различни видови, кои можат да се класифицираат според различни критериуми. Сепак, несомнено најважната поделба на тероризмот е на внатрешен и меѓународен, а се заснова на локацијата на дадена терористичка акција, но и на државјанството на извршителите и жртвите. Внатрешниот тероризам е ограничен само на една земја, бидејќи терористичката акција се одвива на територијата само на една земја и сите нејзини учесници се државјани на иста држава. Во таквите акти спаѓаат на пример деветте случаи на подметнати експлозивни направи од страна на албанските сепаратисти во Приштина од октомври 1982 до март 1984 година, потоа, познатиот бомбашки напад на десничарските милитанти во Оклахома (Oklahoma City Bombing) и нападот на религиозните екстремисти со отровен гас во токијското метро - двата во 1995 година, итн.

Меѓутоа, внатрешниот тероризам по правило добива карактер на меѓународен тероризам, бидејќи овие терористи повремено добиваат помош и поддршка од некои други држави, напаѓаат цели во странство, загрозуваат меѓународно заштитени објекти и сл. За меѓународен тероризам станува збор

⁴ За некои аспекти вооружена побуна види нпр.: Bevilacqua A. C., „Intelligence and Insurgency“, in: *Marin Corps Gazette*, No. 1 (1976), pp. 40-46; Петковиќ Милан, „Побуна и сецесија“, во: *Војно дело*, бр.4-5 (1997, стр. 189-200; Микиќ Слободан, „Граѓански ратови“, во: *Савремени проблеми рајне вештини*, бр. 36-37.

тогаш кога терористичката акција се одвива на териториите на две или повеќе држави, кога нејзините актери се државјани на две или повеќе држави, како и кога објектите опфатени со таа акција се во сопственост на две или повеќе држави или соодветни ентитети. Во врска со тоа се смета дека поимот меѓународен тероризам се однесува на секој напад на некое со меѓународно право заштитено добро. На пример, познато е дека т.н. писма-бомби сами по себе ги загрозуваат меѓународните поштенски комуникации. Со самото тоа ваквите акции, според меѓународното право, се сметаат за акти на меѓународен тероризам, без оглед на тоа кој ги извршил и со какви конкретни цели, намери и мотиви биле определени⁵.

Најпосле, меѓународниот тероризам начелно може да се подели на транснационален и меѓународен тероризам. Ваквата класификација е можна првенствено врз основа на аналитичките мерила, чија крајна цел е да го расветли дејствувањето на тероризмот во меѓународните односи. Меѓународниот тероризам во вистинска смисла на зборот е само транснационален тероризам кој во основа го спроведуваат автономни недржавни субјекти, односно поединци и групи, без оглед на тоа дали уживаат одреден степен на морална или материјална поддршка на една или на повеќе благонаклони влади и на нивните разузнавачки служби (*state supported*), или оперираат без помош на која било влада (*nonstate supported*).

Меѓународниот тероризам воопшто, а особено транснационалниот, неминовно се одразува и на внатрешната безбедност на земјата. Во практиката тоа најчесто се манифестира како помагање и поттикнување на терористички активности на организации на екстремни политички емиграции од страна на други држави. Тука спаѓа и организирање или поттикнување и помагање на терористички активности на поедини национални малцинства од страна на соседни држави (во случајот СФРЈ во овој поглед особено се ангажирани државни структури на НСР Албанија).

Друга форма на манифестирање на меѓународен тероризам на внатрешната безбедност претставува уфрлување на вооружени (диверзантско-терористички) групи на територијата на суверена држава, што е еден од најгрубите и најтешките форми на субверзивни дејства. Кога ваквите групи ќе се најдат на однапред одредена локација, почнуваат да вршат напади

⁵ Упатувањето на поштенски пратки кои содржеле експлозивни направи, за поедини лидери на Советот на Европа, условило создавање на нов мултинационален полициски тим специјализиран за борба против т.н. поштенски тероризам. Тимот е формиран во почетокот на 2004 година во Рим, а во неговиот состав влегоа претставници на Европол, како и на Франција, Грција и Шпанија - земји кои имаат големо искуство во сузбивање на анархистичкиот тероризам.

(препади) на органите на власт, на органите за безбедност, на војската и на полицијата, изведуваат диверзии и вршат други акти на терор.

Најпосле, врз внатрешната безбедност драстично се одразуваат и актите на *и.н. компромисен тероризам*, во смисла на политичко насилство на емигрантски групи или организации, насочено кон цели на државата со која таа група, односно организација не се наоѓа во директен судир (на пример, заземањето на германскиот конзулат и земањето на германските судии за заложници од страна на усташката емиграција), извршени со цел - изнудување на некоја нетактичка отстапка. Во поширока смисла овде спаѓа и пресметувањето на странските служби за безбедност со своите политички противници кои нашле азил во дадената држава, бидејќи таквата форма на манифестирање на меѓународен тероризам негативно се одразува на внатрешната безбедност.

Форми на манифестирање на екстремизмот и тероризмот

Екстремизмот есенцијално го карактеризираат средствата со кои се служи за остварување на политички цели, без оглед на идеолошко-политичката платформа која ја заговара⁶. Најчесто тоа се: вооружени напади на војската и полицијата; грабнување на авиони, бродови, возови и автобуси; киднапирање и земање заложници поради откуп или изнудување на политички и други отстапки; пожари; бомбашки напади, вклучувајќи и „писма-бомби“, „автомобили-бомби“ и терористи самоубијци („живи бомби“), итн. Поаѓајќи од тоа, во поединечни акти на насилство, карактеристични за дејствувањето на поединци и групи луѓе од позиција на екстремизам и тероризам, ги вбројуваме и атентатите, грабнувањата, саботажите и др. (на пример, уфрлување на вооружени групи на територија на странски држави поради извршување атентати, диверзии и слични акции).

Атентат (од латинскиот збор *attenare* што значи да се направи обид за напад на нешто или некој), во своето потесно и најчесто значење претставува смислено убиство или обид за убиство на некоја истакната личност извршен првенствено од политички но, и поради други побуди. Изразот атентат се користи како синоним за политичко убиство на владетели и високи функционери, т.е. за магницид (од латинскиот збор *magnus* - највисок, и *caedere* - да убие). Иако со слично значење се користи и терминот асасинација (од

⁶ На пример, во Германија последниве години изразено преовладува десен екстремизам, но не може да се зборува за дефинитивно исчезнување на левиот екстремизам - дури значаен сегмент на политичко насилство е резултат на директна конфронтација помеѓу левите и десните екстремисти.

англискиот збор *assession*), под кој се подразбира секое смислено убиство на граѓани или функционери од кој било ранг со политички побуди. Според тоа, поимот атентат е значително потесен од поимот политичко убиство.

Основната цел на ваквото дејствување е со физичко елиминирање на лицето кое врши одредена општествена и државна функција да се загрози со устав утврдениот поредок и безбедноста на земјата. Истото може да биде организирано и изведено од страна на едно или повеќе лица. Објектот на нападот е одреден со замислата на извршителот, т.е. е директно поврзан со политички, национални, верски и други мотиви на атентаторите. Исто така, извршувањето на атентат објективно е поврзано и со други релевантни елементи на самото извршување - избор на место, време и начин на нападот, можни средства за извршување, круг на можни атентатори и други важни фактори⁷.

Атентатот претставува најстаро и најфундаментално средство на екстремистите и терористите, а како средство за политичка борба е користен во сите историски епохи. Атентаторите отсекогаш се раководеле од процената дека со отстранување на одредена личност ќе ги остварат своите политички цели или барем ќе создадат поповолни услови за нивно остварување. Така, во стариот век, политичкото убиство било вообичаено средство за отстранување на соперникот на престолот, но истовремено е и славено како оправдан и херојски чин доколку со него е отстранет тиранин („тираницид“). За време на ренесансата, атентатите, особено со користење на отров, во Европа стануваат широко прифатено средство во борбата за власт. Во исто време на Блискиот Исток биле исклучително активни и Исмаилистите (*Isma'ili Fedayeen*), фанатични припадници на сектата шиитски муслимани, кои вршењето атентати на високи политички и верски функционери на сунитските муслимани ги сметале за света должност.

Во XIX и XX век продолжила и станала позачестена практиката на убиства на истакнати политички личности и воопшто истакнати претставници на јавниот и културниот живот, најчесто од страна на организирани политички групи и други организации, но и од страна на поединци прогонети од ирационална омраза, одмазда или некоја опсесија. Притоа традиционалните средства за извршување, како што се отровот и ладното оружје (нож, сабја) се напуштени во полза на огненото оружје и експлозивите скоро во сите варијанти

⁷ За атентат и политичко убиство пошироко види: Langemann, Hans, *Das Attentat*, Hamburg: Kriminalistik, 1956; McConnel, Bryan, *Assassination: A compelling study of the world's most notorious and bizarre cases of public murder*, Tiptree, Essex: The Anchor Press LTD, 1969; и сл.

(„огнена машина“, „песочен топ“, „автомобил-бомба“). Овие и други современи средства (ракети и сл.) им овозможуваат на атентаторите да ја загрозат жртвата од поголема оддалеченост, т.е. надвор од дострел на припадниците на службите за обезбедување на личности и објекти. Истовремено, атентатот како субверзивно-неконвенционално дејство широко го прифаќаат и современите разузнавачки служби, така што ова дело станува едно од најчесто користените средства на меѓународниот тероризам.

Грабнувањето (од лат. *raptus* што значи фаќање, насилно одземање) претставува противправно одведување или задржување на некое лице со употреба на сила, закана или измама. Грабнатото лице е во потполна власт на грабнувачот, кој фактички непречено располага со неговиот живот, телесен интегритет и слобода. Настапувајќи од таква позиција, грабнувачот на грабнатиот, или на некое друго лице му поставува барања чие извршување истовремено значи и остварување на целта на грабнувањето, ставајќи му притоа до знаење дека ќе го снајде истото или уште полошо зло, доколку барањата не бидат исполнети. Грабнувањата можат да се поделат на различни видови и модалитети, но најзначајни од современите видови на тој деликт се: киднапирањето, земањето заложници и грабнувањето на превозни средства (авиони, возови, автобуси, бродови). Грабнувањето се смета за еден од најважните облици на т.н. нов криминалитет, што особено важи за грабнувањата извршени од политички побуди. Грабнувачите се поединци или групи екстремисти од различни идеолошко-политички определби кои, меѓу другото, или исклучиво, користат насилство како средство и метод на политичка борба. Тие грабнувањата ги вршат сами или со помош на своите симпатизери, а понекогаш и со помош на членови од други организации. Заложниците, најчесто се земаат од редовите на високите државни службеници, политички функционери и членови на нивните семејства, како и од полициските и од воените кругови. Во неколку случаи киднапирани се дури и шефови на држави (пр. претседателот Габон Леон Мбоа во 1964 година).

Со ескалацијата на меѓународниот тероризам се почесто се киднапираат и странци чија единствена „вина“ е тоа што се граѓани од одредена држава или затоа што се од одредена националност. На пример, само во периодот 1983 до 1986 година, различни терористички групи во Либан грабнувале државјани од САД, СССР, Велика Британија, Франција, Јужна Кореја, Италија, Шпанија, Кипар, Израел, како и Либанци со еврејско и ерменско потекло, а последниве неколку години е слична и состојбата во Ирак.

За ваквите грабнувања е карактеристично тоа дека содржината на барањата е тесно врзана за непосредните (тактички) цели на терористите. Поконкретно, содржината на нивните барања може да биде имплицитно политичка (плаќање откупнина, вооружување, ослободување од затвор на

припадници од сопствената група или други затвореници, или измена на казна на која се осудени и др.). Но, постојат и чисто политички барања - објавување политички прогласи, давање општа амнестија, персонални промени во владата, прогласување независност или самоуправа во одредени делови од државата, итн. Најпосле, треба да се има предвид дека поедини видови и модалитети на грабнувања претставуваат и средство за извршување на тајни субверзивни активности на разузнавачките служби, особено на герилските и противгерилските дејства. На пример, мерката за спречување на герилата, меѓу другото, подразбира и акции на киднапирање и тајни убиства на раководителите на одредено политичко движење („ескадрони на смртта“), мерките на изолација на жителите подразбираат земање заложници и нивно стрелање итн⁸.

Саботажата во најширока смисла го подразбира секое намерно попречување на некој човечки потфат или цел. Во потесна смисла, саботажата е тајна, планска и организирана дејност со која, за пократко или подолго време се дезорганизира, попречува или оневозможува функционирањето на производните, управните и други важни активности, и посредно или непосредно, се продуцираат одредени материјални и политички последици. Саботажата по природата на нештата се врши на прикриен (подмолен) начин така што вршителот создава впечаток на исправен и доверлив работник, но всушност го користи своето работно место за нанесување штети на уставното уредување и безбедноста на земјата. Во таа смисла саботажата е метод кој е карактеристичен за екстремистите.

Зборот „саботажа“ (од франц. *les sabots* што значи клонпи, дрвени чевли) во сегашното значење се користи од XIX век, т.е. од времето на раното дејствување на работничкото движење во Франција, кога работниците намерно ги фрлале дрвените чевли во машините за да можат со запирање на производството да ги принудат работодавачите да ги исполнат нивните барања. Саботажата можат да ја изведуваат само лица кои во вршењето на службената должност или работната обврска имаат директен или индиректен пристап со објектот кој е предмет на нападот. Според тоа, саботер е само оној кој бил обврзан, или се согласил на некое извршување или неизвршување во склоп на службените, работните или други општествени активности, но од политички побуди тоа не го прави како што вообичаено би требало да го прави (*lege artis*), туку постапува несовесно, невнимателно и штетно.

⁸ За киднапирање, земање заложници, грабежи и за модалитетите на политички мотивирани грабнувања во современи услови види Милошевиќ, Милан, *Ошмица: Реликвиј прошлости, злочини будућности*, Горњи Милановац: Дечје новине, 1990, стр. 9-36.

Во практиката се присутни многу облици и модалитети на вршење на ова дело. Најчести се примерите на т.н. физичка саботажа, т.е. дејствување насочено кон оштетување или уништување на средствата за производство, односно на компјутерските и слични системи, потоа значителни количини производи, репроматеријали и суровини, рушење или неквалитетно сидање на градежни објекти и сл. Можни се и посуптилни форми на саботажи, како на пример, внесување на дезорганизација и застој во работата или смислено неизвршување на зацртаните планови во државните органи преку издавање погрешни инструкции, преку упатување на транспортот во погрешен правец, потоа по пат на предизвикување епидемии на заразни болести кај луѓето, кај растенијата и кај животните и сл.⁹. Со забрзаниот развој на информациските технологии се поприсутна е и опасноста од вршење на т.н. логички саботажи на информациските системи по пат на бришење, оштетување или модифицирање на внесените податоци, компјутерски програми и делови од системот итн. Во секој случај, последиците од саботажите можат да бидат многу тешки, иако често настапуваат постепено, па дури и прикриено.

Овој метод на екстремизам многумина го поврзуваат со диверзантското дејствување, поради што е потребно појмовно да ги разграничиме. Всушност, додека диверзантските акции ги вршат поединци или групи кои на објектот којшто е предмет на нападот му приоѓаат од страна, па дури и од странство, саботажата практично може да ја изврши само она лице кое е вработено во тој објект; диверзијата може да се изврши само со активност, по правило долго подготвуван чин, додека саботажата може да се изврши и со неактивност, т.е. со изоставување да се направи нешто што е неопходно; за извршување на диверзантски акции неопходни се експлозив, активни средства за палење, дури и оружје, додека на саботерот ништо од тоа не му е неопходно; додека диверзантот настојува да остане неоткриен, но истовремено неговото дело да се прочуе и да се разгласи во јавност, саботерот настојува не само да остане неоткриен, туку и самата последица од саботажата да ја припише на некој друг фактор (на пример, дека штетата настапила случајно, или поради невнимание, и слични субјективни фактори, или поради неквалитетен материјал, погрешна конструкција, скриени недостатоци на апаратите и сл.).

⁹ Агентот на германската военоразузнавачка служба Абвер во пролетта 1944 година извршил саботажа со уфрлување на бакцили од тетанус во постојните ампули со антитетанус, што предизвикало сигурна смрт на ранетите борци на 34 дивизија на НОВ.

Форми на организирање на носителите на внатрешниот екстремизам и тероризам

Под поимот организирана група луѓе се подразбира свесно здружување поради постигнување на некоја политичка цел. Тие се здружуваат според однапред дефинирани организациски принципи и располагаат со одредени материјални средства за постигнување на посакуваната цел. Конкретната цел на организирањето може да биде различна и во поголем број случаи легална. Меѓутоа, доколку целта на организирањето е поткопување на уставниот поредок, односно насилно рушење на постојната власт, тогаш таквите здруженија по дефиниција се илегални, а по правило и конспиративни. Кон илегално организирање главно се прибегнува тогаш кога во одредено општество е скратен просторот за јавно искажување на расположенијата и ставовите кои се спротивни на владеачките.

Под **илегална група** се подразбира тајно организирана група луѓе кои работат на поткопување на уставниот поредок, во која сите меѓусебно се познаваат и заеднички дејствуваат на реализацијата на поставените цели. Ваквите групи екстремисти своите политички цели најчесто ги дефинираат и обелоденуваат во напишани пароли, размножени и растурени памфлети и сл. Исто така, илегалната група нема јасно дефинирана организациска структура и раководни органи, бидејќи во нејзините рамки сите меѓусебно се договараат за одредени акции и правци на дејствување, а сето тоа значително ја намалува ефикасноста. Всушност, илегалните групи многу ретко имаат програма, правила и слични документи, во кои се дефинирани нивните политички цели. Поради својата бројна состојба и степенот на конспиративност групата реално не е во можност позначително да го загрози уставниот поредок. Поаѓајќи од тоа, органите за безбедност настојуваат да ги откријат членовите на илегалните групи колку што е можно пред пресекот на нивното дејствување, за да се оневозможи вршење на конкретни противуставни активности и да се спречи прераснувањето на групата во илегална организација¹⁰.

Илегалната организација е најмасовната и најорганизираната форма на организирање на политичките екстремисти. На конспиративноста во нивното дејствување ѝ се посветува големо внимание, пред сè поради можноста за „упад“ во организацијата. Во таа смисла, во мнозинството илегални организации се полагаат посебни заклетви или се потпишуваат изјави, а во многу од нив се

¹⁰ За илегалните групи и организации и вооружените групи кои од позиција на албанскиот национализам делувале во Македонија од 1945 до 1987 година види: Батковски, Томе, *Великоалбанската игра во Македонија*, Скопје: НИП „Мугри 21“, 1994.

прибегнува кон исцрпни и долготрајни проверки на идните членови. Тие се следат, се ставаат на проба, им се закануваат со одмазда и убиство во случај на предавство и сл. И покрај највисокиот степен на тајност во дејството, илегалните организации имаат однапред одредени програмски документи (програма, статут, пишани прокламирани цели и сл.).

Од таквите документи, кои обично се појавуваат во вид на памфлети, можат да се видат планираните средства и методи за остварување на целите (прибирање на информации, субверзивна пропаганда, диверзии, саботажи, атентати и грабежи, прибирање на оружје, планирање и изведување на вооружени акции, подигнување на вооружени побуни, и сл.). Материјалните средства за своето дејствување, илегалните организации најчесто ги обезбедуваат со собирање на членарина и доброволна помош од членовите, но значителен дел од средствата се безбедуваат од странски извори, т.е. од емиграцијата и странските разузнавачки служби.

Илегалните организации меѓусебно се разликуваат главно во поглед на организациската структура, која по правило е утврдена со програмата, статутот или некој сличен основачки документ на организацијата. Со оглед на тоа дека во илегалните организации се е подредено на конспиративноста, ни принципите на организирање не се исклучок. Дотолку повеќе, принципите на организирање на илегалните организации во потполност се подредени на зачувување на конспиративноста. Структурата на ваквите организации ја сочинуваат раководните органи (виши и нижи) и ограниците или единиците (основни, најбројни целини). Структурата е ланчана со јасно дефинирани односи помеѓу вишите и нижите делови од организацијата. По правило, односите помеѓу нив се засновани на строг централизам и апсолутна подреденост на нижите елементи на организацијата кон раководните органи. Покрај бројните модалитети, организациската структура речиси на сите илегални организации е заснована на три основни модели, и тоа: систем на тројки (двојки, петорки); систем на ќелии (ограници) и систем на колони, а можно е и организирање со комбинирање на овие системи.

Системот на тројки (двојки, петорки) подразбира дека сите елементи на илегалната организација ги сочинуваат групи од 2-3 лица. Тоа се однесува како на најниските, така и на највисоките нивоа на организацијата, т.е. на вишите органи и на раководните тела. Всушност секој член на организацијата има задача да организира по една тројка (двојка, петорка). Во секоја основна единица постои само еден член кој има т.н. виша врска, поточно којшто е запознат со еден од членовите на вишата тројка (двојка, петорка). Оваа околноста може, но не мора да им биде позната на другите членови. Членовите на повисоката (виша) група знаат за членовите кои им се подредени, но, кон

вишите (раководни) организациски единици се во ист однос како и основната единица кон нив. Тоа претставува гаранција дека евентуално уапсен член може да предаде само уште двајца (еден, четири) членови од организацијата. За ваквиот начин на организација е карактеристично и тоа дека членовите на една тројка (двојка, петорка) не мора да бидат поврзани на територијален принцип.

Системот келии (ограноци) е таков принцип на организирање на илегални организации во кои бројот на членови на основната единица (келија или огранок) не е ограничен. Келиите (ограноците) практично се формираат на територијален принцип со оглед на тоа дека членовите се поврзани со територијата на која живеат или работат (иста улица, село, фабрика, установа, факултет). Припадниците на една келија (огранок) меѓусебно се познаваат, но не знаат кој од нив има врска со повисокото раководство. Се подразбира дека само раководителот на келијата (огранокот) има виша врска. Со оглед на тоа дека овој систем на организирање е од територијален карактер, т.е. дека одредена келија (огранок) се формира на ограничен простор, за ваквиот тип на илегална организација може да се заклучи дека фактички претставува збир на илегални групи кои ги поврзува заедничко раководство. Најпосле, можно е само повисоките (виши) органи на организацијата да се базираат на територијален принцип, т.е. по системот ограноци, а нижите структури да се организираат по системот тројки и сл. Според тоа, овде станува збор за комбиниран систем на организирање на структурата на илегалната организација.

Системот колони е најконспиративен вид на илегално организирање. Во суштина тој претставува збир од илегални организации кои ги обединува заедничко раководство. Илегалните организации - членки (колони) можат да бидат организирани по системот тројки или келии¹¹. Тие се потполно меѓусебно независни, а нивното членство не се познава. Врска со заедничкото раководство имаат само раководителите на колоните, што обезбедува највисоко ниво на конспирација. Всушност, доколку една колона би била разбиена и во потполност уништена, останатите колони можат непречено да продолжат да работат. На овој принцип на пример, биле организирани Црвените бригади во Италија (Миланска колона, Торинска колона и др.), а на слични основи функционираше и илегалното крило „Движење за албанска социјалистичка

¹¹ На овој принцип функционира и Ал Каеда, но нејзините колониистички автохтони терористички организации во поедини земји од Блискиот и Средниот Исток (Алжир, Египет, Палестина и др.).

република во Југославија“ од основањето во февруари 1982 до истовремениот пресек на сите достапни активности на таа организација во текот на ноември 1985 година.

Од илегално организираните групи треба да го разликуваме **одметништвото** (бандитизам), кое од аспект на позитивното право исто така претставува илегално организирање, но не е конспиративно. Всушност, одметништвото претставува јавно и трајно спротивставување на законите на властите од страна на поединци или помали групи луѓе и по правило е насочено кон вршење на тешки кривични дела со употреба на терор. Со оглед на тоа дека самото одметништво може да биде како политичко, така и криминално (разбојничко), под одметничка група во смисла на видот на искажување на внатрешен екстремизам и тероризам, подразбираме вооружена група луѓе која илегално се движи по теренот и со вооружено насилство дејствува на поткопувањето и рушењето на со устав утврдениот поредок. Одметничката група ја сочинуваат најмалку три припадници кои, по природата на нештата, меѓусебно се познаваат и сите се упатени во нејзината дејност. Оваа група по правило нема внатрешна организација, но обично има раководител или, ако е побројна, раководно јадро. Од разбојничките банди се разликуваат само по политичките цели во чие име дејствуваат, додека средствата за извршување се практично идентични. На пример, разбојничквата (вооружени грабежи), со материјална помош од јатаци, претставуваат основен вид на финансирање и снабдување на овие групи¹².

Заклучни согледувања

Политичките екстремисти воопшто користат многубројни постапки, методи и средства за остварување на своите цели. Тие често се служат и со незаконски средства кои, во суштина, се сведуваат на различни форми на политички криминалитет. Во таквото делување е присутна градација, т.е. прераснување на поблагите форми во подрастични, како во поглед на организацијата (од неформални групи до илегални организации), така и во поглед на средства (од повикување на рушење на со устав утврдениот поредок, до предизвикување на граѓанска војна).

Без оглед на идеолошко-политичката платформа која ја заговара, екстремизмот го карактеризираат средствата со кои се служи за остварување на политичките цели, како што се субверзивната пропаганда, соработката со странски

¹² Како форма на политичко насилство, одметништвото сериозно ја загрозуваше безбедноста на Социјалистичка Југославија (крижари, балисти и др.). За дејствувањето на одметничките (и илегални) групи во ФНРЈ до 1953 година поопширно види: *Фашистичке и профашистичке организации и бандитизам у Југославији*, Београд: (s. n.), 1953.

разузнавачки служби, организации на политичка емиграција, меѓународни терористички групи и други странски политички субјекти, потоа разузнавачкото делување кон институциите на политичкиот систем на државата чиј со устав утврдениот поредок го загрозуваат, соработката со носителите на класичниот криминалитет во земјата и во странство, итн. Меѓутоа, од аспект на сочувување на уставниот поредок и безбедноста на државата, најопасни манифестации се илегалното организирање и одметништво (бандитизам), како и субверзивните дејства - поединечни акти на насилство.

Во субверзивни акти карактеристични за делување на поединци и групи луѓе од позиција на внатрешен екстремизам и тероризам (како и тероризам со меѓународно значење чии носители се припадници на екстремната емиграција), ги сврстуваме и атентатите и грабнувањата, диверзиите, саботажите, уфрлувањето на вооружени групи и др. Овие форми на дејствување се карактеристични и за т.н. меѓудржавен тероризам, што особено се однесува на уфрлувањето на вооружени групи со цел вршење диверзии и терор. Од друга страна, атентатите и грабнувањата претставуваат форма на манифестирање на индивидуален терор кој е карактеристичен за внатрешните екстремисти, но и за актерите на т.н. криминален тероризам.

Рефлексиите на тероризмот со меѓународно значење, односно транснационалниот и меѓународниот тероризам, на внатрешната безбедност во практиката најчесто се манифестираат како помагање и поттикнување на терористички активности на организации на екстремните емиграции и уфрлување на вооружени (диверзантски и терористички) групи на територијата на соседна држава. Најпосле, евидентно е дека со бројни човечки жртви и големи материјални штети, присуството на која било форма на меѓународен тероризам несомнено охрабрувачки дејствува на сите внатрешни екстремисти и терористи.

ЛИТЕРАТУРА¹³

Bruhn Heike, Risch Hedwig, „Rectshsextremismus, Antisemitismus und Fremdenfeindlichkeit“, in: *Kriminalistik*, No. 1 (2001), pp. 2-7.

Gračev A., „Ekstremizm i terorizam na slu•be me•dunarodnoj reakcii“, in: *Me•dunarodnaja •izn*, No. 5 (1981), pp. 69-77.

Хофман Брус, *Унутрашњи тероризам*, Београд: Народна књига, 2000 (превод).

Ђорђевиќ Обрен, *Основи државне безбедности: Посебни део*, Београд: ВШУП, 1989.

¹³ Во прегледот користена литература нема да се повторуваат податоци за оние книги, статии и други извори кои се веќе наведени во фусотите.

- Котовчевски, Митко, *Внатрешни облици на загрозување на националната безбедност*, Скопје: Македонска цивилизација, 2000.
- International Encyclopedia of Terrorism*, Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
- Лукиќ Дејан, *Исламски екстремизам*, Сарајево: Ослобођење, 1985.
- Милошевиќ Милан, *Систем државне безбедности*, Београд: Полицијска академија, 2001.
- Prelević Božo, Ćolić Vladan, *Extremism*, Belgrade: Ministry of internal Affairs, 2000.

ЕТИКАТА И ОДНОСИТЕ СО ЈАВНОСТА: СРЕДСТВА ЗА МАНИПУЛАЦИЈА ИЛИ ПРЕЗЕНТАЦИЈА НА РЕАЛНОСТА

Билјана АВРАМОСКА, Македонка ЧЕСТОЈНОВА

Министерство за одбрана, Министерство за труд и социјална политика

Апстракт: *Односиџе со јавносџа (ПР) во свеџоџи, џака и кај нас е џрофесија во насџанување. Во денешноџо комџлексно оџиџествџво, секоја орџанизација и инсџџџуција од бизнис до владини инсџџџуциџи мора да има луџе сџособни да џи комуниџирааџи нивниџе џоџреби, сџавови и верувања.*

Комуниџирањеџо џреба да биде насочено кон различни целни џруџи, односно кон внатрешнаџа и надворешнаџа јавносџи. Во исто време ПР лицаџа џреба овозможаџи и фџдбек.

Значи, ПР луџеџо се врзноџи канал меџу орџанизацијаџа и јавносџа, алџаџа која џреба да овозможи двонасочен џек на информациџи.

Клучни зборови: *еџџика, односи со јавносџи, кодекс за еџџичко однесување, комуниџација во кризна сџџуација, висџина*

ETHICS AND PUBLIC RELATION: MEANS OF MANIPULATION OR PRESENTATION OF REALITY

Abstract: *PR is an emerging profession, in world, as well as in Macedonia. Today, in a complex society, each organization and institution in business to governmental institution must have people who can communicate the needs, attitudes and believes. Communication must be directed towards various external and internal publics. In the same time, PR person should provide feedback.*

So, PR practitioners are chains between organization and public, chains that allows two way communications.

Key words: *ethic, public relations, codex for ethic behavior, crisis communication, truth*

Вовед

Во самата суштина, односите со јавност се менаџерска професија која помага да се дефинираат целите на организацијата. Пред сè станува збор за комуницирање со сите релевантни екстерни и интерни јавности. Односите со јавноста настојуваат да се постигне одреден баланс меѓу целите на институцијата и очекувањата на јавноста.

Ова значи дека луѓето кои се занимаваат со односи со јавност не се само технички лица кои ги пренесуваат пораките од организацијата до нивната публика. Способноста да се разбере јавното мислење, да се испланираат програми и стратегии за односи со јавноста, да се креираат ефективни пораки за сите медиуми и да се евалуира ефективноста на односите со јавност, како и неопходното познавање на вештините на пишување и говорење се клучните карактеристики на едно ПР лице.

Со цел остварување на целта, ефективни односи со јавност, потребно е целосно разбирање на сите комуникациски процеси и добро познавање на методите на менаџментот. Односите со јавноста кои денес се практикуваат бараат и повеќе од ова.

Покрај дефинирањето на односите со јавноста како менаџерска функција, можеме да констатираме дека односите со јавноста се инструмент со кој се влијае врз јавното мислење. Оттука, при развивањето на стратегии за односи со јавноста мора на ум да се имаат три главни персуазивни цели, и тоа:

1. Да се одржи позитивно мислење.
2. Да се креира мислење онаму каде нема или онаму каде е латентно.
3. Неутрализирање на негативното мислење.

Сепак, на односите со јавноста треба да се гледа како на средство за барање заедничка основа-консензус, а не како на средство за контрола или убедување на јавноста.

Примарна цел на односите со јавност е да ја направи организацијата (институцијата) сензитивна на очекувањата и претставите на јавноста, но никако обид за манипулација на различни јавности.

Правните и етичките прашања се тесно поврзани со ПР практиката, но не се идентични. Правните прашања се однесуваат на непрекршување на законот, додека етиката не значи само да си чесен и да го почитуваш законот, значи да си морално добар.

Историјата на ПР изобилува со примери на неетичко однесување.

Со цел да се обезбедат насоки при донесувањето на етичките одлуки,

PRSA (PUBLIC RELATION SOCIETY OF AMERICA)¹ и Меѓународната асоцијација на бизнис комуникатори донесе Кодекс за етичко однесување.

Етичките прашања се особено присутни во професионалните односи со претставниците на медиумите, соработниците, партнерите и други. „зголемена професионализација е еден од одговорите во однос на етичката пракса“, велат Baskin, Aronoff, i Lattimore, D (2001). Дури и со законска сила, сепак етичкото однесување е индивидуална карактеристика. Секој од нас се среќава со етички дилеми. Според Wikipedia (слободна енциклопедија на интернет), етичката дилема е ситуација во која често се вклучени конфликти помеѓу моралните закони и каде изборот на едната алтернатива значи прекршување на законот, додека изборот на другата значи дејствување во насока на правилното.

Што е етика?² Кои се општоприфатливите стандарди или критериуми? Кои се начините да се избегнат и како да се справиме со етичките дилеми?

Од една страна може да се каже дека етиката е сет на критериуми врз основа на кои се донесуваат одлуки за она што е добро и она што е лошо. Според институтот Јосепхсон, етиката е дефинирана како: „Стандарди на однесување кои укажуваат како некој треба да се однесува согласно моралните должности и квалитети.“

Како и да е, дебата започнува да се води во оној момент кога треба да се дефинираат стандардите на однесување. Се поставува прашање дали етиката е лична, индивидуална одлука, дали воопшто постои универзална етика, од кого се дефинирани етичките должности. Овие прашања се дебатирани меѓу научниците на етиката. Во теоријата етичките системи се категоризирани во три главни категории:³

- телеолошки,
- деонтолошки и
- ситуациони.

Телеолошкиот приспад или н. утилитаристички приспад прашува која одлука ќе овозможи „најмногу добро“ за најголем број луѓе. Проблемот

¹ Кодексот може да се најдена на www.prsa.org

² Етиката (зборот потекнува од античкиот грчки збор "ethikos", кој значи "почнува од навиката") е главна гранка на филозофијата. Таа ги покрива анализите и употребата на концептите, како што се, добро, лошо, правилно, неправилно и одговорност. Таа е поделена во три примарни области: метаетика, (се проучува што е етичко), нормативна етика (се проучува кои се етичките вистини и како тие се препознаваат) и применета етика (проучување на употребата на етичкото знаење). Преземено од http://en.wikipedia.org/wiki/Ethics#Ethics_in_the_professions

³ <http://iml.jou.ufl.edu/projects> last updated 09 October 2006

настанува при квантифицирање на „најдобро добро“. Во исто време овој пристап се базира на разгледување на сите алтернативи и бара размислувања за последиците од некоја акција. Во сферата на односите со јавноста овој принцип би значел дека односите со јавност треба да му служат на јавниот интерес и изборот на алтернативата да не се базира исклучиво на материјалните, финансиските интереси.

Деонтолошкиот пристап или т.н. хуманитарен пристап се базира на идејата дека секое човечко битие мора да ги третира другите човечки битија со резпект и дигнитет. Или кажано поинаку, етичкото однесување се врзува со повредување на човековите права, додека самите акции се третираат како „добри“ или „лоши“. И овој пристап има свои видни недостатоци и проблеми, особено во дефинирањето на тоа кои човекови права се поважни и дали развојот на општеството нема да изврши никакви промени врз нив. Теоријата говори за следните примери на деонтолошка етика: изјава за независност, избор да не се пренесат лажни информации бидејќи со тоа се создава акт на лажење кој е „лош“.

Ситуациона етика, од друга страна сугерира дека процесот на одлучување треба да се гледа како независен во однос на специфични околности, односно наместо да се следи ист сет на правила во донесувањето на секоја одлука треба да се постапува поединечно. Како позитивности на овој пристап може да се истакнат следниве: може да биде корисен кога постојат неколку конфликтни етички должности и кога слепото придружување до правилата може да предизвика сериозни штети. Најпрепознатливи примери се избирањето да не се коментира пред новинарите нешто што може да ја навреди јавноста или, пак, соработниците.

Системот на вредности, според кој определуваме дали нешто е добро или лошо, фер или нефер, праведно или неправедно е основата за воспоставување прифатливи форми на однесување за ПР лицата. Тие се совеста на една професија. Исто така, добро осмислен етички кодекс на однесување ќе даде јасни стандарди на однесување што треба да ги исполнуваат ПР лицата.

Довербата на новинарите во едно ПР лице се стекнува многу тешко, со тек на времето во кое тоа покажува висок професионализам и етичност. Затоа првата цел за еден етичен комуникатор е искрено да ја пренесе вистината за некој настан, за некој проблем, курс на дејствување или план.

На темата вистина и точност, во кодексот на однесување на Американското здружение на новинарски уредници (ASNE) пишува - „Основата на добро новинарство е довербата стекната кај читателите. Мора да се направат сите напори тоа што ќе биде објавено како вест да биде точно,

непристрасно и сите страни да бидат прикажани подеднакво фер".

Слично на тоа, во етичкиот кодекс на Националното здружение на владини комуникатори (NAGC) пишува дека владиниот комуникатор не смее намерно да пренесува лажни или неточни информации и мора веднаш да реагира и да ги корегира лажните или непотполни информации и она што се „шупска“ (руморите).

И во двата етички кодекса велат дека професионалните ПР лица се во служба на општата благосостојба, а не на својата лична корист и дека одговараат за она што ќе го направат/изјават. Во поглед на јавните интереси и довербата на јавноста, во кодексот на ASNE пишува дека слободата на печатот му припаѓа на народот. „Таа мора да се брани секогаш кога е загрошена или нападната, било од јавни било од приватни извори. Новинарите мора да се чуваат од секој што сака да ги искористи за своите себични цели“. Кодексот на NAGC вели дека ПР лицето мора својот професионален живот да го води во согласност со јавниот интерес поаѓајќи од сознанието дека секој од нас е чувар на јавната доверба.

Во Етичкиот кодекс на Националното здружение на владини комуникатори, најглавните делови се однесуваат на изразување посветеност на целите на подобра комуникација, разбирање и соработка меѓу сите луѓе.

„Веруваме дека вистината е неприкосновена и света, дека обезбедувањето информации за јавноста претставува основна јавна дејност и дека јавноста и секој граѓанин имаат право на подеднакви, целосни, разбирливи и навремено доставени факти за нивната влада.

Членовите на Националното здружение треба да се однесуваат професионално, на јавноста да ѝ ја кажуваат точната вистина, да бидат фер и одговорни пред јавноста и да се придржуваат кон општо прифатените стандарди за добар вкус.

Да не пренесуваат намерно лажни или неточни информации и веднаш да стапат во акција кога треба да се коригираат лажни или неточни вести или кога ќе почне нешто да се „шупска“.

Јавно да ги откриваат имињата и титулите на лицата кои учествуваат во формирањето на курсот на дејствување, во деталите на процесот на донесување на одлуки и како можат граѓаните да учествуваат во тоа.

Да не застапуваат конфликтни или конкурентски интереси и во целост да ги почитуваат статутите, извршните наредби и правилата што се однесуваат на личното откривање на таквите интереси.

Да ја избегнуваат можноста за какво било недозволено користење информации од некој однатре или од трета страна и никогаш да не ги злоупотребуваат интерните информации за лична корист.

Кога некој член има доказ или се сомнева дека друг член извршил неетичко, незаконско или нефер дејство, вклучувајќи го и непочитувањето на оваа изјава, членот треба тие информации веднаш да ги пријави до надлежните, а тоа може да биде претседателот на Националното здружение на владини комуникатори (NAGC) или претседавачот на Етичката комисија на НАГЦ. Членовите за кои ќе се утврди дека го повредиле Етичкиот кодекс на организацијата може да бидат повикани да заминат од NAGC".

Односите со јавност се базираат на вистината. Но, неретко се толкуваат како синоними за лажење, селективно давање информации, фалсификување.

Во духот на старата македонска поговорка: „На лагата ѝ се кратки нозете" -така јавноста и медиумите набрзо ќе го откријат вистинското лице на „професионалниот" ПР-вец. Сметаме дека откривањето на лажните професионалци е во корист на сите оние кои сакаат оваа професија да се базира на вистината, довербата и фер однесувањето.

Во професијата односи со јавност особено е важно да се почитуваат фундаменталните вредности и дигнитетот на индивидуата, слободата на говорот, слободата на здружување и слободата на печатот.

За сите оние кои се занимаваат со односи со јавност битно е да се однесуваат професионално, со доверба, фер, коректно, да бидат секогаш подготвени да дадат точен одговор, и никако да не дисеминираат лажни или погрешни информации кои нанесуваат штета на професионалната репутација, лична и на организацијата (институцијата) која ја претставуваат. Овој сет на вредности е неопходност за развивање на професијата во насока на остварување на правото на информирање, или гледано глобално, во насока на развивање на демократскиот потенцијал на општеството.

Политиката на институциите кон медиумите претпоставува иницијативност, отвореност и изјава за дејноста на институцијата, со што може да се очекува позитивен општествен лик, подобар имиџ.

Овој приод дејствува добро, но секогаш мора да се има на ум дека уредувачката политика е онаа која го диктира начинот на појавување на една вест. Позитивноста на овој приод е особено евидентна во случај кога треба да се предизвика интересот на медиумите во одбележувањето на напорите на институцијата за видливост на тема или настан кој од новинарски аспект може да се оцени како неатрактивен. На пример, од медиумски аспект одржување на конференција на тема штабна обука или протоколарна средба не се секогаш вест. Новинарите не ги пропуштаат, затоа што се надеваат да си направат сопствен настан, барајќи присутни официјални лица за блиц интервјуа или изјави на за нив интересни теми кои не се предмет на настанот. Поради тоа неретко самиот настан не фигурира во новинарските емитувања, но од местото

на настанот се родила друга вест. Ова не е смирувачко за разочараните организатори, но имајте во предвид дека позитивните вести не се трошат на медиумскиот пазар.

Она што може да се направи е активирањето на менаџерските способности и персуазивните квалитети на лицето за односи со јавност.

Имено, претходно веќе говоревме за вештините кои треба да ги поседуваат лицата кои се занимаваат професионално со односи со јавност. Конкретно, ПР лицето во ваква ситуација може при неформалните контакти со новинарите да го најави настанот, дури и повеќекратно. На тој начин може да се зголеми интересот кај нив. Од друга страна, мора да се перцепираат и анализираат актуелните случувања врзани за организацијата или некој нејзин претставник и истовремено да се изготви стратегија за одговор на потенцијални прашања во договор со менаџментот на организацијата.

Според новинарските учебници во светската медиумска практика лошите вести ги надминуваат добрите во однос пет према еден.

Прашањето на правилна интерпретација најчесто се сведува на прашањето дали настанот е претставен во добро или во лошо светло. Но, не смее да се остане на ова рамниште. Имено, ПР лицето треба да дејствува брзо и енергично со цел трансмисијата на информација да значи потврдување на јасно дефинираната порака која комуникаторот, во случајот ПР лицето, имало намера да ја испрати до јавноста.

Ова би значело, воспоставување на внатрешна организација и водење медиумска политика која ќе се придржува до начелото на брзо и ефикасно реагирање на „жешките костени“ фрлени од новинарите. Овој тип на дејствување на институцијата е особено значајно во кризни периоди.

Клучот за ефикасна комуникација во кризна ситуација е да се биде подготвен пред да настапи кризата. Кога ќе дојде до кризна ситуација, нема многу време за размислување, уште помалку за планирање. Без план за случај на итна комуникација, може да се биде пренатрупан со настани.

„Комуникацијата во кризна ситуација се засновува врз однапред изграден систем“, вели порашнениот портпарол на Белата куќа, Марлин Фицвотер. „Кога ќе настане кризна ситуација, само го затегате и го подобрувате тој систем. Ако имате рутински брифинг со новинарите секој ден, само го зајакнувате темпото и ќе одржувате три брифинзи дневно.“

Кризната ситуација не е момент за креирање нови системи. Во кризна ситуација најдобро е да се биде директен и искрен и да се направи сè што може, сè со цел појава на сторијата која точно ќе ја претстави реалната ситуација.

Меѓутоа, тука се поставува прашањето што доколку во тој момент нема изготвено прецизна стратегија за информирање во случај на криза? Како да

се постапи кога „на грб“ имате бројни медиуми и уште побројни прашања- како, кога, зошто, кој ја предизвикал кризата, кој е одговорен итн.? Навистина конфузна ситуација!

Она што може да се направи во првите моменти е да се остане присебен. Во следните два часа, откако се смириле и новинарите и вработените, се пристапува кон собирање информации за кризата. Потребно е експресно дејствување во смисла на давање изјава за медиумите и посочува на времето на достапност на нови информации за кризата. Но, во кризна ситуација мора да се внимава и на еден друг елемент-кој ќе дава изјава за медиумите? Ова е особена важност со цел спречување на дисеминација на пораки кои не се во линија со официјалниот став.

Значи, медиумите ни се главната алатка за дисеминација на пораките. Може да се каже дека се клучни, особено во ова модерно општество, односно начинот на известување е битен за успехот на воени или миротворни операции.

Спроведувањето на воените операции или учеството на државата во вакви или миротворни операции бара поддршка од јавноста. Поддршката од јавноста може најбрзо да се стекне преку медиумите. Оттука, непроценлив сојузник се токму тие. Клучно е како да се придобие нивната наклонетост? Преку точно, објективно информирање и со јасна и недвосмислена експликација на состојбата.

Во денешно време конфликтите често пати се предизвикани од стратегиски или морален избор. Ретко, тие се прашање за национална цел. Противникот може да биде слаб на воен план, но од друга страна многу побескруполозен. Најеклатантен пример се терористичките активности на Бин Ладен и неговите сојузници.

Најголемата опасност постои доколку медиумите немаат постојан пристап до актуелна информација и со текот на времето да престанат да ги емитуваат ефективните пораки (Вашите пораки). На тој начин додатно се отежнува состојбата и може да изостане поддршката од јавноста за Вашите активности, особено поради фактот што генерално постои апатичност кон војната. Таа се прифаќа како политички некоректна и поврзана со несакани жртви, која предизвикува сочувство кон жртвите на противникот и е придружена со несакани штети. Немањето на неодамнешно воено искуство води до незнаење во врска со реалноста на еден конфликт. Сето ова ја прави улогата на медиумите исклучителна важна дури и решавачка .

Специјалистите велат, дека во развојот на современите општества во тек се два процеса. Едниот ги претвора сè повеќе во информативни, во „општества на знаењето“.

Додека во индустриското општество стратегискиот ресурс е капиталот,

во новото информативно општество овој клучен ресурс се поместил кон информацијата, познавањата и творештвото. Оваа тенденција на промена на вредностите се наложува сè повеќе. Како резултат на неа власта во општеството поминува во рацете на информативната елита. Станува видливо, дека пред сè социјалната група, која што ја создава информацијата и умеа да ја користи, располага и со економската, социјалната и политичката власт.

Паралелно и производствено на тоа се развива друг процес - процес на појава на „општество на контактите“.

Во глобалниот свет сè поголема улога одигруваат дијалогот, комуникациите, соработката, овозможувањето на услови за разбирање. Ова е посебно важно, затоа што последните десет години покажаа дека модерните општества кријат во себе многубројни и разновидни потенцијални конфликти, кои што се совладуваат конструктивно, единствено тогаш кога се создаваат услови за ефективен дијалог меѓу сите заинтересирани групи, заедници и институции.

Всушност, да појасниме сето речено до овој момент, парафразирајќи го еден од најстроумните филозофи на XX век Ортега и Гасет. Управувањето е природно вежбање на влијание. Низ сите времиња, но посебно во информативниот XXI век, тоа се засновува на општественото мислење.

Во светот скоро никој не управувал успешно, без да ја зацврсти својата власт врз јавното мислење.

ЗАКЛУЧОК

Медиумските простор, медиумското време не се ограничени, па оттука не може да се очекува дека истите туку така ќе Ви бидат отстапени. Повеќе од јасно е дека треба да се борите за видливоста на Вашата институција во етерот.

Но, зошто воопшто да се појавите во етер? Како да стигнете во вестите?

Некој ќе каже „сакам јавноста да ја информирам за одредни ставови кои институцијата ги изградила“. Но, дали јавноста ја интересираат Вашите ставови? Како сте ги изградиле тие ставови? Кој сè учествувал во градењето на ставовите? Дали тоа се јасно дефинирани ставови внатре во организацијата? Дали се консултирани менаџерите на институција? Кои се Вашите клучни пораки? Која е Вашата целна група? Што сакате да постигнете со тоа? Како ќе ги соопштите пораките? Кои медиуми ќе ги употребите за пренесување на пораките? Дали јавноста веќе знае нешто за Вашите ставови? Во која корелација се ставовите со постојното јавно мислење? Дали е ова најпогодниот период за излегување во јавност?

Навистина, ова се бројни прашања кои мора да имаат јасен и недвосмислен одговор. Но, од друга страна неопходни за секој ПР професионалец.

Ќе бидете ли искрени? Или ќе се обидете да манипулирате со фактите и аргументите?

Доколку се обидете да манипулирате, тогаш Вашето место не е во ПР професијата. Иако звучи остро, сепак данокот на неискреноста, а оттука и непрофесионалноста ќе го платите, порано или подоцна. Но, данокот ќе значи негативен имиџ за Вас и за Вашата институција.

Сепак, односите со јавност се базираат на вистината.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маргарита Х.Саливан (непозната година) - "Одговорна канцеларија за информирање" (непознат издавач)
2. Заврл, Ф.& Ријавец, П. (година)- "Односи со медиуми", издавач
3. Македонски институт за медиуми - "Како да комуницирате со медиуми"
4. Марк Лејти - "Јавното мислење е резултат на довербата меѓу власта и медиумите"
5. Kenneth Payne - "The media as an instrument of war"
6. Sally Adams- Wynford Hicks - "Interviewing for journalists"
7. George Merlis - "How to make the most of every day appearance"
8. Stone, N. (1991) *How to manage Public relations Practical Guidelines for Effective PR Management*, McGraw Hill, London
9. Baskin, O, Aronoff, C. & Lattimore, D(2001), *Public relations. The Profession and the Practice*, McGraw Hill, Boston, Massachusetts
10. Cutlip, S.M, Center, H.A, & Broom, M.G.(nepoznata godina) *Effective Public relations*, Prentice Hall International, Inc.
11. www.zika-cica.ch
12. www.prsa.org, last updated 09 October 2006
13. Preece, R. (1996), *Starting research, An introduction to academic research and dissertation writing*, Cassell Imprint, London
14. G.G.Colomb and J.M. Williams (1995), *The craft of research*, The University of Chicago Press, Chicago
15. Bell, J.(1993), *Doing your research project*, Open university press, Buckingham
16. Аџи, Ќ. (1973), *Есејска, есејска, есејска, есејска, есејска, есејска*
17. Endel, Warsaw & Kinnear(1987), *Promotional strategy. Managing marketing communication process*, Irwin, Illinois,
18. Rowden, M.(2000).*The art of identity: Creating and Managing a Successful Corporate Identity*. Hampshire, England: Gower publishing Limited
19. McQuail, D. (1994), *Mass communication theory, An introduction*, Sage publication, London
20. <http://iml.jou.ufl.edu/projects/Spring02/Holt/definition.html> last updated 09 October 2006
21. <http://iml.jou.ufl.edu/projects> last updated 09 October 2006

ВОВЕД

Со етнополитичкиот конфликт во СРЈ во 1999 година се наметна неопходноста да се отвори процес за решавање на статусот на Косово (и Метохија). Користејќи ја класификацијата од МАР-проектот, вооружениот конфликт од 1999 година може да се дефинира како етнополитички конфликт, што претставува етнополитички, внатрешдржавен конфликт, со вооружени судири меѓу државните и парамилитарни сили на етничките или национални малцинства, во чија основа се нивните барања за политичка и територијална автономија или независност преку сецесија.¹ Составен дел на етнополитичкиот или етнонационалистичкиот и политички конфликт, како што уште го нарекува Т. Гур, се последиците од демократизацијата на етнички и општествени конфликти. Според Т. Гур „концептот на етнополитички конфликт го чини комплексното дејство на политичките и социјални фактори и на прашањето на идентитетот“.²

За да се разберат причините за настанување на етнополитичкиот конфликт битни се и етничките национализми, што според А. Смит, „се движења пред независност, со концепт на нација во основа етничко-генеалогски, кои ќе настојуваат да се отцепат од поголемата политичка единица или да се отцепат и присоединат со етничката татковина и да воспостават нова политичка „етнонација“. За разлика од нив, иредентистичките или паннационалистички движења што се јавуваат по независноста, настојуваат да се прошират вон границите на етнонацијата во државата каде што живеат, или да обликуваат поголема „етнонационална“ држава, со обединување на културно или етнички сродни етнонационални држави.“³

Теоретските објаснувања на А. Смит и Т. Гур се потврдуваат во причините за појава на косовскиот конфликт. По едностраниот референдум во 1992 година, по којшто се воспостави паралелната покраинска власт, конфликтот кулминираше во

¹ Етничките конфликти се внатрешни конфликти, што во државите настануваат под влијание на социо-економските и политички фактори, како консеквенци на демографската експанзија на малцинското население на коешто му е потребна поширока територија и поволни економско-социјални услови за егзистенција и развој, на психолошките фактори, како предрасудите и стереотипите, на дискурсот на мнозинските кон малцинските етникуми како резултат на конфесионалната дивергентност во мултиетнички општества.; Оваа класификација на конфликтите е дадена во Проектот за ризични малцинства (Minorities at Risk Project) што го раководат Тед Гур и Роберт Мур, во кој и косовскиот е класифициран во етнополитичките конфликти.

² Тој заклучува дека за отворање на комплексните патишта на етничките конфликти придонесува транзицијата кон демократија, а во такви случаи етнополитичките предизвикувачи протестот и бунтовништвото ги оправдуваат со демократски изговори, како борба за колективни права. Гур, кој раководи со проектот Ризични малцинства од 1996 година, ги следи потенцијално конфликтните подрачја во светот. Гур предупредува дека етнополитичките конфликти ќе се интензивираат и ќе бидат побројни во новите демократски и квазидемократските држави, отколку во институционализираните демократии или автократии. Gurr, R.T. (November 1994) PEOPLES AGAINST STATES: ETHNOPOLITICAL CONFLICT AND THE CHANGING WORLD SYSTEM; http://www.csis-scrs.gc.ca/eng/comment/com50_e.html

³ Смит, А. (1998) Национален идентитет, Белград: БИГЗ-Библиотека 20 век, стр. 131/132

вооружен судир во 1999 година. По интервенцијата на меѓународната заедница, на 10 јуни 1999 година е воспоставена Времена административна управа на ОН (УНМИК). Врз основа на Резолуцијата на СБ на ОН 1244 (1999), на 15 мај 2001 година се донесе Уставна рамка, како правна основа за воспоставените институции за привремена самоуправа, во кои ентитетот се именува како Косово.⁴ Во уставниот документ на Заедницата Србија и Црна Гора и формално-правно е српска покраина, т.е. Космет и Метохија. Како што се наведува во Преамбулата на Уставната повелба, Заедницата Србија и Црна Гора од четврти февруари 2003 година, „е составена од две рамноправни држави членки, Црна Гора и Србија, која ги вклучува автономните покраини Војводина и Косово и Метохија”. Оттаму, до изнаоѓање на решение за евентуалниот финален статус, во овој труд ентитетот ќе се именува како Косово (и Метохија).

Правниот статус на ентитетот, како што во Преамбулата на Уставната рамка се предвидува, треба да се утврди „во процес во адекватна идна фаза, во која, во согласност со Резолуцијата на СБ на ОН 1244(1999), во потполност ќе се води сметка за сите релевантни фактори, вклучувајќи ја и волјата на населението”. Но, услови за почеток на предвидениот дијалог меѓу косовските и претставниците на Заедницата Србија и Црна Гора се создадоа дури пет години подоцна, по што официјалниот почеток на преговорите се одржа на 14 октомври 2003 година во Виена.⁵

Суштината на проблемот за пролонгирање на преговорите за статусот ја сочинуваат неволноста на косовските жители и натаму да останат во рамките на српската држава, неподготвеноста на Србите да ја изгубат косовската територија инсистирајќи на принципот на неменливост на границите, како и решеноста на меѓународната заедница да се најде решение за суштинска автономија, а да се сочува територијалниот суверенитет и интегритет на Србија. Вооружените немири од 17 март 2004 година во поделениот град Митровица, кои предизвикаа жртви меѓу српските жители, беа повод за одмрзнување и забрзување на процесот. Зголемените тензии и меѓуетничка нетрпеливост и нетолеранција беа сфатени како знак дека статус-кво состојбата веќе не е одржлива. Подготвеноста за компромис Заедницата Србија и Црна Гора ја најави со почнување на преговорите за стабилизација и асоцијација во Европската Унија.

⁴ Уставна рамка за привремена самоуправа на Косово УНМИК/15.05.2001/уредба бр.2001/9

⁵ Првата средба од дијалогот меѓу српската и косовската делегација, под надзор на Специјалниот претставник на Генералниот секретар на ОН, Хари Холкери, се одржа на 14.10.2003 година во Виена, Австрија. По средбата се формираа работни групи за прашањата предвидени за преговарање, но долго време се преговораше само за условите за продолжување на дијалогот и поради тоа што не постоеше видлив напредок во приближувањето на ставовите на Белград и Приштина, процесот беше замрзнат до есента 2005 година. На крајот на октомври Советот за Безбедност на ОН одлучи да продолжи процесот на преговори што ќе го раководи финскиот политичар Марти Ахтисари. Кога станува збор за формални преговори, по утврдувањето на фактите, опциите, писмената согласност што ќе се верифицира, следи трета фаза на преговорите, спроведување на согласноста. Гоцевски, Т. (2002) Основи на системот на националната одбрана, Куманово: Македонска ризница, 74 стр.;

Од 1999 година се мобилизирани голем број претставници на меѓународната заедница, научни институции и меѓународни организации, кои понудија можни решенија за статусот на Косово. Како најатрактивни за разгледување, особено од засегнатите страни, беа оценети предлозите за условна независност на ентитетот, за Србија како асиметрична федерација со статус на автономна република за Косово, или за регионализирана државна заедница и широко децентрализирана унитарна држава. Но, Косовците и натаму инсистираат на независност, а единствена отстапка од нивна страна за да се дојде до компромисно решение е „изразената волја да се согласат со клаузула за необединување со друга држава во која што живее етничко сродно население”. Причините за неподготвеност за други отстапки за да се постигне компромис, според претставниците на Косовците, се комплексни, но како основна причина за тврдиот став го наведуваат искуството со уставните амандмани на српскиот и решенијата на Уставот на СРЈ од 1990 година, со кои се укинаа дел од автономните права на Покраината. Тие беа повод и за масовните демонстрации и активности за независност во последната деценија на минатиот век, па незадоволството кулминира во вооружен судир, по што следуваше интервенција на тогашната југословенска армија и воздушната кампања на НАТО силите.⁶ По нив произлезе временото решение Покраината да биде современ облик на меѓународен протекторат, со цивилна администрација на УНМИК и безбедносна заштита на силите на НАТО и КФОР, но без дефиниран правен статус.⁷ Косово (и Метохија) формално-правно сè уште е и дел на Република Србија. Од друга страна, во Резолуцијата 1244(1999) се наведени основните насоки за решавање на статусот на Косово и предвидена е „субстанцијална, темелна и широка автономија за Косово, со потполно уважување на суверенитетот и територијалниот интегритет на СРЈ и на другите држави во регионот, според принципите од хелсиншкиот Завршен документ на КЕБС од 1975 година.“⁸ Со Анекс е утврден „политичкиот процес за воспоставување привремен рамковен политички договор кој ќе обезбеди значителна самоуправа, земајќи ја во предвид спогодбата од

⁶ По неуспехот на преговорите во Рамбуе, Северноатлантската алијанса на 24 март почна воздушна кампања, што траеше седум недели. Интервенцијата заврши со Воентехничкиот договор, склучен во Куманово, а ден потоа, со донесување на Резолуцијата 1244 (1999). Делегацијата на Косовците, во која имаше претставници на паравоената формација на Албанците, самонаречена Ослободителна војска на Косово, и во Рамбуе инсистираа на правото на самоопределување на Косовците и на независност на покраината.

⁷ Косово не е класичен протекторат, што теориски претставува „меѓународно државно сојузување, вид сложена држава заснована на барање на држава за заштита и покровителство од помоќна држава, или врз доброволна основа“. Габер, С. (1986) Теорија на држава и право, Скопје: Правен факултет, стр. 155

⁸ Подточка 19 е одлуката за „меѓународно цивилно присуство и сили за безбедност да се востановат за почетен период од 12 месеци, со продолжување по истекувањето на тој период, освен во случај Советот за безбедност да одлучи поинаку“. Во Анексот 2 се утврдува потреба од значителна автономија и самоуправа за Косово, а во овластувањата на Специјалниот пратеник (СП ГС), под Е, е олеснување на политичкиот процес замислен да го одреди идниот статус на Косово, имајќи ја предвид Спогодбата од Рамбуе (С/1999/648).

Рамбуе и начелото на суверенитет и територијален интегритет на СРЈ и други држави во регионот.“⁹

Оттаму и општата цел на трудот е да се изнејде прифатливо решение за решавање на идниот статус на Косово (и Метохија). Преку компаративна анализа на решенијата на етнополитички конфликти на европското тло во минатиот век и со теориските модели на коегзистенција и интеграција, во кои се вклучени механизмите за интеграција на припадниците на малцинските заедници, ќе се направи обид да се понудат можни решенија за правниот статус и за поделба на власта, врз основа на принципите на еднаквост и недискриминација на граѓаните што живеат во ентитетот. Поради тоа што понудената референтна рамка за решение со враќање на автономијата до 1989 година, воспоставена со Уставот од 1974 година како вид политички компромис, е неприменлива, таа ќе се замени со современиот модел на ефективно учество на сите косовски граѓани во процесот на управување и одлучување и со консоцијалните механизми за заштита на припадниците на малцинските заедници.¹⁰ Затоа што меѓународната заедница принципиелно нема да поддржи сецесија, се очекува процесот да заврши со договор меѓу Белград и Приштина.¹¹

Компромисното решение е неопходно за да се сочува регионалната безбедност, што ќе мора да се постигне меѓу претставниците на Србите и Косовците. Во преговорите, во согласност со принципот на согласност и по примерот на Јужен Тирол, се вклучени и претставници на малцинските заедници, меѓу кои најбројни се Србите, како директно засегнати со решението за статусот на Косово (и Метохија), чии што жители се. Какво и да е решение да се прифати, косовските власти ќе бидат обврзани, во согласност со меѓународните принципи, да обезбедат услови за почитување и унапредување на правата и слободите на сите граѓани, врз основа на принципите на еднаквост и недискриминација. Зашто, според Асбјорн Ејде „особено погубно би било да се смета дека етничките групи може да бидат задоволени само ако претставуваат мнозинство во одредена држава и дека поради тоа би требало да

⁹ Институциите на привремената самоуправа треба да ги исполнат преземените обврски со Уставната рамка и да ги имплементираат меѓународните стандарди, меѓу кои примарно место имаат стандардите за човековите права. Косовските институции треба да обезбедат безбедно враќање на бегалците и раселените и да создадат услови за слободно движење на сите граѓани.

¹⁰ Амандманите на Уставот од 1969, 1971 и 1973 година, темелно го сменија статусот и улогата на социјалистичките републики и автономни покраини во југословенската федерација. Делегацијата на Косово во федералното Собрание и другите федерални тела, иако бројно помало од републичките, е еднаква со нивните делегации: правата и должностите на автономните покраини во југословенскиот федерален систем се еднакви во областа на економијата, образованието, културата, и во социјалната и надворешната политика со тие на републиките. Косово и Метохија е дел од Србија, каде одредени прашања се решаваат заедно, со согласност и договор со автономните покраини. Marmullaku, R. (1975) *Albania and the Albanians*, London: Archon books, pp. 149

¹¹ Ортаковски, В. (1996) стр. 322, 436; Самопрогласеното независно Косово во 1991 година го признала само Албанија, а во согласност со поранешни предлози на косовски интелектуалци за Косово во рамките на СРЈ да стане рамноправна федерална единка, решението треба да се бара меѓу овие две реалности.

извршат трансфер на население или да преземат сецесионистички активности“.¹² Оттаму, се очекува сите жители Косово (и Метохија) да го чувствуваат како своја татковина.

Истовремено, решението треба да гарантира безбедност и долготрајна стабилизација на регионот. Република Македонија, како непосреден сосед на Србија чија северна граница е претежно во делот со Косово, со причини стравува од повторување на кризата од 2001 година. Меѓу надворешните фактори што влијаат врз безбедноста на државата, е и можна нестабилност на Косово (и Метохија), што претставува потенцијална опасност за регионалната безбедност.¹³

МОДЕЛИ НА КОЕГЗИСТЕНЦИЈА И НА ИНТЕГРАЦИЈА

Моделите на мнозинска и договорна демократија што ги нуди Арент Липхарт¹⁴, со коишто се разграничуваат методите и се определуваат формите на државно управување, на поделба на власта, на општествено-политичките и изборни системи и уставните и правните гаранции за превенција, разрешување и решавање на меѓуетничките спорови што доведуваат до вооружени конфликти, во согласност со меѓузависноста на теоријата и емпиријата, во трудот се дополнети со одреден број елементи, што произлегуваат од искуствата на државите што преживеале и мошне успешно ги разрешиле етнополитичките конфликти. За емпириска основа на моделите на коезистенција и на интеграција се искористени искуствата на Јужен Тирол, денес провинцијата Болцано во Регионот Трентино-Алто Адиџе, и на Естонија. Двата модела може подеднакво да се искористат за смирување на тензиите и за избегнување конфликт, во пред вооружената фаза, потоа во последната фаза на конфликтот, за изнаоѓање решение, но и во постконфликтната состојба, во градењето на довербата, со цел да се отстранат причините за повторно разгорување на конфликтот.

¹² Асбјорн Ејде во студијата, изготвена за потребите на Поткомисијата за спречување на дискриминација и заштита на човековите права на ОН во Параграфот 31. Во Ејде, А. (1993) Комисија за човекови права (Поткомисија за спречување на дискриминација и за заштита на малцинствата), E/CN.4sub.2/1993/34, 10 август 1993 год.; пара. 88

¹³ Според теоријата, главни воени и политички цели на евентуални агресори врз Република Македонија може да бидат „земање дел или на целокупната територија, промена на уставниот, општествено-политичкиот и економскиот систем, или загрозување на меѓународната позиција. Затоа, навременото откривање, спречување и отстранување на изворите на загрозување на безбедноста претставува услов за опстанок на државата, за планирање, изградба и развој, за економски просперитет и за засилување на нејзината меѓународна положба“. Гоцевски, Т. 1999: 28-30 стр.

¹⁴ Малеска, М. (1997) Етничкиот конфликт и прилагодувањето, стр. 34, 35-42

теоретичарите има спротивставени мислења, но поважно е да се знае границата до каде треба да се оди во територијалната дисперзија на власта, а да не се предизвика поделба на државата и да не се засили, наместо да се смири етничкиот конфликт. Регионалната автономија и федералните аранжмани често се гледани како неоправдана концесија на националните сентименти, на рака на сепаратистите, или како храна за сецесионистичките стремежи. Затоа Липхарт ја ограничува можноста од примена на консоцијалниот модел како универзален лек.¹⁶

Пример за територијален федерализам е Швајцарија, а за нетериторијален е Белгија. Но, мултинационалните држави како Швајцарија и Белгија не се изложени на територијални претензии од соседите, а етничките групи немаат поттик за сецесија. Системите на Швајцарија, Австрија, Белгија и Холандија, врз основа на коишто е изведен моделот на консоцијална демократија, се плурални, хетерогени општества, но со демократска стабилност. Западноевропското искуство покажува дека најдобра интересничка акомодација се постигнува кога постојат три или четири етнички групи, приближно еднакви по број.¹⁷

Моделот на коегзистенција се практикува во федерација или конфедерација, што може да бидат асиметрична федерација, држава на региони, со дво или тристепен локална самоуправа. Државите со други видови организациони единици, како, на пример, швајцарските кантони и полукантони се искусвен модел за коегзистенција, како што е Руската федерација со републиките, автономните републики, автономни области и автономни градови, или енклавата Калининград. Белгиските региони, француските префектури, британските држави, германските провинции-држави, што се производ на територијалната децентрализација, се модел за интеграција. Моделот на интеграција, комбиниран со елементи на коегзистенција, е применлив во мултиетнички општества, каде што се јавуваат барања за федерална организација, каде што интеграцијата не е прифатена од мнозинскиот или од малцинскиот етникум, којшто ја доживува како принудна асимилација. Друга можност е, како решение за барањата за политичка и

¹⁶ Истражувањето е спроведено во 21 држава со континуиран демократски политички систем од завршувањето на Втората светска војна, со високо ниво на економски развој што ги амортизира конфликтите, земји што припаѓаат на западната христијанска култура, од коишто две третини се хомогени, со иста религиозна и јазична група.

¹⁷ Малеска, М. (1997), оп. цит., стр. 31-45 и кај и кај Гинифер, Г. & Еиде, Е.Б., 1997, Ethnicity as a source of conflict, Скопје: Балкан Форум, Вол. 5, Но. 2(19), НИП Нова Македонија, стр.181-206

уставната категорија на федеративната лојалност, првпат воведена во белгискиот Устав.²² Овој механизам е можно решение и за евентуална идна федерација во која Косово (и Метохија) би останал членка, како гаранција за спречување сепесија или спојување на ентитетот со албанската држава. Можно решение за правниот статус е Автономна република, со сопствено собрание или дводомен законодавен дом, како гаранција за остварување на правата на малциските заедници, судска власт и полиција. Пример за такво решение од емпиријата е Уставот на Руската Федерација од 1993 година, што ја воспоставува сојузната држава со многу оригинално решение: извор и носител на суверенитетот е многунационалниот народ. Субјекти на Федерацијата се републики, автономни републики, покраини, области, градови со федерално значење, автономни области и автономни окрузи, 89 по број.²³ Различната положба на федералните единици во Руската федерација, 21 република со уставни и право на државни јазици паралелни со рускиот и 68 други субјекти, е вид асиметрична федерација.²⁴

Друго решение за идниот статус на Косово (и Метохија) е регионализацијата. Уставот на Италија од 1947 година воведува 15 региони со обичен и пет со специјален статус, Сицилија, Сардинија, Вале Де Аоста, Трентино Алто-Адице и Фрулија-Јулиска Венеција.²⁵ Во државното уредување на Италија постои определен облик на асиметрија. И автономните заедници во Уставот на Шпанија од 1978 година се определуваат како националности и региони со широка автономија. Овие заедници ги сочинуваат покраините, со највисок степен на локална самоуправа, со заеднички историски, културни и економски карактеристики, одделни островски подрачја и покраините што се посебни историски заедници, Баскија, Каталонија и Галиција. За разлика од Италија, во Шпанија постои еден вид автономна заедница. На територијата на Шпанија има 17 автономни заедници.²⁶ Уставите на Италија и Шпанија

²² Овој уставен механизам за првпат се воведува со уставните измени на Белгија во 1993 година, за да се спречи и разреши судирот на интереси меѓу федеративната влада и јазичните заедници и региони и има исто значење за опстанок на федеративната, како што има лојалноста на граѓанинот за опстанокот на унитарната држава. Шкарик, С. (2002), втора книга, 529 стр.

²³ Ibid, pp. 349-350стр

²⁴ Шкарик, С. (2002) втора книга, оп. цит., стр. 454-459

²⁵ Статутот на обичните региони го донесува Регионалниот совет, а го потврдува Парламентот со посебен закон. За разлика од нив, статутите на регионите со специјален статус непосредно го донесува Парламентот, со посебен уставен закон.

²⁶ Основен акт е Статут, чиј нацрт го утврдува Собранието на делегации на соседни покраини, а Генералниот кортес го потврдува со посебен закон.

забрануваат нарушување на унитарното уредување, додека шпанскиот децидно забранува федерализација на автономните заедници.²⁷ Швајцарија е федерација, основана со сојузен устав на Швајцарска конфедерација од 1874 година. Федерацијата е оригинално решение, составена од кантони со претпоставена сувереност, со концепт за договорен, делегиран и поделен суверенитет во сложената држава. Тоа претпоставува дека сојузните закони и другите сојузни одлуки се донесуваат исклучиво со согласност на двата дома, што се рамноправни, или со референдум по барање на 50 000 избирачи или осум кантони, со референдум и за меѓународни договори.²⁸ Основа за организација на швајцарската власт е начелото на демократско единство на власта.²⁹

За решението на идниот статус на Косово (и Метохија) мошне интересни се анализите и предлозите на меѓународните институти и организации. Меѓу најсеопфатните предлози со модели за решение на статусот на Косово (и Метохија) е истражувањето на Американскиот институт за мир (УСИП), на Меѓународната кризна група (ИЦГ) и на невладината ЕЛИЈАМЕП.³⁰ УСИП

²⁷ Шкарик, С. (2002) *ibid*, pp. 536-538

²⁸ Собранискиот или конвентивен систем на власт, е модел за собранискиот систем во Кина, Куба, Виетнам и Северна Кореја, функционален и за мултинационални и повеќејазични држави. *Ibid*, pp. 317 стр.;

²⁹ Од многуте предлози внимание заслужува и студијата на Танос Веремис. Можни долготрајни решенија се сведени во три категории, радикални, независност или поделба меѓу Србија и Албанија. Како „различни видови на односи во рамките на СРЈ“, дава шест реални можности: значително проширена автономија за Косово како во Јужен Тирол, Јужен Судан или областа Гагауз во Молдавија, автономија според шпанскиот модел на „држави на автономија“, поделба на власта во унитарна консоцијална рамка, кипарскиот модел од 1960-1963, а можни се и федерален систем со Косово како федерална единица како во Белгија или асиметрична федерација со посебно заштитени или „повеќе еднакви“ помали единици, како лингвистичките групи во швајцарските кантони. Тоа е асиметрична федерација во којашто една единица или автономна република е позаштитена и со поголеми права од другите, како Квебек во Канада или Татарстан во Руската федерација. Појдовна точка за преговори е територијалниот интегритет на Србија да не се доведува во прашање, а уставните аранжмани за статусот да бидат во центарот на процесот. Меѓународните актери треба да гарантираат федерален карактер на Заедницата, со Косово како конститутивен дел. Veremis Thanos (1997) *Kosovo: The Power Keg on Hold*, Skopje: Balkan forum/nb.2(15), Vol.4 (June, 1996), pp. 383

³⁰ USIP/Kosovo Final Status/Special report 91/June, 2002, available at: <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr91.html>;

ICG(MKG)/Directions for the Kosovo's future/Mart 1 st, 2002/www.icg.org. и во www.icg.org/EU Crisis Response Capability: Institutions and Processes for Conflict Prevention and Management, 2001, Brussels, International Crisis Group;

OP98.08, 1998, The Impact of Contractual Relations between EC/EU and Central and Eastern European Countries in Solving Local Conflicts, Brussels, Centar of European Studies and Research; www.eliamep.gr/_admin/upload_publication/199_1en_occ.PDF

и МКГ нудат предлог Косово да остане протекторат на неопределено време, под надзор на УМНИК или на ЕУ врз процесот на зголемување на автономијата. Тоа подразбира одреден период статус кво за процесот за одредување на конечниот статус, или како што предлага МКГ, временски неопределен протекторат, затоа што според нивните проценки Косово сè уште не е подготвено за потполна автономна самоуправа, а уште помалку за независност.³¹ УСИП предлага Косово да стане независно „со меко сценарио“, слично како во седмата опција за „условна независност“, но со гарантирана независност во постојните граници од одреден датум.³²

УСИП и МКГ како компромисно решение го преферираат предлогот за „условна независност“.³³ Поимот натаму прецизно би се дефинирал, а со тоа би се „задоволила потребата да се признае правото на народот на Косово да одлучува за сопствената иднина“.³⁴ Се предлага по дијалогот за статусот да се преговара на меѓународна конференција.³⁵ Поради стравувања дека независноста би ја засилила заканата од Големо Косово, меѓународната заедница ќе бара писмена гаранција од косовските власти дека нема да се бара проширување вон границите. За возврат дека нема да се врати под власт на Србија, косовските власти ќе треба писмено да се обврзат дека ќе го почитуваат суверенитетот и територијалниот интегритет на соседните држави, со што ќе се зајакне регионалната безбедност.³⁶ И Независната меѓународна комисија

³¹ Воспоставување на Комонвелт, со посебно членство во ООН, по примерот со Канада и Австралија во однос на Обединетото Кралство е четврта, а петтата опција на УСИП е со одлука на меѓународен панел да се одреди конечен статус во определен период, на пример за три години, но без гаранција за независност.

³² Се предлага и Косово да добие независност по поделбата, со која три северни општини, Звечан, Зубин Поток, Лепосавиќ, но и Митровица само на север од реката Ибар, би се споиле со Србија, а останатите 26 општини и јужната половина на Митровица би ја сочинувале независната држава Косово е поприфатлива за Србите. Жителите на така поделеното Косово би добиле можност за размена или ако останат би добиле двојно државјанство.

³³ „Условната независност“ е средство за помирување на спротивставените цели, со што би се задржало меѓународно старателство.

³⁴ Потполната независност или останување под српска власт за МКГ се сметаат за неостварливи, но се сугерира за преговорите да не се исклучи ниедна опција.

³⁵ Освен принципите врз коишто треба да се заснова решението, во предвид треба да се земат специфичните услови и ситуацијата на теренот, а клучна да биде волјата на народот што би се утврдила со референдум, предвидено и со анекс на договорот од Рамбуе. Иднината на Косово мора да се заснова врз интеграција со соседите, во стабилен и безбеден регион. Меѓународната заедница не треба да наметнува модели на интеграција, што државите и ентитетите коишто се во прашање нема да ги поддржат.

³⁶ На меѓународната конференција што ја предвидува МКГ, би учествувале и претставници на соседните држави како потписнички на договорот за Косово, коишто писмено ќе се обврзе дека нема да се обедини со Албанија и дека нема да се стреми и дејствува за проширување со делови од нивните територии, населени претежно со Албанци.; Конечниот статус на Косово, УСИП, и МКГ

за Косово како најдобра опција ја предлага условната независност.³⁷

За компарирање на косовското најсоодветно е искуството во Јужен Тирол, чие решение е можен модел за процесот за договарање на евентуалниот финален статус на Косово (и Метохија), особено ако Заедницата Србија и Црна Гора ја прифатат регионализацијата, што е вид асиметрична федерација како државно уредување. Во Италија има многубројни јазички малцинства како заедници настанати во граничните области, кои, од историски причини, имаат заедничка културна и јазична традиција, каде што има популации од присоединети територии и коишто се мултијазични. Во различните автономни региони на Италија како дел од историското наследство постојат голем број разни етнички, јазични и верски малцинства, признати и заштитени како територијални или национални малцинства. Но, во Уставот на Италија се дефинирани јазични заедници и региони. Целта на поделбата на малцинствата како заедници што говорат други јазици, освен италијанскиот како службен јазик, е поддршка на нивните културни различности. Заштитата на особеностите што ги издвојуваат од мнозинското население во земјата, или попрецизно кажано, на идентитетите на различните етнички групи што коегзистираат со етничкото италијанско население, се одвива врз територијалниот принцип и административна поделба на регионално ниво.³⁸

Етнополитичкиот конфликт во Јужен Тирол се јавува поради незадоволството на Јужнотиролците кои остануваат да живеат во италијанската држава. Почнувајќи од 1959 година сè до 1967 година во Јужен Тирол се вршат бројни терористички напади, претежно врз владини и врз објекти на економските и банкарски институции. Заради тоа, во јули 1961 година е основана Меѓувладина комисија од 19 членови, од кои седуммина се Јужнотиролци, и нивните дискусии се одвиваат паралелно со австриско-

³⁷ Условната независност се нуди како ново решение, што би можело да поимно да се дефинира и да биде нов придонес во теоријата на државата и правото. Но, се зголемува основата за стравувањата дека прашањето за условите за стекнување на „де јуре“ независност имплицира дека Косово (и Метохија) „де факто“ е независно. Во извештајот се посочува: „Тоа ќе значи проширување на автономијата и на самоуправата ветаена во Резолуцијата, за да се воспостави вистинска самоуправа на Косово вон СРЈ, но во рамки на меѓународниот систем“. Извештај на Независна меѓународна комисија за Косово, 2002

³⁸ Дваесетте региони во Италија се автономни ентитети, а само во Трентино-Алто Адиде полуавтономен статус им е признат на двете провинции, Трентино и Болцано. Рамнотежата меѓу различните јазични групи во нив е воспоставена на регионално, на провинциско, односно на локално и на општинско ниво. Секоја јазична заедница се третира како ентитет со свои посебни или колективни права. Интересите на поединците се остваруваат со посредство на заедницата на којашто и припаѓаат, а групните се дополнување на индивидуалните права.

италијански преговори. Истовремено се водат трипартитните разговори, што доведуваат до преговори на тркалезна маса на сите засегнати страни. Јужнотиролците бараат регионален статус за Болцано и дисолуција на регионот Трентино-Алто Адиџе, а италијанската полиција ги апси терористите, што, како што се соопштува, предводени од „австриски и западногермански елементи, чија цел е сецесија на Болцано“. Трипартитните преговори траат до 1969 година кога резултираат со Пакет-Договорот за барањата. Договорено е Австрија и Италија да потпишат друг, меѓудржавен договор за јужнотиролското прашање, во согласност со Стразбуршката конвенција за мирно решавање на спорови од 1957 година.³⁹

Статутот е донесен на 20 ноември 1972 година. Со решенијата на провинцијата Болцано и се дава поголема автономија, но се внимава и на заштитата на италијанските жители. Пакетот го зацврстува статусот на покраината, се создава независна административна единица, при што формално се задржува регионот Трентино-Алто Адиџе. Како најважни мерки се усвоени принципите на двојазичност и на пропорционално претставување. И покрај тоа што италијанската влада доцнела со исполнување на обврските и не се придржувала до договорените рокови, Јужнотиролците имале разбирање за проблемите со кои се соочувала власта. Тие сметале дека е подобро комплексните прашања да се решаваат полека, отколку да се брза и да останат недорешени, со евентуални пропусти.⁴⁰

Пристапот на институционален регионализам е дел од класичните алатки за национална регулација, што е во согласност со принципот на територијален унилингвалizam. И во Швајцарија јазичната политика ја следи истата патека, што е аргумент дека на тој начин се штитат помалку употребуваните јазици наместо да се подигаат јазични бариери. Со новите уставни решенија во Белгија, Швајцарија, Италија, Шпанија и во Холандија, Корзика или во Велика Британија со Северна Ирска, етницитетите продолжуваат да коегзистираат

³⁹ Alcock, E.A., Three Case-Studies in Minority Protection: South Tyrol, Cyprus, Quebec in *Minorities in History* (1978) London: Edward Arnold (Publishers) Ltd., pp.189-202; Фајлер, М., 1997, Јужен Тирол-модел за решавање на конфликтите со малцинствата ?, во Националните малцинства во меѓународниот и југословенскиот правен поредок, Белград: Меѓународна политика и НИО Службен весник

⁴⁰ Напорите да се примени Пакетот се засиле дури на крајот на осумдесеттите години. Последната регулатива за имплементација е донесена во 1998 година, вклучувајќи ги спорните прописи за рамноправност на јазиците во судовите и во полициските сили. Во јуни 1992 година австрискиот министер за надворешни работи, Алојз Мок, го известува италијанскиот амбасадор за завршениот спор и го информира тогашниот Генерален секретар на ООН, Бугрос Б. Гали, дека е разрешен спорот, почнат во шесеттите години.

во федерална држава и нивните членови изразуваат посебен етнички и заеднички национален идентитет. А ако острата поделеност не се надмине, државите стануваат жртви на големодржавни идеи и национални чувства и тонат во економски или безбедносни проблеми.

ЗАКЛУЧОК

Најсоодветна за идната организација на Србија е асиметричната федерација, како едно од можните решенија со коешто Косово (и Метохија) ќе добие статус на рамноправен федерален ентитет. Асиметричната федерација е вид федерализам што толерира различна положба на федералните единки, како во државното уредување на Русија и БиХ. Суптилниот карактер на федерализмот не го исклучува постоењето на асиметричниот федерализам, како што децентрализирана унитарна држава не го исклучува постоењето на неколку видови закони на нејзината територија. Во Белгија и Швајцарија, етничките коегзистираат во федерална држава и изразуваат посебен етнички и заеднички национален идентитет.

Клучните актери на меѓународната заедница се залагаат Косово да не остане под централната власт во Белград и да добие темелна и широка автономија, без да се повреди суверенитетот и територијален интегритет на Србија. Затоа за Косово (и Метохија) најсоодветно решение е уредување во согласност со моделот на консоцијалната демократија, во рамки на асиметрична федерација како автономна република, или како друг вид конститутивен ентитет, регион или федеративна област. Во решението ќе треба да се вгради механизам за спречување на натамошна дисолуција на заедницата. Белгискиот уставен механизам на федеративната лојалност, воведен за првпат во уставните измени од 1993 година е можен и за да се гарантира целovitоста на суверенитетот и територијалниот интегритет на Србија. Денес Белгија не само што е регионализирана, туку е комунитаризирана, со многу локални заедници.

Консоцијалната демократија, што всушност е основа на моделот на коегзистенција, ја примениле повеќе европски држави како решение за етнополитичките конфликти што се развиле поради политичките барања на етнополитичките групи/малцинствата на нивната територија. Решението во Јужен Тирол, провинцијата Болцано во италијанскиот регион Трентино-Алто Адиџе, е земено и за емпирискиот модел на коегзистенција. Решенијата во Белгија, Швајцарија и Шпанија се основа за моделот на консоцијалната демократија на Арент Липхарт, а нејзините елементи се дел на моделот на коегзистенција, понуден во овој труд. Моделот на коегзистенција се предлага како модел за трајно решение за конфликтот во Косово и Метохија и за Кипар, за Баските во Шпанија, за Корзика, за политичките барања на малцинските етнички групи во Турција, Грузија, во потенцијално конфликтните региони во Молдавија и во Кавкаскиот регион. Во основа, коегзистенцијата на мнозинското и малцинското население, или уредувањето на односите со алатките и механизмите на консоцијалната демократија предвидува во унитарна, територијално децентрализирана или кон/федерална држава да се воспостави принципот на power sharing, со инклузија на претставници на малцинството во извршната, со гарантирани места во законодавната власт и со поделба на власта со локалните власти.

Основа за моделот на интеграција е естонското искуство на интегрирање на руско-говорното малцинство. Интеграцијата е концепт којшто се прифаќа во унитарните држави со централизирана или не/територијално децентрализирана власт, каде малцинствата се застапени со партии кои учествуваат во владината коалиција, со еднодомен парламент, мнозински или комбиниран мнозински и пропорционален изборен систем, со уставни и законски гаранции за правата на малцинствата како што е дво-третинското мнозинство за уставни измени, воспоставена е претставничка демократија, а припадниците на малцинствата се заштитени со специјални мерки, вклучени се во сите нивоа на власт, а постојат и комисии за малцински прашања, како и правни и административни и мерки за градење на доверба. Моделот на интеграција, комбиниран со елементи на консониционалната демократија, со решенијата од Охридскиот рамковен договор од 13 август 2001 година е прифатен и во Македонија.

Македонскиот модел на решение за етнополитичкиот конфликт од 2001 година е прифатливо решение и за решавање на косовско-метохискиот конфликт, особено како решение за внатрешните односи меѓу заедниците, но и за да се исполнат дел од стандардите што општеството ќе треба да ги достигне што поскоро, на нивото на очекувањата на меѓународната заедница. Освен вклученост на припадниците на малцинствата во законодавната, а со гарантирани места и во извршната власт, во Косово и Метохија мора да се овозможи почитување на правата и слободите на припадниците на малцинствата, а пред се, враќањето на Србите и слободата на движење. Македонските решенија може да бидат модел за уредување на односите меѓу заедниците во Косово (и Метохија). Територијалната децентрализација е решение за поделба на власта со органите на локалната самоуправа, кои ќе бидат надлежни за прашањата за употреба на јазиците, уставните и законски гаранции за правата на малцинствата како на пример дво-третинското мнозинство за уставни измени. Ќе треба да се востановат принципите на претставничката демократија, да се воведат специјални мерки/афирмативна акција за заштита на правата на припадниците на малцинствата, кои ќе бидат вклучени во сите нивоа на власт, да се воспостават комисии за малцински прашања, како и правни и административни и мерки за градење на доверба, а со принципот на Бадентеровото мнозинство и механизмите за контрола на управувањето и на процесот на донесување на законодавството.

Косово (и Метохија) и денес е поделено општество. Малиот процент Срби што останаа во енклавите живеат во гето, изолирани и обезбедувани од мировници на ОН и од силите на КФОР. По настаните во Митровица од 17 март 2004 година, уште потешко е да се замисли каква и да е интеграција на неалбанските жители во јавниот живот, а се чини сè уште не се создадени услови за да се употребат механизмите на консониционалната демократија, за соодветна претставеност во институциите и учество на Србите во процесот на одлучување. Во спротивно, Косово (и Метохија), ќе остане потенцијално конфликтно подрачје. И, се чини, ќе ја доживее судбината на Кипар.

6

Други рудрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата

29. **USIP**/Kosovo Final Status/Special report 91/June, 2002, available at: <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr91.html>;
ICG(MKG)/Directions for the Kosovo's future/Mart 1 st, 2002/www.icg.org. i vo www.icg.org/
EU Crisis Response Capability: Institutions and Processes for Conflict Prevention and Management, 2001, Brussels, International Crisis Group;
OP98.08, 1998, The Impact of Contractual Relations between EC/EU and Central and Eastern European Countries in Solving Local Conflicts, Brussels, Centar of European Studies and Research; www.eliamep.gr/_admin/upload_publication/199_1en_occ.PDF

МЕНАЦИРАЊЕ НА РИЗИЦИ (Проф. д-р Лидија Георгиева)

Жанет РИСТОСКА
Министерство за одбрана

Во текот на оваа година излезе од печат книгата „Менаџирање на ризици“ од професор доктор Лидија Георгиева.

Книгата на оригинален и современ начин прави комплексна анализа на проблемот дефиниран како современи ризици и закани за мирот и безбедноста.

Трудот претставува пресврт во однос на традиционалната научна мисла и изучување на проблемите поврзани со безбедноста, одбраната и мирот.

Потпирајќи се на најсовремените пристапи, правци и школи во теоријата на науката за безбедноста и одбраната, професор д-р Лидија Георгиева прави успешен обид за толкување и анализирање на проблемите кои се сè повеќе присутни на современата сцена на безбедносни случувања и нарушувања на мирот и безбедноста, а кои не се опфатени во традиционалната теорија за изучувањето на безбедносните закани и ризици.

Книгата обработува неколку проблемски подрачја, кои се подредени во повеќе тематски целини.

Одејќи од општо кон посебно, преку методите на конструктивизмот, постмодернизмот и критичката теорија во безбедносните студии професор д-р Лидија успеа да ги покаже и објективните и субјективните страни на проблемите поврзани со безбедноста.

Авторот, преку постулатите на критичките и конструктивистичките безбедносни студии ги толкува категориите како безбедност, хумана безбедност, социетална безбедност, нови видови закани и ризици, невоените закани и нивната преминација над воените закани во современиот свет.

Книгата е поделена во шест тематски целини со повеќе наслови и поднаслови, а на крајот целосно е предаден и текстот на Националната

концепција за безбедност и одбрана на Република Македонија.

Првата тематска целина со наслов „**Мирот, безбедноста и глобализацијата**“ се занимава со развојот на теоријата за безбедноста.

Историски се следи развојот на научната мисла и развојот на теоријата за безбедносните студии.

Посочувајќи ги сите дилеми и концептуални опречности во смисла на определувањето на предметот на истражувањето, начините и целите на полето на истражувањето, авторот констатира дека преку анализата на еволутивниот развој на концептот за безбедност преку четирите фази на еволуција се согледуваат потешкотиите со кои се соочуваат истражувачите на безбедносната сфера.

Втората тематска целина е насловена како „**Проценување на заканите**“, и во неа поконкретно се објаснуваат неколку категоријални поими во однос на традиционалното толкување и толкувањето од аспект на најновите теориски правци во науката за безбедноста. Објаснет е процесот на секуритизација и неговите клучни елементи, како и процесот на десекуритизацијата и врамувањето. Проширени се согледувањата во однос на пројавувањето на безбедносните закани и тоа во повеќе сектори како еколошкиот, воениот, економскиот, социеталниот и политичкиот сектор, како и потребата од нивно поврзување на различни нивоа на анализа.

На крајот од оваа тематска целина се укажува на клучните точки кои треба да се дефинираат за да се формулира агендата на заканите.

Третиот дел на книгата „**Менаџирање на ризици**“ се занимава со дефинирањето на заканите и ризиците и менаџирањето на ризиците.

Најпрвин, авторот од повеќе аспекти го дефинира насилството, а подетално ги определува и видовите насилство, какво насилство е војната, кои се невоените видови колективно насилство и геноцидот како масовно убиство организирано од државата.

Потпирајќи се на своите сознанија од сите современи теориски правци и школи, Лидија ги толкува и најсовремените дефиниции за безбедносните закани и ризиците. Во поглед на менаџирањето со ризиците таа констатира дека менаџирањето на ризикот е процес на секојдневно донесување одлуки во однос на идентификуваната опасност и вклучување на сите практични и разумни мерки да се минимизира влијанието на опасноста. Менаџирањето на ризици е комплексен процес кој има свои цели и определени фази и посебни техники.

Четвртата тематска целина е насловена како „**Ново безбедносно опкружување, безбедносно соседство и нови ризици**“.

Во овој дел се претставени нетрадиционалните ризици и закани за мирот и безбедноста во рамките на меѓународните организации. Изанализирани се агендите на ризици и закани на Организацијата на Обединетите нации (ООН), Организацијата на европската безбедност и соработка (ОБСЕ), на Европската унија (ЕУ) и на Северноатлантската алијанса (НАТО).

Тежишниот дел на книгата „Менаџирање на ризици“ од професор доктор Лидија Георгиева е обработен во петтата тематска целина која носи наслов „**Менаџирање на ризици и превенција на конфликти**“.

Ова е делот кој проблемски се занимава со моменталната состојба на меѓународната безбедносна сцена и тенденцијата за создавање ефикасна стратегија за справување со современите закани, пред сè со современите конфликти.

Според авторот, најголемо внимание, со оглед на современите случувања и безбедносни нарушувања, треба да се обрне на превенцијата, односно од традиционалното реактивно пристапување на проблемот, треба да се пристапи кон концептот на превенција, кој неминовно ќе се вградува и ќе станува составен дел на современата политика.

Клучното решение за правилно конципирана безбедносна политика и стратегија е претпоставено во воспоставувањето на соодветен систем за анализа и проценување на ризиците и моделите за рано предупредување од страна на актерите кои имаат ингеренции да се справат со современите предизвици

Во овој дел авторот, користејќи ги своите научни и експертски сознанија прави целосна анализа на можните модели за проценување на заканите и ризиците, како и на можните модели за рано предупредување. Токму тука доаѓа до израз сестраното агажирање на авторот да го разгледа проблемот од гледна точка на сите можни аспекти на анализа и толкување во рамките на најсовремените достигнуања на теоријата за оваа област, но и да ги покаже применетите искуства на теориските претпоставки преку нивно вградување во рамките на меѓународните институции.

Концептот за рано предупредување и превенција на конфликти е актуелизиран и секојдневно се доизградува и во ООН и во ОБСЕ и во Европската унија и во рамките на НАТО. Промените што се случуваат во безбедносното окружување неминовно го налагаат тоа.

Шестиот дел на книгата е посветен на новото безбедносно окружување на Република Македонија.

Поаѓајќи од промените во безбедносната средина на просторот на Југоисточна Европа, авторот ги издвојува конфликтите и несигурноста кои се резултат на промените во природата на конфликтите, времетраењето на

конфликтите, промената на геостратегиската локација на конфликтите и изменетите цели во рамките на конфликтот.

Во однос на нетрадиционалните безбедносни закани, Лидија констатира дека тие можат да се анализираат од неколку аспекти, односно како перцепирани закани и ризици од страна на поединците и пошироката јавност или како закани кои се препознаваат во рамките на политичките документи.

Од овие два аспекти е направена и анализата на можните нетрадиционални закани и ризици за Република Македонија. Прецизно и со релеватни статистички податоци се прикажани факторите на ризиците и загрозувањата во однос на индивидуалното ниво, кои се во доменот на субјективистичкото поимање на безбедноста. Предадени се податоците обработени преку ПРОН, односно Програмата за развој на ООН, која во Република Македонија се реализира од 2000 г. Според оваа анализа, во Република Македонија, како најзагрозуважки фактори се издвојуваат навработеноста, корупцијата и криминалот.

Вториот аспект на поимањето на безбедносните ризици и опасности е извлечен и анализиран од контекстот на Националната концепција за безбедност и одбрана на Република Македонија и Стратегискиот одбранбен преглед, како политичка рамка на Владата на Република Македонија во однос на спроведувањето на одбранбената политика и политиката на внатешната безбедност.

Професор доктор Лидија Георгиева, потпирајќи се на претходните анализи и теориско-проблемски подрачја на своето истражување ги диференцира деловите од овие два витални стратегиски документи на Република Македонија, кои се однесуваат на оваа проблематика и заклучува дека новите предизвици и закани за мирот и безбедноста кои можат да предизвикаат кризи и конфликти во Република Македонија се повеќе со нетрадиционална природа иако не се исклучени и традиционалните воени ризици и опасности.

На крајот од оваа тематска целина, таа укажува и на потребата од поквалитатни квантитативни и квалитативни анализи на индикаторите кои го определуваат секој ризик поединечно. Тоа, според неа е основата за развивање на солиден систем за рано предупредување и менаџирање на ризиците.

Следењето на трендовите на развојот и појавата на симптомите на ризиците ќе ја даде и насоката за правилно формулирање на политиката на заканите и превентивното дејствување. Но, тоа не е ниту едноставен ниту праволиниски процес. Успешното менаџирање на ризиците и превенцијата на заканите во Република Македонија, констатира Лидија, можат да произлезат само како резултат на динамична политика која ќе се базира на правилното проценување на ризиците, навременото предупредување, создавањето соодветни инструменти за менаџирање на ризиците, но и политичка волја за

навремено реагирање.

На крајот од сеопфатната анализа во однос на современите безбедносни закани и ризици направена во делото на професор д-р Лидија Георгиева е предаден и оригиналниот текст на Националната концепција за безбедност и одбрана на Република Македонија како базичен стратемиски документ и рамка за надградба на нашата национална безбедност и стратегија.

Како заклучок на овој приказ на книгата „Манаџирање на ризици“ од професор д-р Лидија Георгиева ќе забележам дека ова дело пополнува голем празен простор во однос на современата теориска мисла за проблемите од безбедносната сфера во Република Македонија.

Целта и напорот на авторот на овој труд беше да покаже и да докаже дека соодветното и навремено препознавање и анализа на ризиците и заканите е предуслов за успешно менаџирање, односно успешно превентивно дејствување на меѓународните институции и на системите за национална безбедност.

Како што и самиот автор посочува во Предговорот на книгата, ова е дело кое е наменето за научната, експертската и пошироката јавност, а особено на безбедносната експертска заедница и на студентите, кои од повеќе аспекти ги изучуваат или се справуваат со проблемите на мирот и безбедноста.

Лидија Георгиева е професор, научен истражувач и автор, кој со високиот стил на изразување, со многубројните теориски анализи и термини што ги користи ги збунува бруцошите и лаиците, но со текот на времето кога новопечениот академски граѓанин се ближи до дипломата сфаќа дека од професорката Лидија Георгиева не само што се здобил со знаења за проблематиката за која животно се определил, туку и научил дека за да се биде успешен во една средина е потребно постојано да се истражува, да се следат научните текови и да се прошируваат знаењата, што значи да се користат искуствата од многу пошироко едукациско милје за да можат соодветно да се прилагодат и применат во сопствената земја.

7

Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната

**КООРДИНАЦИЈА НА
БЕЗБЕДНОСНИОТ СЕКТОР
–ИСКУСТВА И ПРАКТИКИ
(д–р Оливер Бакрески)**

Тања МИЛОШЕВСКА

Филозофски факултет, Институт за одбранбени
и мировни студии–Скопје

Во месец мај 2006 година во издание на Филозофски факултет е објавена книгата „Координација на безбедносниот сектор–искуства и практики“, чиј автор е д–р Оливер Бакрески.

Рецензенти на ова вредно дело, структурирано во два дела и 13 поглавја, напишано на вкупно 261 страни, се проф. д–р Трајан Гоцевски и проф. д–р Митко Котовчевски.

Композицијата на книгата е изложена на 261 страници текст, од кои импресивни 11 страници библиографија со обработени 122 библиографски единици, 47 списанија и публикации, 33 нормативни акти и други материјали како и голем број материјали од интернет.

Материјата е солидно обработена и јасно изложена, со суптилна и содржинска анализа на проблематиката поврзана со националната безбедност и координацијата на безбедносниот сектор.

Развојот на одбранбено–заштитната и безбедносна функција во демократски организирани општества, секогаш зависи од добро разработена и јасно формулирана политика на национална безбедност. Тоа, исто така, значи дека постојат одредени објективни услови и фактори што битно ја одредуваат политиката на градењето на одбранбено–заштитните и безбедносни системи, за кои секоја земја мора да води сметка.

Квантитетот на знаење мора перманентно да се надоградува за националната безбедност и за процесот на креирање на политиката и поставување зависност помеѓу различни фактори во контекст на креирање и извршување на таа политика.

Авторот успеал во намерата да ги афирмира сознанијата за координацијата кои од една страна донекаде и се познати на научната и стручна јавност, а од друга страна недоволно научно истражувани и објаснети.

Во анализата, д-р Бакрески го применува пристапот на „студија на држава“. При изборот на државите ги почитувал критериумите како што се: политичката и географската положба, економскиот систем, воената моќ и стратегиската моќ.

Авторот се потрудил на систематичен и прегледен, теориски и практично употреблив начин да го интерпретира предметот на своето проучување.

Интересен е, но и необичен, педагошкиот оправдан начин на изложување на разгледуваната материја во книгата. Имено, во секое поглавје д-р Бакрески започнува со историски осврт на разгледуваната држава, нејзината политика за национална безбедност, институциите за управување со одбраната, координацијата на безбедносниот сектор и остварувањето надзор на безбедносниот сектор. Овој пристап има извонредно големо значење за процесот на совладување на обемната и мултидисциплинарна материја.

Во првиот дел насловен како **„Координација на безбедносниот сектор на некои од земјите членки на НАТО“**, се евидентирани сличностите и разликите во координацијата, односно направена е разработка на практичните дилеми на националната координација што се инкорпорирани во одделни анализирани држави, особено водечките држави членки на НАТО.

Како референтни и појдовни содржини во шесте поглавја на првиот дел се користат практичните решенија во делот на координацијата синтетизирани и воопштени во моделот на системите за национална безбедност во одделни држави на НАТО (САД, Велика Британија, Франција, Германија, Грција и Словенија).

Кај овие држави, врз основа на потребното ниво на споредување (терминолошки, систематски и суштински), се анализира политиката на националната безбедност, раководејќи се според конкретните надлежности на институциите кои се задолжени за управување со одбраната и нивните односи. Обработени се следните параметри на системот на национална безбедност на избраните земји: организациската структура, хиерархиската структура и координациската структура.

Основна задача на оваа анализа од страна на авторот, е да го испита начинот како се координираат активностите во областа на безбедноста и одбраната на посочените држави. Во таа насока е презентирана анализата на политиката за национална безбедност, институциите за управување со одбраната, како се остварува координација меѓу државните институции и начинот на остварување демократска контрола на безбедносниот сектор.

На првиот дел преку еден издржан и логичен приод се надоврзува вториот дел насловен како: **„Координација на безбедносниот сектор во земјите од Југоисточна Европа“**.

Д-р Бакрески во овој дел се фокусира на анализа на системите на национална безбедност на земјите од Југоисточна Европа (Хрватска, Романија, Бугарија, Србија и Црна Гора, Босна и Херцеговина, Албанија и Македонија), затоа што, според авторот, во сите овие држави настанаа такви промени кои суштински се одразија и во организацијата и во координацијата на безбедноста заедница.

На тој начин се создадени услови и можности за пошироко и подлабоко размислување и објаснување на решенијата во посочените држави, затоа што тие се настанати под непосредно влијание на теоријата и практиката, односно други конкретни услови и специфики.

Оваа книга придонесува научно да се согледа како и со кои проблеми се соочуваат државите во Југоисточна Европа на полето на координацијата, како и дел од водечките држави во светот.

Тргувајќи од комплексноста на проблематиката која е предмет на истражување, потребно е познавање на тие области. Со оглед на нивната мултидисциплинарност, авторот не само што покажа извонредно познавање на проблематиката, туку неговата големина се огледа во научната интерпретација на актуелното и перспективното.

Овој вид на пристап на обработка на материја е резултат на долгогодишната истражувачка работа на авторот.

Јасно систематизираните и прегледно напишани научни и стручни информации ја чинат книгата разбирлива за читателите. Преку оваа книга тие ќе се здобијат со најнови научни сознанија од оваа област, а воедно оваа книга ќе поттикне кон нови размислувања, нови визии и модели кои имаат за цел безбедно и просперитетно општество.

Имајќи ја предвид актуелноста на претставената проблематика, авторот дава одреден теориски и практичен придонес во научното спознавање на оваа проблематика од посебен општествен интерес за безбедноста на државата.

Специфичноста и комплексноста на содржините на трудот, претставуваат фундаментална претпоставка и предизвик за натамошни проучувања и научна истражувачка работа во оваа област.

Книгата „**Координација на безбедносниот сектор–искуства и практики**“, чиј автор е д-р **Оливер Бакрески** од Институтот за одбранбени и мировни студии, претставува високо квалитетен научен труд и исклучително информативно и едукативно четиво.

Може да се заклучи дека со неодамнешното објавување на оваа книга која целосно и квалитетно обработува обемна и сложена проблематика, нашата литература добива вредно дело, а читателите прилика да се запознаат со сите искуства и практики од оваа област, со кои се сретнуваат во процесот на едукација и секојдневната практична работа.

„**СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА**“, теоретско списание
 Министерство за одбрана, „Орце Николов“ б.б., Скопје

УПАТСТВО ЗА АВТОРИТЕ

„**СОВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА ОДБРАНА**“ (во понатамошниот текст Списание) е теоретско списание кое по правило излегува двапати годишно. Во Списанието се објавуваат:

- оригинални стручни трудови: научно стручни трудови, прикази на книги, куси соопштенија и др.

- континуирано или повремено во Списанието се објавува и библиографија, календари на научни манифестации во земјата и странство, позначајни датуми, рекламирање на фирми и претпријатија и др.

Оригиналните стручни трудови ги содржат резултатите на сопствените дотогаш необјавени научни истражувања кои претставуваат заокружена целина. Прифаќањето на оригинална научна статија во Списанието ги обврзува авторите да не ги објавуваат и во други списанија.

Научно-стручните трудови известуваат за корисни сознанија кои што помагаат во ширењето на знаењата и прилагодувањето на изворните истражувања кон потребите на науката и практиката.

Прикази на книги претставуваат концизни прикази на книги и сознанија до кои што дошле авторите во определена научна област, за која компетентноста на авторите во приказите е потврдена преку публикувањето - објавувањето на книгите.

Кусите соопштенија содржат резултати на помали, но завршени научни истражувања.

Доминантни рубрики на Списанието се:

1. Општо теоретски, доктринарно-стратегиски и други теми од областа на одбраната;
2. Геополитички, геостратегиски, военополитички и теми од меѓународен ангажман во областа на одбраната;
3. Евроатлантски интеграции;
4. Техничко-технолошки достигнувања, вооружување и опрема;
5. Странски автори;
6. Други рубрики од областа на безбедноста, одбраната и заштитата; и
7. Прикази на книги, стручни трудови и др. од областа на одбраната.

ПОДГОТОВКА НА РАКОПИСОТ

Ракописот треба да се доставува во **еден отчукал примерок** на ласерски печатар, без проред, на двете страни на хартијата, со формат Б5 и на дискета, за да се олесни печатењето на Списанието. Страниците и прилозите треба да бидат нумерирани.

Трудовите треба да бидат напишани на македонски или на англиски јазик, а на авторите им се препорачува насловот, апстрактот на трудовите, приказите и кусите соопштенија да ги пишуваат и на Англиски јазик.

Трудовите што не се земаат во печатење им се враќаат на авторите со образложувања.

При подготвувањето на ракописот задолжителна е употреба на Меѓународниот систем на единици (SI).

Ракописот треба да содржи: наслов, автори, институција, апстракт, клучни зборови, вовед, содржина на трудот, заклучок и литература.

Наслов: големина на масни (**Bold**) букви, 14 points, RG-MAC C Times, центрирано, прво на македонски, а потоа и на англиски јазик (пред апстрактот на англиски јазик). Насловот на трудот треба да биде кус, но да дава верен одраз на содржините и по можност да содржи што повеќе клучни зборови од опфатената проблематика.

Еден празен ред.

Автори: име и презиме, мали масни (**Bold**) букви, 11 points, RG-MAC C Times, центрирано.

Два празни реда.

Институција: ракописни букви, 11 points, RG-MAC C Times, центрирано.

Два празни реда.

Апстракт: прво на македонски јазик, 11 points, RG-MAC C Times, а потоа и на англиски јазик, 11 points, Times New Roman, единечен проред. Содржината на апстрактот треба да е суштинска и независна целина.

Еден празен ред.

Клучни зборови: максимум до 5 збора, 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред, на македонски и на англиски јазик.

Вовед: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Во воведниот дел треба накусо да се наведе само најважното од поранешните истражувања поврзано со обработуваната проблематика, а потоа да се објасни целта и важноста на работата - истражувањето.

Еден празен ред.

Содржина на трудот: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Содржината на трудот треба да ги опфати теоретските основи, експерименталниот дел и резултатите до кои што се дошло.

Трудите кои што се однесуваат на теоретски истражувања, наместо експериментален дел, треба да имаат поглавје **теоретски основи**, во кои ќе бидат изнесени подробностите за проверка на наведените резултати.

Експерименталниот дел треба да биде издвоен и да содржи податоци за употребените материјали и опис на применетите принципи и методи на начин кој што ќе овозможи репродуцирање на постапките, но без детално опишување на веќе познатото.

Резултатите до кои се дошло и дискусијата треба да бидат дадени во едно поглавје. Дискусијата треба да содржи анализа на резултатите и заклучоците кои што можат да се извлечат.

Еден празен ред.

Заклучок: 11 points, RG-MAC C Times, единечен проред. Заклучокот треба да претставува кусо резиме од трудот, а да ги опфати и резултатите до кои се дошло со истражувањето.

Еден празен ред.

Литература: 11 points, RG-MAC C Times, цитирана според светските стандарди. Литературата се наведува во посебно поглавје при што библиографските единици се нумерираат по оној ред по кој што се појавуваат како во фус нотите во текстот.

Маргини: - Б5 формат, трудите отчукани на непровидна хартија од канцелариски формат А4 со работен простор:

- горна: 5 см	- Top: 1.89"
- долна: 5 см или Page Setup компјутерски	- Bottom: 1.89"
- лева: 4 см параметри во инчи (inch)	- Left: 1.58"
- десна: 4 см	- Right: 1.58"
	- Gutter: 0"

Печатар: ласерски принтер.

Примените ракописи уредувачкиот одбор ги испраќа на рецензенти. Рецензентите и авторите остануваат анонимни. Рецензираните трудови, заедно со евентуалните забелешки и мислења на уредувачкиот одбор, се доставуваат до авторите. Тие се должни, најмногу во рок од 15 дена, да ги извршат неопходните корекции.

7

Трिकाзи на книги, стичични трудови и др. од областа на одбраната

Категоријата на трудот ја предлага авторот, но уредувачкиот одбор ја донесува дефинитивната одлука врз основа на мислењата на рецензентите.

Пробните отпечатоци по потреба им се испраќаат на авторите заради корегирање на печатарските грешки, а не за измена на текстот. Евентуалните нови сознанија можат да се дадат само како куса белешка после текстот. Коригираните пробни отпечатоци треба да се вратат на редакцијата во рок од 2 (два) дена.

Брзината на објавувањето на трудот, покрај останатото, зависи и од придржувањето кон ова упатство.

Трудот се доставува отпечатен според горенаведените пропозиции и на дискета.

Рокови за испраќање на трудовите: 30.04. и 31.10. во тековната година на

АДРЕСА: 1. ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ

проф. д-р Трајан Гоцевски, главен и одговорен уредник

e-mail: trajang@freemail.org.mk

или

2. ВОЕНА АКАДЕМИЈА НА РМ - СКОПЈЕ

проф. д-р Сокле Кочоски, полковник, заменик главен уредник

e-mail: kocoski@va.edu.mk

СК/СК

Скопје, 23.12.1999 година

**УРЕДУВАЧКИ ОДБОР
НА СПИСАНИЕТО**

„Современа македонска одбрана“